

K 26.8971
T 35

L. G. TEREXOVA da V. G. ERDELI

GEOGRAFIA

MEDO33A SKOLA PONDA
VELƏTÇAN KNİGA

II TOR

GOSUDARSTVENNƏJ
UÇEBNO-PEDAGOGIČESKƏJ IZDAŤELSTVO
MOSKVA — 1934

L. G. TEREKOVA da V. G. ERDELI

GEOGRAFIA

MEDOZZA SKOLA PONDA
NOLƏT KLASLƏ VELƏTÇAN KNİGA

MƏDIK TOR

Vuzətisə S. F. Grisanov da S. I. Karavaev

Viştalis leznə RSFSR Narkomproslən
kollegia. Vuzətəmsə viştalis leznə Komi
okruglən Oñir velətan jukət

GOSUDARSTVENNƏJ
UČEBNO-PEDAGOGIČESKƏJ IZDAŤELSTVO
MOSKVA — 1934

Medozza skola ponda geografia velətan kniga, mədik tor ləşətəma kək jukətiş.

Ət jukətas velətcişsez konkretnəja tədsəşənb, kəeəm prirodaş da kəz socialiştiçeskəja vilmoz stroitşə SSSR-lən kəzajstvo. Sija tədsətə velətcişsesə SSSR-iş priroda zonaezən, kətən kəeəm promyšlennoş, şeiskəj kəzajstvo da transport, kətən kəeəm naciəşnoşsez olənb da kəz administrativno-politiçeskəja jukəmə SSSR-əs.

Məd jukətas velətcişsez tədmalənb miriş glavnəj gosudarstvovəz da mu sar vylən nliş polozenno, kapitaliştiçeskəj stranaez da nliş kolonjaez, mirovəj tujjez i s. oz.

Eta jukətn SSSR — socializm stroitiş strana — sravnivajtşə kapitalizm stranaezkət.

Velətcan knigaas una gizəm sь jyliş, kəz kolə uzavnb kartaən.

Osnovnəj avtorrezşa velətcan knigasə ləşətikə uzaliso N. I. Popova da P. G. Terexov.

Izdatelstvo.

**КУДЫНКАРСКАЯ
ЦЕНТРАЛИЗОВАННАЯ
БИБЛИОТЕЧНАЯ
СИСТЕМА**

Отв. редактор Якимов В. Корректор Тетюева З. Техредактор Чугин С.

Книга сдана в набор 10.IV.1934. Подписано к печати 13.VI.1934. Учгиз. № 5919. Индекс У. I. н. Печ. листов $8\frac{3}{4}$. Бум. л. $4\frac{3}{8}$. Количество типогр. знаков на 1 бум. л. 64448. Бумага № 31 $\frac{1}{2}$ формат 62 × 94 $\frac{1}{16}$. фабрики „Сокол“ Уполномоченный Главлита № В-72406. Зак. № 2373. Тираж 6500 экз.

17-я фабр. нац. книги ОГИЗ'а РСФСР треста «Полиграфкнига»
Москва, Шлюзовая наб., д. № 10

S S S R.

I. GEOGRAFIČESKƏJ POLOZENŇO.

Mu sar vьln bьdəs kəsins jukşə kvať torjə. Nija torres suşəñ svet torrezəñ. Globus vьln da zьnsarrez karta vьln tьdaləñ svetьsləñ torres:

Jevropa, Azia, Afrika da Avstraliya kujləñ asьvvьv zьnsarьñ, Amerika — rьtvьv zьnsarьñ, a Antarktida — kьknañ zьnsaras pьrə.

Mu sar vьln bьdəs va prostranstvoьs jukşə kuim okean vьlə: Ъзът, Ъво Лəñ, Atlantika da India okean vьlə.

Va prostranstvoьs kəsin prostranstvoşə Ъзътьк. Vaьs voştə as uvtas mu sar vevdərsə $\frac{3}{4}$, a kəsins $\frac{1}{4}$.

Sovetskəj socialističeskəj respublikaezləñ sojuz kujlə asьvvьv zьnsarьñ, svetis kьk to- rьñ—Jevropaьñ da Aziaьñ.

SSSR — mu sar vьln medьзът gosudarstvoez kolasiş ətik gosudarstvo.

SSSR uvtьñ plossadьs $21\frac{1}{2}$ młn. kv. km. Eta loə bьdəs kəsiniş, kəda vьln olə oťir, ətik kvaťəť tor.

Sovet sojuzləñ əddəñ Ъзът prostranstvoьs ңuzalə rьtvьvşəñ asьvvьlə 10 şurs km Ъlna. Etə Ъlnasə pojez munə 13 sutki. Ojvьvşəñ lunvьlə SSSR kьssə $4\frac{1}{2}$ şurs km.

Medвь točnəja viştavнь, kьtəñ SSSR-ьs kujlə mu sar vьln, kolə tədnь, kьz ləşətəma globus vьln da geografičeskəj karta vьln gradusa vez da kьz gradusa vezьs şərti azьvнь bьd mestaliş kujlaninsə (polozenňosə).

Upražnenňoez. Mьççalə globus vьln da zьnsarrez karta vьln okeannez da svet torrez. Mьççalə SSSR.

1. Gradusa vez.

Globus vььп gradusa vez лəшəтəмə krestəшəн vizzeziš.

Ətik vizzez munəпь ojvьvшəп lunvьvəz i sušəпь meri-
diannezəп. Bьd meridianьs — зьпkrug, kəдə munə ojvьv
poлuшшəп lunvьv poлuшəz. Bьdəс meridiannes krestəшəпь ekva-

torkət da ətləəшəпь poлuшсез dьпьп. Globus vььп tьdələ —
bьd meridianьs ətkuza. Kьz i bьd gəgrəс, ekvatorsə jukəпь
360 gradusə, livo 360 ətьzda torjə, bьd gradusət nuəтшə
meridian. Sizkə, bьdəсьс ekvatorət nuəтшəпь 360 meridian.
No globus vььп da karta vььп avu bur čertitнь bьdəс
360 meridiانسə. Čertitнь-kə bьdəс meridiannesə, to nija glo-
bussə da kartasə əəka vevтшə i oz poz əzьпь bьdəс, mьj
пь vььп mьččəлəмə. Sijəп meridiannesə nuəтəпь 10°, 15°
vərti.

Съ пonda, медвь лѣдѣнь meridiannessə, ətikə uslovnəja boštisə medozza meridianən. Eta meridianys munə Grinvičət (Angliälən London stolica gəgəriş mesta). Sijə suəny Grinvič meridianən i sь vьlə suvtətəny 0°. Bьdəs mukəd meridiannessə pasjəny sь şerti, myj ььnaəs nija medozza meridianşanas ььtvьlə libo asьvvьlə. Sija meridianys, kəda loə medozza meri-

dianys vēstyn, pāsjišs 180° . Sizkə, liddəņ medoza meri-
diansanas ašvvyļs 180° i rytvyļs 180° .

вълә 30°, sizkә, Leningradъs sulalә асьvvъv кузаас 30° вълън (а. к. 30°).

No әtnas кузаъs оз vermъ тоҷнәја мьѣсавнъ, кьтән sulalә Leningradъs. Seeәm-zә кузаъs loә вьд җутлән, кәдна kujләнъ sija-zә meridian вълън. Sijән meridiannessә gradusa vezas nuәtәнъ мәдик vizzez. Globus вълън nija munәнъ му sar гәгәр гьtvъvшаң асьvvылә. Вьдәs ena krugges munәнъ параллелнәја екваторлә, мәдһоз-кә vištavnъ, вьдлаън nija екваторшаңas әтылнаәs, matәзьк оз шивалә ңе ьләзьк оз паşkalә. Ena vizzes суәәнъ параллелнәј kruggezән, libo parallelezән.

Meridiannessә paralleles jukәнъ әтьзда torrezә. Paralleles 180; нь kolasiş 90—екваторшаң ојvълнәs да 90—lunvълнәs. Parallelesә, кьз i meridiannez, nuәtәнъ 10°, 15° вәrti.

Parallelez şәrti tәdәнъ geografičeskәј pašta. Geografičeskәј paštaән суәәнъ mestaliş ьлна, кәда gradussez-рьr pasjәmән loә екваторшаң ојvылә libo lunvылә. Екватор вьлә suvtәtәнъ 0°. Вьд parallel pјatnajtәнъ gradussezән sь şәrti, мьј ьлна sija parallels екваторшаң. Екваторшаңas му sar вълън медьлиş җутtez—ојvъv да lunvъv poјussez. Nija екваторшаң ојvылә да lunvылә 90° ьлнаәs.

Leningrad sulalә екваторшаң ојvылә 60-әт parallel вълън, libo ојvъv paštaas 60° вълън (о. p. 60°).

Leningradlән му sar вълън sulalaninъs тоҷнәја tәdşә кузаъs да paštaъs şәrti—а. к. 30° да о. p. 60°—eşsa му sar вълън ави мәдик җут, кәдалән-вь вәли eta zә кузаъs да paštaъs. SSSR-lән stolica—Moskva sulalә 50-әт да 60-әт parallelez kolasъn да 30-әт да 40-әт meridiannez kolasъn, тоҷнәја о. p. 56° да а. к. 38° вълън.

Uprazneņņoez. Мьѣсәлә globus вълън да зьnsarrez karta вълън meridiannez. Мьѣсәлә medozza meridian. Аззә globus вълън да karta вълън параллелнәј kruggez.

Tәdә Soјuz karta şәrti, кьеәm куза да pašta вълън sulalә Ukraina respublikaлән Xarkov stolica да Belorussialән Minsk stolica.

2. Къеѳм meridiannez kolasъn da parallellez kolasъn kujlѳ SSSR.

Medвъ toѳnѳja viѳtavнъ, кътѳn kujlѳ SSSR, kolѳ tѳdnъ, къеѳм parallellez kolasъn da meridiannez kolasъn sija kujlѳ.

Ojвънъ SSSR-lѳn meddoriѳ ѳut, Ѵeluskin тъs, sulalѳ ojвън зъnsariѳ 78-ѳт parallel вънъ, ѳibo o. p. 78° вънъ.

Lunвънъ meddoriѳ ѳut, pograѳiѳnѳj punkt Kuska,—ojвън зъnsariѳ 35-ѳт parallel вънъ, ѳibo o. p. 35° вънъ.

Ръtvвънъ meddoriѳ ѳut—aсъvvвън зъnsariѳ 26-ѳт meridian вънъ, ѳibo a. k. 26° вънъ.

Aсъvvвънъ meddoriѳ ѳut, Deзнов тъs,—ръtvвън зъnsariѳ 168-ѳт meridian вънъ, ѳibo r. k. 168° вънъ.

Sizkѳ, SSSR kujlѳ aсъvvвън зъnsарън ekvatorсаѳ ojвънѳ 35-ѳт da 78-ѳт parallel kolasъn da aсъvvвън зъnsарън 26-ѳт meridian da ръtvвън зъnsарън 168-ѳт meridian kolasън.

дibo poзѳ viѳtavнъ siz: SSSR kujlѳ o. p. 35° da 78° kolasъn da a. k. 26° da r. k. 168° kolasън.

3. SSSR-lѳn sariza granicaez.

Una ladorсаѳ mijanѳiѳ Sojuzсѳ къеѳvtѳнъ sarizzez. Ena sarizzez kuza mijan SSSR torgujtѳ mѳdik stranaezkѳt.

Ojвънъ Sojuz bereggeз рѳлѳn una ѳurs kilometra kuza къssѳ Ojвън polarnѳj sariz. Sija sarizъs—къзъt; unalaън сълѳn vevdѳrъs ѳѳѳn vevtѳiѳсѳma ѳѳ toko tѳvnas, no i gozumnas. дѳs padmѳtѳнъ (mesajtѳнъ) Polarnѳj sariz kuza sudnoezlѳ vetлънъ.

Toko ръtvвън—Kолskѳj къз da Vil Mu ostrovvez kolasъn—Polarnѳj sarizъs тъmdakѳ ѳѳznas ави vevtѳѳma.

Eta ѳѳѳn vevtѳiѳstѳm mѳstaъs—Barencov sariz. Etѳѳ Atlantika океансаѳ loктѳ sonъt vizвън Golfstrom. Sija vermѳ ѳѳсѳ, i ѳѳs gozumnas къlalѳнъ ыѳ ojвълас.

Barencov sarizсаѳ lunвънънъык рърѳ късѳнѳ Ѵоѳком sariz. Eta sarizѳ sonъt vizыъs oz ѳur, sijaън зъnvo dъrna sija ovlѳ ѳъ uvtън.

SSSR rǝtvǝv granica dorǝ řivalǝ Baltij sarizlǝn Finskǝj kurja. Etařan medmatǝn tuj Rǝtvǝv Jevropa stranaezǝ: Germaniǝǝ, Angliǝǝ, Franciǝǝ. Una parakod ǝralǝ Finskǝj kurjǝ: nija vajǝnǝ granica sajiř tovarrez i kǝřkǝnǝ mijanliř tovarresǝ.

Sojuz Jevropa torǝn lun ladoras em řǝd sariz. Eta sarizǝs sonǝt, řekǝr oz kǝntǝvǝlǝ, řǝ vǝlǝt pořǝ mijan lunǝvǝ portteřřan petnǝ granica saǝ.

Ojǝvǝřan řǝd sarizǝ tulǝn ǝrǝ Kǝřm kǝř. Sija jansǝtǝ řǝd sariz verdřis Azov sariz.

Mijan Sojuzliř ařǝvǝv sariza granicaesǝ arkmǝtǝnǝ ǝřt okeanlǝn sarizzez: Beringov sariz, Oxot sariz da Japon sariz. Beringov sariz da Oxot sariz ǝtamǝdkǝt jan-salǝmař Kamřatka kǝřǝn. Oxot sariz da Japon sariz kolasǝn kujlǝ Saxalin ostrov. Saxalinlǝn ojǝvǝ zǝnǝs Sovet Sojuzlǝn, lunǝvǝ zǝnǝs Japonialǝn. Ena sarizzez kolasiř med-vaznǝjǝs Japon sariz. Eta sariz vǝlǝt mija vermǝmǝ petnǝ ǝřt okeanǝ.

Upraznenǝo. Mǝřřalǝ karta vǝlǝn Sovet sojuzliř vǝdǝs sarizzez.

4. Mijan suředdez (granica doriř gosudarstvǝez).

SSSR-lǝn rǝtvǝv da lunǝvǝ granicaes kǝřinǝnǝř.

SSSR-lǝ medmatiř suředdezǝn loǝnǝ: rǝtvǝv granica dorǝn — Finlandia, Estonia, Latvia, Pořsa, Rumǝņia; lunǝvǝ granica dorǝn — Turcia, Perřia, Afganistan, Kitaj, Mongolia da Manřzuria i Korea. Ena medvǝrjaes kǝkǝs Japonia vlaš uvǝnǝř.

SSSR — mirǝn ǝtnas gosudarstvo, kǝdǝn vlaš řǝvǝřǝj klas da uzaliř kreřřana kiǝn.

Mǝdik stranaeziř kapitalissez řekǝř oz vermǝ ǝvřǝnǝ, ǝlǝn lǝgnǝs petǝ, mǝla SSSR-ǝn řǝrta sulalǝ sovet vlaš. Kapitalisses ǝr lǝřǝtǝnǝ vojnaǝn levtiřnǝ SSSR vǝlǝ.

Sijən SSSR-lən granica doriş çuţ ƚe vьdəs oblaşşes loəny
pьrşə vojennəj ugroza uvtьn kapitalişticeskəj stranaez ladorşə.

Upraznenno. Azzə karta vьlyп SSSR-liş vьdəs kəsin granicaesə,
mьcçalə granica doriş stranaez.

5. SSSR-yn mu vevdər.

Sovet sojuzlən kartaş unazьklaəť kraşitəma zəlonəj kras-
kaən. Eta şərti loə, sto SSSR-yn mu vevdərş unazьk laz-
mьtina.

Torjəťəny kuim ьzьť lazmьtin: Asьvvьv jevropejskəj,
Rьtvьv-şivirskəj da Turanskəj.

Kartaş zəlonəj rəm vьlyп mukədləť təđcəny jugьťvez da
çoçkomkod pjaťnoez. Ena pjaťnoes — vьlyninnez. SSSR Jevropa
torьn — Srednerusskəj vьlynin da Volga doriş vь-
lynin, Azia torьn — Asьvvьv-şivirskəj vьlynin.

Doľ poçťi vьdsəп lunьvьv da asьvvьv granicaez dorəť, a
siz-zə SSSR Jevropa tor da Azia tor kolasiş granica vьlyп
zev vura təđcəny pemytrud polosaez — kerəssez.

SSSR Jevropa torьn — Krym kerəssez.

SSSR Jevropa tor da Azia tor kolasiş granica vьlyп Ural
kerəssez da Kavkaz kerəssez. Afganistankəť da Kitajkəť
granica vьlyп kerəsa strana Pamir da Taң-Şaң ke-
rəssez.

Kitajkəť da Mongoliakəť granica vьlyп Altaj kerəssez.

Upraznenno. Azzə karta vьlyп, kьəəm lazmьtinnez, vьlyninnez
da kerəssez eməş SSSR-yn.

6. SSSR-yn ьzьťzьk juez da tьez.

Unaəş SSSR-yn ьzьť juez. Ətikkez ny kolasiş pondəťcəny
vьlyninnezьn, mədikkez vizьvtəny kerəssezşəп.

Juez vizьvtəny vьd ladorə, vьd sarizə, kədna mişkaləny
SSSR-sə.

Ojvьv polarnəj sarizə vizьvtəny ьzьť juez: Ojvьv Dvina,
Peçora, Ob, Jeņişej da Lena.

Japon sarizə — unavaa Amur.

Şad sarizə, Bessarabia granica dorət, vizəvtə Dnestr ju, a asəvvəlynzək — Dnepr, kəda vylən stroitəma Dneprovskəj elektriceskəj stancia.

Dneprša asəvvəlynzək Azov sarizə vizəvtə Don ju. Sija əddən bura koşmə gozumnas. Nəryənninnez mesajtəny Don kuza sudnoezlə vetlyny.

Kaspij sarizə vizəvtə Volga, Sojuziş Jevropa torəny me-
dzyt sudoходnəj (sudnovetlan) ju. Volgaə una uşəny mədik
juez; ny kolasiş medzyttes Oka da Kama.

Ural kerəssezşan petə kuz, no jeeavaa Ural ju.

Finskəj kurjaə uşə zeny, no paşkyt da unavaa Neva.

Sovet sojuzyn unaəş tyez. Medzyt dub tyez: Bajkal —
Şibiryn, Ladoz ty, Onega ty — SSSR Jevropa torəny lun-
rytvylyny.

Medzytəş sola tyeziş — Kaspij ty, Aral ty. Nijə unazyk
suəny sarizzezən. Kaspij sarizša oylanynzyk eməş Elton ty
da Baskunçak. Ena tyeziş sedtəny una sov.

Мьj seeəm kontura karta da kьz sijə kernь.

Kontura kartaən suşə seeəm karta, kəda vlə çertitsəny (kon-
turez puktəmaş) kəsin torrez libo torja stranaez, sarizzez, juez, pasja-
ləmaş karrez, no avuəş nimməz i una mədik podrobnossez.

Medvy vьeəmika velətny geografičeskəj karta, pyr kolə uzavny
kontura karta şərti: kolə sy vlə pasjavny da zenyta gizlyny
kьeəm velətan stranaas libo mesnoşas priroda, kəzajstvo, kьeəm
otir olə.

Kontura kartasə aslyt kernь pozə. Kolə voşny nəzyt geografičeskəj
karta, olsavny sijə ştoklo vlə, a karta vylas puktyny səstəm
vumaga da vumaga-pyr tьdalan kontursə kernь karandasən.

Pozə etaz kernь kartasə vəsniť libo kopirujtan vumaga-pyr.

II. SSSR-liş ZONAEZ VIŽƏTƏM.

4¹/₂ şurs *km* ы́лна SSSR-ыс кысса оҗывушаң лунвѣлѣ. SSSR-лән оҗыву торыс куҗлѣ по́ларнәҗ круг саян. Сижә мишкәлѣ кәзыт Оҗыву по́ларнәҗ сариз. Сижән миян оҗывыс i кәзыт климата.

Бзытзык торән SSSR-ыс куҗлѣ umerennәҗ отың (pojasың).

Сижән мы́ла SSSR ы́лѣ кысса оҗывушаң лунвѣлѣ, сы́лән prirodaыс әддән ңеәtkod.

Кәзыт отиш тәвша кәлитән morozыс кыным ы́лѣзык лунвѣлѣ, сы́ным loа́нь ңевытзыкәш. Климатыс кәзытиш loә umerennәҗ-кәзыт, сы́вәгың umerennәҗ, а medлунвѣлын ңелки umerennәҗ-sonыт.

Сиз оҗывушаң лунвѣлѣз vezсә SSSR-ын климат. Климат vezсәм сәрна мәdkodшәлѣ вьдмәс mir да зьvotнәҗ mir.

I вьдәс SSSR-ыс јуксә вьdkod prirodaа una polosaә, iivo zonaә.

1. По́ларнәҗ зона.

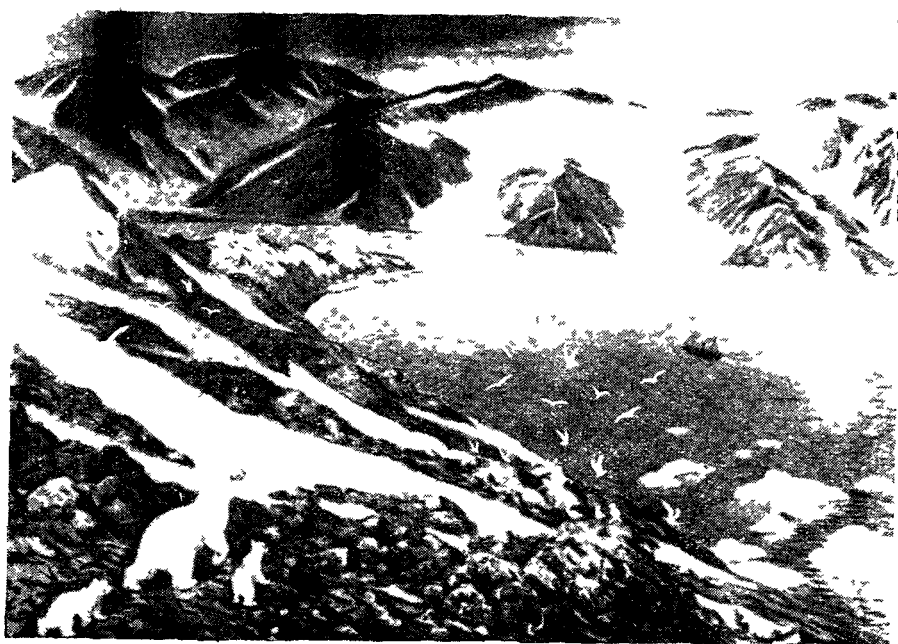
Jevropa, Azia да Amerika оҗыву береgez dorәт una şurs kilometra ы́лна ңузәлѣ Оҗыву по́ларнәҗ сариз.

Jevropaiş да Aziaiş ңуҗ ңе вьдәс оҗыву береgdorыс Sovet soјuz кың. Sovet soјuzлән-зә зы́ныс мы́мда Оҗыву по́ларнәҗ сариз вьдәс ostrovvezән, кәдна emәш сы́ сәгың.

Eta — Sovet soјuzлән медьлиш оҗыву тор, по́ларнәҗ зона.

По́ларнәҗ зонаыс увтә şurә вьдсән Оҗыву по́ларнәҗ саризлән уҗасток, кәда куҗлѣ асы́вуву паштаиш 32° да ғы́тыву паштаиш 168° kolasың.

Uprazņennoez. Аззә карта вь́лын саризzez: Barencoв сариз, Ҙоҗком сариз, Karsкәҗ сариз; ostrovvez: Vil Mu, Franc-Іoşif Mu, Оҗыву Mu; кәззез: Kolsкәҗ кәз, Ҙukotsкәҗ кәз.

Ыйҕ оҥуһу

Полярнэҥ зонаһыҥ priroda.

Полярнэҥ зонаһыҥ prirodaһыҥ суруовэҥ.

Тэвһыҥ еһа краҗеһыҥ тэлиһмэд сондиһыҥ оз и тьҕҕаһыҥ, кьһһэ полярнэҥ оҥ. Коһкэҥ кэз дьһыҥ оҥһыҥ кьһһэ 2 тэлиһ, Виһ Муһыҥ — 4 тэлиһ, а оҥуһыҥ роһуһыҥ вьһыҥ — зьһыҥво.

Гоһуһыҥ тэлиһмэд сондиһыҥ Һекар оз саҗэвтҕыҥ, кьһһэ полярнэҥ ј һуһ. Сонди каҗэ гоһизонт вевдэһыҥ (Һовоаһыҥ) һевьһыҥ и сиҗэһыҥ умэһа сонтэ муһыҥ.

Полярнэҥ оҥ. Зьһыҥвоһа дьһыҥк Оҥуһыҥ полярнэҥ саһиз овлэ омэһыҥ кьһтэһыҥ, јьһыҥ вевттэһыҥ. Токот сетҕыҥ, кьһти муһыҥ сонтэ саһиз вивыҥ Гоһһһтһыҥ, оз овлэ јьһыҥ.

Тэвһыҥ Полярнэҥ саһизыҥ — јьһа пуһтыһа. Кьһһэ куз полярнэҥ оҥ. Гэҗэһыҥ оҗтэв, пуһга уэһа, зуҗалан јьез соvkэһыҥ, казэһыҥ. Јьез эһаһмэд вевдэ пуһкэһаһыҥ, Һукаһаһыҥ, и аркһмэһыҥ „torossez“.

Вьдһыҥ олэһыҥ тьҕкэ дьһыҥна кезэ лаһтлэ. Вьдэһыҥ саҗэвтҕэ, зевҕиһыҥ. Кэҗ вьдэҥ Һоҕком ос токот муһыҥ јьһа пуһтыһа кузас.

Mukəd p̄riša t̄əls l̄əṇə. Miçamə ṇovo, i j̄a pust̄-
ṇaṇs pondə jugjavn̄ zvezdaez svitt̄aləmən da t̄əliṣ jugəra-
ṣəmən.

Poroj ṇovoṇ orsə ojv̄v̄ ṣijaṇṇo. Drug ṇovo kuza oṣṣstas
asja jugəra — to zar çoçkom, to çim gərd — duga, i ətmədərə
paṣkalasə s̄ṣaṇ v̄dkod rəma rozzez. Liḃo ṇovoṣaṇ əsətçasə
ɤz̄t̄ṣa ɤz̄t̄, juḡt̄ zanaveskaez, pavjavn̄ pondasə, golubəjəṣ
loasə, vezəṣ, gərdəṣ. A to v̄dsən ṇovo dor̄s biaṣas, i v̄iṣ
sija vetl̄ə, kəvjəṣə v̄dkod rəmnas. Sek kus j̄a kerəs j̄v̄vez,
l̄m̄s, sarizlən j̄ovəj vevdər̄s — v̄d̄as v̄t̄t̄ə əz̄jə millon
m̄mda v̄dkod rəma v̄iezən. I nija v̄ies p̄kajtəm̄nas, əgra-
ləm̄nas jugd̄ət̄ən̄ koneçtəm̄ j̄a pust̄ṇasə.

Polarnəj gozum. Gozumnas ojv̄v̄ polarnəj sariz veṣt̄n
ovl̄ə kuz polarnəj lun. Sond̄iṣ p̄r i p̄r vezsə gorizont vev-
dər̄ət, ṇekər oz i lezç̄v̄. K̄ṇym̄ mat̄əz̄yk ṣo pol̄us d̄ṇə,
s̄ṇym̄ pol̄arnəj lun̄s kuz̄z̄yk.

Nebura sontə polarnəj sondi. No j̄ṇs sariz v̄l̄ṇ ṣozə
pondə s̄v̄n̄, zugav̄n̄, vestaṣn̄. To çukərtçəṇ̄, to rozniççəṇ̄
əddən ɤz̄t̄ j̄ṇ plassez da v̄dsə j̄a ɤv̄bez. Žagəṇa s̄l̄ən̄ sariz
j̄bez da əddən d̄yr̄ ujal̄ən̄ van̄r̄rez v̄l̄ṇ.

Prirodaṇs lovzə. Ostrovvez v̄l̄ṇ kusm̄n̄ (l̄m̄ uvtiṣ da
j̄ṇ uvtiṣ m̄çç̄iṣəṇ̄) izja kerəssez. N̄ v̄l̄ə pondə v̄dm̄n̄
v̄dmas p̄ləs: ṣerasalə ṇiç, a ṇiçə poduskaez v̄l̄ṇ juḡt̄
p̄jatnoezən m̄çç̄iṣəṇ̄ golubəj ṇezavudkaez da polarnəj makl̄ən
pos̄ṇi çoçkom zorizzez (çvettez).

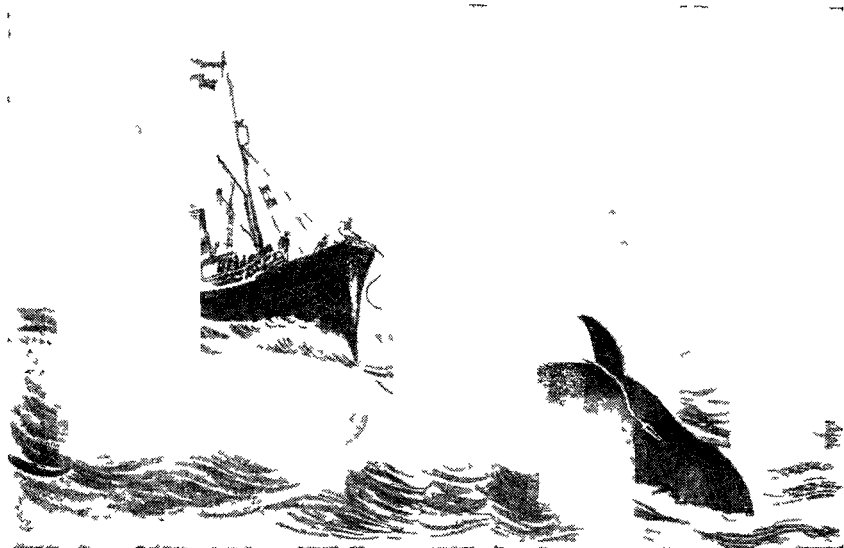
Óstrovvez v̄l̄ṇ skalaa bereggez dor̄ət çukərtçə əddən
una v̄d̄ p̄ləs kaj-pətkaṇs. Pozzezṇ̄sə nija kerən̄ v̄d̄
gəpokas, v̄d̄ iz eup̄atas. Lokt̄ən̄ tatçə p̄əz̄s̄n̄ gaḡaez,
gaḡaez, çerigadaez. Oz poz i jur̄ə voṣn̄ sija, m̄mda
kaj-pətkaṇs tatən p̄əzsə. Kajpozzes mukəd p̄riša kilometra-
m̄əd vevt̄t̄ən̄ musə. V̄dsə k̄m̄r̄rezən kaj-pətkaṇs levalə
skalaez vevdər̄ət. Gəgər̄n̄ toko kaj-pətka golossez i k̄l̄ən̄.
Sijən eteəm mestaes pondisə suṣ̄n̄ „kaj-pətka vazar-
rezən“.

K̄z̄ toko sariz pondas j̄ṇ uvtiṣ mezm̄n̄, va p̄d̄əṣṣaṇ
ɤz̄t̄ṣa ɤz̄t̄ grudaezən levtiṣə çeri. Med-ṇi una m̄çç̄isə se|d

da treska. A çeri şərə vətçəny tujennez. Viļ Mu vylış skalaa bereggez dorə gıriş tabunnezən petəny morzzez, a Şibir bereggez dorə — kittez.

Polarnəj promyslovəj kəzajstvo.

SSSR-liş Polarnəj zonasə əkəz oz poz sunь olantəm pustıñaən, kəz dumajtlisə ozzyk. Polarnəj zonaas ьыт bogatstvoez eməş. Enə bogatstvoesə ispolzujtəm ponda sovetskəj pravitelstvo tatən ьzdatə polarnəj promyslovəj kəzajstvo.

Şibir bereggez dьnyн viяəny kit.

Stroitsəny çerikьjan vazaez i nija vazaez gəgəryn ləşətsəny promyslovəj sudnoeziş ьыdsa flotilıaez. Stroitsəny konserva keran zavoddez. Organizujtçəny çerialan da vəralan kolxozzez Promşollezlə otsaləm ponda bura ispolzujtçəny aeroplannez da radio.

Viļ Mu vьlyн promşlennikkez. Viļ Muьs vazьnşan-qi kьskis as dьnas promşlennikkezəs.

Tatçə vovlyvliş vəravny Norvegiaşan i una mədik stranaezşan.

Nija bьd voə una das da ʃoʃurs saʃ vьlə kьskьvlisə pro-
mьslovəj dovbьcasə. Carskəj pravitelstvo məd̄is oʃirəs ʃelitnь
Vił Mu vьlas, no uməla otsalis setčə munis oʃirlə. Siјən Vił
Musə ʃelitəmbьs munis zagəna.

Bьdsən mədmoz vizətə polarnəj ostrovvezas ʃelitčis oʃir
vьlə sovetskəj pravitelstvo.

Vił Mu vьln oləнь promьslennikkez — neņeččez. Gos-
torglən sudno častə vovlə ena oʃir dьnə. Sija voʃtə nь dьnьn
promьslovəj dovbьca i vajə nьlə bьdəs, mьj kolə olanəmbьs.

Vił Mu vьln promьsolьs bogatəj. Una em zvir: pe ʃec ʃez,
ossez, vər kərrez; bereggez dorət — ʃuləņņez, una
čeri. Neņeččes vəraləнь, čeri kьjəнь da vizəнь gort kər
tavunnez.

Vił Mu vьln em sovet. Kerəma bołniča. Viłmuinsalən
bьdəs čeləqьs veləčəнь skolaьn.

ʃuləņkьjan promьsollez. ʃuləņkьjišsez pukʃasə pьzzez
vьlə da təliʃ kьk kezə petəнь sarizə. Častəzьk kьjəнь ʃuləņņesə
artellezən. Kьtčəkə jь vьlə čečcasə i kьk mortən munəнь
razvedkaə. Mukəd pьriʃa kovʃə vuznь jь kolassez, potəminnez.

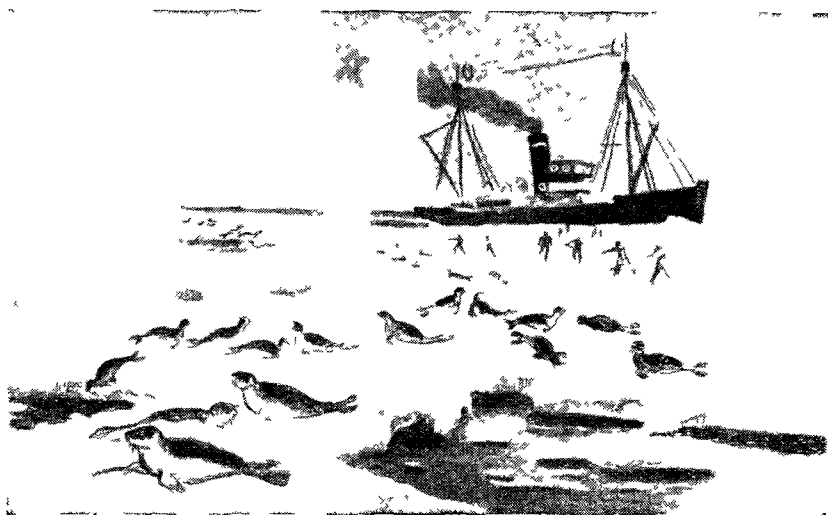
Azzasə, kьtən kujləнь ʃuləņņes, promьslennikkez kьtsaləнь
artelʃis mukəd člennesə i sьvəryn bьdənnьs ətlaьn indətčəнь
kьjʃьнь. Medbь ʃivəčikanьs ʃuləņņes ez kazalə, paʃtaləнь
čoçkom balaxonnez (paʃkəm). Kər guʃaʃcasə sunaliʃ ʃulən tavun
dьnə, nija medoz lьjəнь ʃozzaʃis (časovəj) ʃulənlə, kəda sto-
rozitə tavunsə, a sьvərʃən ətik vəryn mədikə vijləнь bьdəs
mukəd ʃuləņņesə. ʃulənaləmbьs ʃəkt da i opasnəj. Ne jeə
bьd voə ʃuləņkьjišses kolasiʃ kuləm uvtə ʃurəнь: to jьz
ьzmitasə livo vəʃasə pьzsə, to potəminə kin vəjas, to jь vьln
kinəs oʃta sariz sərə kьlətas.

Viłmozən ʃuləņkьjəmsə organizujtə sovetskəj promьslovəj
kooperacia. ʃuləņņesə kьjь petəнь ne učitik sudnoez vьln,
a ьzət ledokollez vьln. A podəna razvedčikkez tuјə lebalə
aeroplan da, kər azzas ʃuləņņesə, radioət ledokollə viʃtalə,
kьtən nija eməʃ. Ledokolьs munas kolan mestə, petasə jь
vьlə bьdsa otrjadən kьjʃis-lьjʃisʃsez. Guʃən ʃivəčəнь ʃuləņņez
dьnə. Peryta bьdəs ʃuləņņesə vijlasə, i vəra munəнь ozlan.

Лысшысез вэрып мунэ мэдик отряд — тўленкулысез. Нылан кiezаныс ызыт лещыт пурттез. Ныжа кулэнь вйэм тўленнез влыш куçиккез да gos. Loktas матэзык setçə ledokol, gruzitas тўлен куçиккесэ, gossə da мунэ мэдик mestaezə, кытэн кулэнь тўленнес.

Çerikyjan promьsollez. Ojvьv polarnəj sariz bereg dorət unalaьn eməş çerialışsezlən suvtçaninnez, bazaez.

Çastə tatçə loktəнь parusa i motora sudnoez da jakor vьlə suvtçəнь kurjaezьn. Ətik sudnoez vajəнь çeri, mədikkez voštəнь pripassez, kyjšantorrez i petəнь sarizə.

Ызыт ledokol вьлп кыжэнь тўленнез.

Kər pondətças çerialan kad, çerisə dugdyvtəg kьskəнь i kьskəнь. Petkətəнь pristanə, teçəнь voçkaezə, solaləнь da parakoddez vьлп indəнь skladdezə.

Treska çeri unazyksə мунэ кыпымкə kilometra kuza da сь pašta-zə əək polosaən. Seeəm-zə əək da gьryş grudaezən мунэ i şeld. Şeldьs vizşə bereggez pələn da pyrə ləñ kurjaezə. Kurjaezas sijə pədnaləнь ңevoddezən i mьmda verməнь кыжэнь gumalannezən, ңesəkkezən da vedraezən.

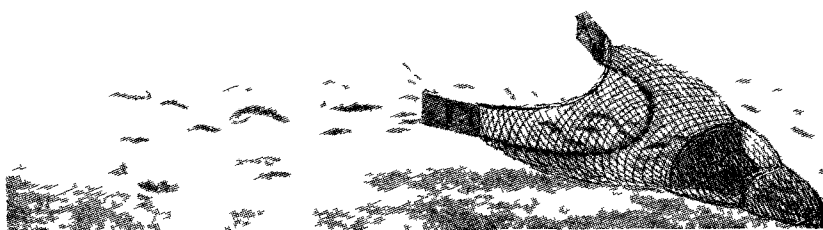
Ru, kerku ştenaez, vьd mu komokьs çerialikas voşşə çeri dukən. Çerisə solaləнь, koštəнь, kopřitəнь.

Med-ңi una çerisə кыжэнь trauļerrez vьлп. Sovetskəj viļ trauļer—vьdsa ujalan zavod.

Sija ñe toko kыjә treskasә, a vesәtә, mişkalә, vыdsән pәrtә sija gotovәj produktә.

Кыз toko траулерыс petas kus sarizә, pondәнь узавнь сьлән radiostanciaez. Radis (radioән uzaliş) jitsә — pondә baitнь вьдәс траулеррезкәт, кәдна етә кадә кыжәнь sarizas. Кәр мәдик траулерres viştalasә, кыти munә çeri, kapitan мыççalә, кытçә kolә траулерnas suvtçынь çerisә кыжәм ponda.

Tраулер munas viştalәм mestәә. Lezәнь sarizә tral (natodil kerәм кыжәñ). Sudnoыс munikә pondә sedнь çeri.

Tраулер

Ças бәрти tralsә кыскәнь. Levтасә blokkez куза paluva veştә, i çerийс кыз vaыs-zә „vizыvtә“ paluva vыlas. Bыd ças траулерsә levтыләнь i вьd ças sedә şurs kilogram мында çeri.

Әни pondәнь çerisә zimjavнь, lәşәтнь siz, medвь sija ez еык i вьdлаә pozis иңдынь.

Matrossez - çerikыjşsez suvtәнь lovja konvejerән. Бзыт vivkaән әтик matros kutalә treskasә da теçә zeştән kutәм (овитәj) çoçkom pызан вьлә. Мәдик matros перьта çerән orlalә çeri jurresә, i jurtәм çerийс ыскәвтә volкыт svittалан pызан куза. Estән sija kvařitәнь перьт kieзән, кынәmas мәртәнь leçьт purt, vesәtәнь гьрксә.

Çeribş munə kiiş kijə. Sə vbiş kuļəñ kuçik, potkətəñ seri da kbskəñ şursasə. Çeriliş ɳebʹtinnesə solaləñ da indəñ trjumə.

Estən zə trauler vʹlas çeri koskaiş kerəñ koska piz, a treska musiş sʹlətəñ çeri gos, kəda munə kʹz leçitçan da pitətelnəj sredstvo.

Ojvbiş ʹzʹt tuj.

Ojvʹv polarnəj sariz mijan Şojuzliş ojvʹv bereggesə miş-kalə omən.

Eta sariz vʹlət pozis-vʹ vetlʹnʹ medʹliş punkttezə, kədna kujləñ mijan ojvʹv bereg dorrezʹn. Eta sariz kuza pozis-vʹ vetlʹnʹ torgujtəm ponda Amerikaə, Japoniaə, Kitajə i mədik stranaezə. No medvərja kadə (ənəz), eta tujən mijə eg pol-zujtçə. Eta tuj kuza vetlʹnʹ şəkʹt da i opasno. Unalañ Şibir bereggez pələn i gozumnas ovlə omən jʹ; sariz pašta tʹr ujaləñ jʹovəj kerəssez. Munʹ ena jʹez kolasət şəkʹt ɳe toko obyknovennəj sudnoezən, no i ledokollezən (jʹzugdan sudnoezən).

Una vətisə torgujtan sudnoez i vijisə ɳepoliş pʹtesestven-ɳikkezəs ena jʹes.

A ojvʹv sariz tujʹs SSSR-lə bura kolə. Sovetskəj pravitelʹstvo suvtətiş zadaça issledujtʹnʹ (tədmavnʹ) vʹdəs tujʹsə, kəda dol kʹsşə SSSR-ʹn ojvʹv bereggez pələn Murman-skşan da asʹvʹvʹləz. Eta ponda mosnəj ledokollezən da aeroplannezən vʹd vo ʹstişşəñ ekspediciaez. Nija tədmaləñ, kʹeəməş setçin ujaləm ponda uslovias, kʹz ətmədərə vetləñ jʹez.

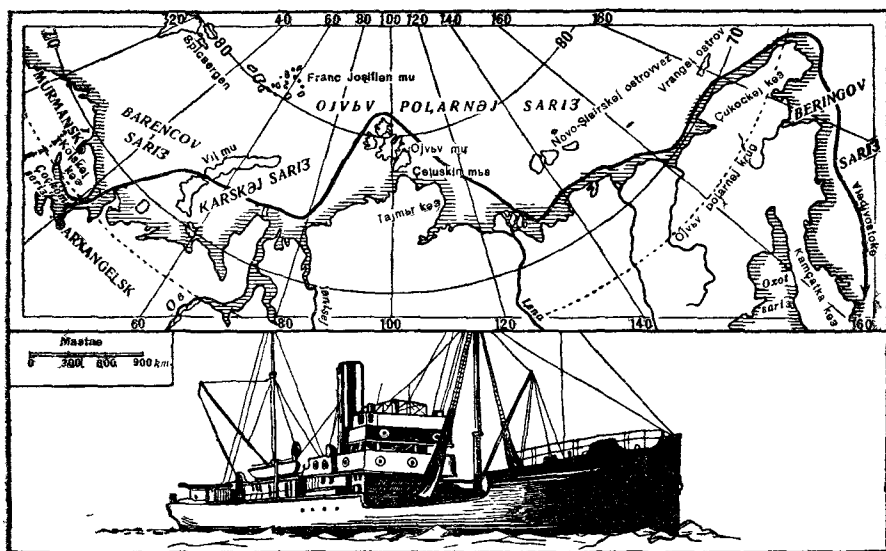
Ostrovvez vʹlʹn stroitəmaş polarnəj stanciaez. Nija pʹr vizətəñ (navʹudajtəñ) pogodda, vizətəñ, kəz ətmədərə vetlə polarnəj jʹ, da eta jʹliş radioət viştaləñ sudnoezlə kədna ujaləñ Polarnəj sariz kuza.

Ena voəzə Karskəj sarizət sovetskəj ledokollez verməñ şəranʹ nuətnʹ-ɳi inostrannəj torgujtan sudnoeziş vʹdsə flotiliaez.

1932 воә „Шибиряков“ ledokol vьliš ekspedicialә udajtcis әtik gozumән munь Arxangelskшә da Vladivostokәз vьdәs Ojьvьv sariz tujсә.

Eta ekspediciaьс mьccалиs, sto Ojьvьv sariz tuj куза poзә vetльнь i vetльнь omән. No opasnoшсes esә unaәs i vermь-tәмәs.

Sudnoez ujalәм ponda kolә аззынь udovнәjзьк тuj. Kolә eta tuj куза kernь suvtчанинnez, medвь poзis кьтән sudnoez voшнь da Iontшәn (topлivo) voшнь. Kolә omән tuj кузас kernь

„Шибиряков“ ledokollән тuj.

polarnәj stanciaez. I kolә una kernь mosnәj ledokollez. Toko ledokolles vermasә polarnәj jьez kolasәttis tujсә oшнь da jьeskәt peшшнь. Seki Ojьvьv sariz tuj куза pondas тujнь povтәg vetльнь.

Шәкьт овнь polarnәj stanciaezьн. Шәкьтәш usloviaes Polarnәj шариз jьez kolasәt ujalәм ponda. Vermәнь чорьта, vьнән, дьг da резьтәлнәja изавнь, овнь шәкьт usloviaezьн nija шомәд sovetskәj rabotnikkes, morjakkes da issledujtiшсes, кәдна peшшәнь Polarnәj шаризш surovәj prirodakәt Ojьvьliш куз тuj ponda. Polarnәj zonasә kiә voштәм ponda.

Полярнај стanciaez.

Franc-Iošif Mu вьльн полярнај стancia stroitəm. 1932 voə „Şedov“ ledokollə vəli vištələm stroitnъ Franc-Iošif Mu вьлə полярнај стancia i кьскьнъ setçə medozza tə-vjişsezəs.

Љedokol voştis bort вьлас razəmən кьпьнкə керку, una prodovolstvia (şojan-juan) zapas, som, snarjazeŋŋo i вьдəs sijə, мьј kolə полярнај olan ponda.

Şəkyt vəli ekspedicialən tujъs.

Arxangelskiş petəmşan 4 lun vərti-ŋi „Şedovlə“ pantaşis medozza jъ. A Franc-Iošif Mu dьŋşan 300 km sajn sijə şuris 3 m kьza jъa вь вьлə. Pondətçis ledokolъs çorьta, upornəja peşşьnъ jъeskət.

Vit sutki kapitan ez lezçьv posok вьlišan, pьr veşkətlis sudno munəmən. Orətlьtəg telefonət kьlis: „Вьдsa munəmən

Љedokol munə jъez kolasət.

ozlaŋ“, „Вьдsa munəmən вər“ („Polъm xodom vperjod“, „Polъm xodom nazad“). Вəvməm-moz staĭnəј vağatьr vartis jъ kuza, neĭki korpusъs sьlən zegalis. Çorьt jъez kazgəmən, gьmaləmən pazdişisə, kişsisə. Povtəg gьmətis uzalis masina. Jъ torrezən tьrəm da вьgşaləm vaьn vintlən zvizzitəm paşkalis.

vevttəməş ləmən da jəən. Toko əti-əti şəd pjatnoezən mьş-
çişəнь kerəs porodaez.

A ostrovvez gəgərən vərə zə omən polarnəj jь, vevttə
sarizsə gorizont dorrezəzzas. Bьdlaьn jь, jь i jь. Franc-Ioşif
Mu lьddişsə ətlaьn seeəm mestaezkət, kədna mu sar vьlən
medkəzətəş. Neđelmədən dugdəvtəg pəltəнь tatən ojtəvvez
da vizgəнь purgaez. Kuz təv sulaləнь ьzət morozzez.

Seeəm usloviaezyн, oğir dьnşan ne ətik şurs kilometra saje
polarnəj jьez sərən çapkəməş, oləнь Franc-Ioşif Mu vьliş
polarnəj stanciaьn uzalişsez. Nija vizətəнь (navludajtəнь) po-
godda, sleditəнь, kьz ətmədərə vetlə jь, tədmaləнь, kьeəm
bьdmas da zьvotnəj mir ьliş polarnəj krajas.

On vermь aslat şin ozə voşнь sije, kьeəm zev şəkьt
usloviaezyн medozza təv olisə da uzalisə tatən polarnəj issle-
dovaťellez.

Kerkusə tьrtlьvliş ləmən $1\frac{1}{2}$ —2 m pьdьna krьsa vevdəras.
Medvь petnь kerkuiş, kovşьliş pervo sь pьdьna lьm stovasə
garjьнь. No petnь stova vevdərə—eta esə jeeə. Polarnəj
ojsa pemytьn, kər letə-bergətə kok jьliş pərətəן purgaьs,
nem oz tьdav.

Medvь şurnь pogodda navludajtan paviljonə, kovşьliş mu
berdəz mьşkьrtçəmən da ңuzətəm kanat berdə vizşəmən ədva-
ədva kьşşьнь. Jьa təv kizalis çuzəmban da uşkətis kok jьliş,
vьrətis sađ. Sije kьkşo metra kuza tujşə, kəda vəli olan ker-
kuşanəs da stanciaəz, mukəd pьrişə tьrmьliş kьşşьнь çasşə
dьrзьk. Vəlisə sluçajjez, kər mort mezmьvliş kanat berdiş i
ez poz sьlə inmьнь vər gortas loknь. Sek jorttes munisə
kossьнь sije, kəť i asьньs neđьr vəli əsnь, şivdьнь pьr kezə
kьtçəkə lьm kerəssez pьekə.

**Stroitşəнь vil polarnəj stanciaez, vьeəmşalə təvjışsezlən
oləm.** Kəť i şəkьtəş olan usloviaeş ьliş ojvьlas, polarnəj
stanciaez bьd vo sodəнь da sodəнь, i issledujtçəнь muez,
kədna nekin nekər-na ez təd.

Şəkьtəş polarnəj stanciaezьn təvjışsezlən olan usloviaeş,
no nija usloviaeş pьr i pьr vьeəmşaləнь.

Ənə kadə una kerşə, medvь təvjışsezlən vəli burзьk şojan-

juan. Stanciaezьn kolan mьmda eməş bur produktaez. Eməş karçceз. Mukəd gьriş stanciaez vizəнь neьki məssez.

Oзьык təvjіşses olisə stanciaezьn 2—3 vo, vьdsən torьn, ez aзьvьlə kulturnəj olansə. Əni təvjіşsesə vezəнь viь mort-tezən vьd vo.

Polarnəj stanciaez verməнь jіtsьнь da şornіtsьнь radioət matisььk ььt centrezkət — Leningradkət, Arxangel'skkət, Vologdakət, Murmanskəт. Təvjіşsez pondəнь tədнь radioət, mьj gizşə gazetaezьn, kьvzəнь koncerttez, lekciaez.

Svjaziş komissariat vьd təliş organizujtə radioperekliçkaez polarnəj stanciaez kolasьn da Moskva, Leningrad da mədik ььt karrez kolasьn. Ena perekliçkaez dьrni təvjіşses kьləнь sь jьliş, kьz oləнь da uzaləнь mədik stanciaezьn, i baitəнь aslanьs rodnəjjezkət da jorttezkət, kədna нь dьnşan una şurs kilometra saьnəş.

Radios otsalə təvjіşseslə. Əni nija ne ətkəəş, çapkəməş, kьz vəli oзььk. Nija uzaləнь vodrəja, vezərtəнь, mьjlə nьlən uzaləmnьs kolə SSSR-ьn socializm stroitəмьn. Nija uzaləнь udarnəja, pondəнь ətaməd kolasьn da i mədik stanciaezkət nuətnь socialistiçeskəj vermaşəм.

Mijan pogodda vьlə Ojvьv polarnəj oblaşlən vlijanңo.

Ojvьv polarnəj oblaşiş pogodda bura pavkətə (vlijajtə) mijan pogodda vьlə. Etə vьdsən dokazitisə mijan nauçnəj issleduj-təmmez. Ojvьv polarnəj oblaşьs — ььtşə ььt xolodilnik (kəz-dətanin), kьşan mijan dьnə loktəнь kəьt təvvez. Kьньm unazьk çukərtçəнь Polarnəj sarizas jьez, sьньm kəьtzьk loə tatən mijan gəgər.

Polarnəj oblaşlən ne vьdlaьn ətkođ klіmatьs. Jьa sariz səгьn sonьt polosa loə, kьz miə tədam-ңi, sonьt, Golfstrom vizьvşan. Ez vь mun etə vizььs, Jevropalən ojvььs vəli-vь tьrtəm jьezən, ləg kəьtьs doris-vь, zmitis vьdəs siə, mьj em lovjaьs.

Sonьt vizьv temperaturəьn vьd vezşəмьs tədçə, mьççaşə mijan pogodda vььn. Medvь ozlan viştavнь, kьəм loas tatən

rogoddaas, kolə tədn̄, k̄z Ojv̄v pol̄arn̄j sariz̄n vestašən̄ j̄ez.

Uprazneņņoez. K̄eəvtə kontura karta v̄l̄n SSSR-liš Pol̄arn̄j zonaš. Gizə set̄ə, k̄eəm sariz̄zez, ostrovvez da k̄əzzez em̄š Pol̄arn̄j zonaas.

Čertitə ojv̄v pol̄arn̄j tuj, k̄əda kuza 1932 voša gozumə munis „Sibirjakov“ ģima ledokol.

2. Tundra zona.

Tundrašn.

Ojv̄v pol̄arn̄j sariz̄ v̄reggez dor̄t om̄n Sovet Sojuz kuza polosən̄ k̄ššə tundra.

Sija čuť ģe v̄dsən̄ kujl̄ə pol̄arn̄j kruḡ saj̄n.

Tundrašn priroda.

Tundraš v̄rtəm̄ kus prostran̄stvo. Set̄n v̄d-mə toko ģie da v̄dkod̄ ģisaj̄nik. 50—100 *sm* p̄d̄na mušs p̄r k̄n. Vevd̄ar̄s tundral̄n̄ rovn̄j; əti-əti em̄š i ker̄əšain̄nez.

Tundraət popereg ģe ģeə viz̄vtən̄ j̄ez. Nija ušən̄ Ojv̄v pol̄arn̄j sariz̄. Med̄z̄t̄ j̄ues: Ojv̄v Dv̄ina, Pečora, Ob, Jeņišej da Lena.

Təvnas tundraǝn, kəz i Polarnəj zonaǝn, ovlə kuz polarnəj oǝ, a gozumnas sondiǝs oz i sajəvtčəv.

Tatən siz-zə gozumǝs zenəy da surovəj, a tələs əddən kuz (8—9 təliş). Təvnas sulaləny ызт morozzez, pəltəny kəs da kəzyt təvvez. Ena təvves koštəny puezliş jəvvez. Vot mьla i tundraas posni pues bytte sьrəməş da lapkaləməş mu verdə.

Muǝs tundraǝn kьnmə əddən pьdəz. Gozumnas vermə sьvny una-una metra pьdьna.

Vot mьla tundraǝs zьvuna da vər-təm. Vot mьla tundraas unaəş tьez.

Кьeəm tundraǝs təvnas. Təvnas polarnəj tundraǝs gaztəm.

Sьlən čoқком lьma vevdərys bytte kьnməm gьa sariz. Чоқком lьm vьlas jeeə kazalan kьeəmkə zvirəs libo kьeəmkə kajəs.

Toko raz kər čoқком kuropatka (badəg) libo čoқком tupka levzьstas, ңeto čoқком peşec (ruç) kotərtas.

Poləm petə tundraǝn, kər levtişas jьa ызт oǝtəv da polarnəj oǝ pondas gəgər uңnavny da suңnavny purga.

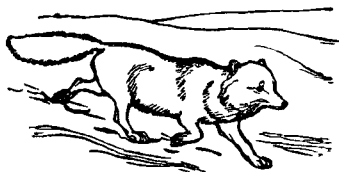
Eta kadə morttez, kədnə tundraas zev jeeə azzan, pьrəny lьmən tьrtəm çummezany (kər kuçikkezən vevttəm stannezany) i mukəd pьrişa vьdsa ңedəlezen oz petavlə ny pьekiş.

Кьeəm tundraǝs gozumnas. Gozumnas dor-kəneçtəm tundra vevttəma ңieən da lisajnikkezən. Soçьnika pozə azьny mu vьlət

kьşşan posnişik puokkez. Eməş, suam, posnişik lisoka lak (karlikovəj) kьzokkez, lak pozumokkez da mədik lak puez. Tundraas una vьdkod jagəda vьdmasьs: turimol, şədjagəd, ьzman, mōroska. Jagədy setçin sьmda, sto sişə oz əktə kiən, a uçişik kuranokkezən kuraləny. Seəəm mestaezy, kьtçə oz şiz kəzyt təv, vьdməny jugьt, şera zoriza turunnez.

Polarnəj tupka.

Peşec.

Тъез дорън тѣр олѣ верша пѣтка — вѣр уткаез, вѣр зозогgez, жуssez. Нижѣ эддѣн una вижѣнъ, стрѣждѣнъ х и s н и k k e z — тупk a e z.

Kussez kolase pozdišənʹ polarnəj kuropatkaez.

Ми вевдәрн пуә ветлә ном. Номъс ыдса кымәррезән
кәвјашә ветлә руәт (vozduxәт), вәтлшә тundraн олісез сәрн.

Kərrez, kʲz vəvməməʃ, pʲssəɲ kusinnezə, kʲtən ruələ
təlök da nommesə ɣlətə, roznitə.

• Juezyń da tyezyn olə una çeri.

Noraезəт тьг svьrkjəнь posni zvirokkez — pestruskaez. Kaj-
jesə da pestruskaesə lutəš vəzzьнь da kutavнь pešeccez.

Tundraə vərreziş petəny i vər kərrez. Mьççişəny kəinnez.

Upraznenņoez. Azzə tundra zonāsə geografia karta vьlьn. Pjat-najtə sijə kontura karta vьlə.

A33ə karta vɔlas tundraiʃ kerəsainnez.

Azzə karta vylas medьzьt juez, kədna vizьvtəny tundraət, da gizə
niyə kontura karta vylə.

Tundra'n olis otirrez.

Tundraas prirodaas surovēj. Surovēj i tundraņ olš oīr-
režlən olanys.

Tundra's uvt'yn muys 3 mln. kv. km. Boşn'-kə ətləyn Angliya, Franciya, Germaniya, to nə uvt'yn muys tundra şerti kəkiş jeeaz'yk.

Əddən-əddən soça olə eta ızda mu vılyn oțır.

Tundraып олэнь то кьээм оҥиррез: ңеңеңез, лопаррез, чукчаез, камчедаллез. Каррезьп, кэдна зев жеааš tundraas, да tundra jueз куза Европа торьп олэнь роңез.

Ena oŭirres poŭti vьdannьs oləнь vəraləmən, ʧeri kьjəmən da kərrəz vəditəmən. Unazьkьs niʒa oləнь ʒe kərrəzьn da ʒe posaddezьn i dərəvnəezьn, a vetləнь, koŭujtəнь mestaiš mestəš, medvь aslьnьs da i kərrəzlə šojan əzьnь.

Medbərja kadəz nylə olansə şetis as gəgəriş priroda. As gəgərən em-kə kərrezlə bur verdçan i vəravn̄ pozə sek i tundraiş oñirlə. v̄eəma ovşə. A j̄şalas l̄m, kərrez kolənb̄ verdastəg, pondənb̄ uməltçənb̄ da kuvnb̄. L̄ibo zvir munis k̄tçəkə mədiklaə i ez pondə ləşavn̄ v̄əraləmb̄s, sek olan v̄ədsən ēkşə, oñir pondə ēgjavnb̄, sogavnb̄.

Ремьта да верујтəмəн есə олəнь тundraас оџирьс. Tundra оџиррез коласьн емəш i асланьс кулаккез да асланьс попpez (samannez). Кулаккез сижə i визџисəнь, кəр џекəр вь токо кавалəə вошнь bednotasə да doddavнь nijə, медвь нь вьлə uzalisə. A samannez durmanitəнь да вəвətləнь оџирсə.

Sovet vlaš nuətə ьзьт, upornəј уз, медвь вьсəмшəтнь tundraьн олиш оџиррезлиш олansə.

Њеџеџез. Њеџеџез — кəрвəџitissez. Вьдəс олannьс ньлən јитсə кəрreskəт. Вьдса vo nija олəнь „џummezьн“, кəдна тəvsə vevttəmas кəр куџиккезəн („олpəšsezəн“), а gozumsə — šimətiš vurəм əнnezəн. Узлəнь кəркуџикиш „олpəšsez“ вьлən, šojəнь џери да кəр јaj, јуəнь кəр vir, pəškəм vurəнь кəр куџиккезиш.

Кəрres verdčəнь ја gəl əн — šera lisajnikəн. Tundraас јagelьс əddəн una, mukədləьн токо sija i вьdmə. Šojasə кəрres ətilaiш јagelьсə, — i џеџеџез munəнь viл mestaezə, кьтəн em мьјəн кəрrezlə verdčьнь.

Una bur vajə џеџеџезлə вəр zvir да sariz zvir кьјəм. Nija vijəнь да кьјəнь pəšecceзəс, kəinnезəс, ossezəс, morzzезəс да џulennezəс. Vəravнь kutčəнь тəв pon-dəтčəмшəн.

Њеџеџез асланьс џummez дьньн.

Gozumnas kыjəнь sariz zvir, çeri, kaj-pətkə da əktəнь kolttəz.

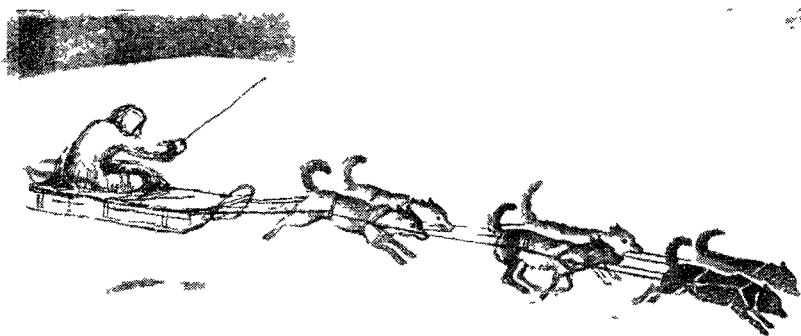
Təvnas neңeççez munəнь lunlaңə, matəzyk vər polosa dьnə, gozumnas — Połarnəj sariz bereggez dorə.

Bzyt morozzez dьrңi, purga, tuman dьrңi, połarnəj oјša pemytьn təvnas mestaiş mestə vetləнь lьmja kus kuza, dortəm tundra ravңina kuza.

Kыз toko sьlas muьs, lovzəнь Połarnəj sariz bereggez. Bьd gozum loktəнь neңeççez tatçə — sariz təv dьnə, petkətəнь kərreznьsə əvad da nom sogja.

Perьta çulalə zenьt połarnəj gozum. Bereggez dorьn şo sukzyk i sukzyk tumannez lezçişəнь. Şo çastəzyka uşə lьm, suтnalə da unnalə təv. Levzisə kajjez, munis zvir, pondəнь vezьнь tundra pьekə, matəzyk vərrez dьnə, i otir.

Çukçaez. Çukçaez oləнь Çukotskəj kəz vьльп, Azia oja-sьvvьv dorьn. Ətik çukçaez — „beregdoorişsez“ — oləнь bereggez

Çukça munə ponnez vьльп.

dorьn da zaңimajtçəнь sariz (morskəj) promьşollezəнь. Mədik-kez — „kəraliş“ çukçaez, — kыз i neңeççez, vəditəнь kərrez da nykəт ətləнь mestaiş mestə vetləнь çukotskəj tundra kuza.

Beregdooriş çukçaes meduna kыjəнь ңerpa (tulen). ңerpa kuçikiş nija vurəнь paşkam, jajsə şojəнь, a gosьs munə lon-tişəmə da vi vizəmə.

Sariz promyšolležən (kəjšəm vьlьn) i oləny beregdoriş çukçaez. Udajtças-kə çukçalə una kьjnь zvir da çeri, sek sьlən sojan em da i gortas sonьt. A kər sariz vьlьn nepogod — dьr sulalə storm, to çukçaezlə kьjšьny oz tuj, nija vizasə vьdəs zapasnyəsə da pukaləny sojtəg i kəzьtn.

Beregdoriş çukçaezlən olaninneznьs sulaləny bereg dorrezət. Ətik olaniny (şeleŋŋoьn) ovlə 20—30 çum.

Çukçaezlən çummeznьs ьzьtəs, ƣe ətik zьraəs. Çum pьekas em əçag, eməş lampaez, kədna pьekьn sotçə ƣuləŋ gos. Təvnyas, kər ƣoldas vit gradusa morozzezşan vьdəs sovkətə, çumas zev sonьt. Medvь toko ƣuləŋ gos vəli.

Pon — beregdoriş çukçalə medkolan zьvotnəj. Ponьs sьlən kər tujə. Medvь təvnyas sarizə vetlьny kьjšəm ponda, ʃivo boşny tovar, ʃivo şiavny kapkannez, çukça dodçalə ponnesə partaə (dod), i vuvtiş rьsakkez kьskəny siz, toko ʃьmьs pel ozьn vizgə, i oz kov voziən veşkətlьny, gorətysləmsəŋ vura inməny nija munny.

Kuʃturaən çukçaes sulaləny esə ƣevьlьna, sujevernəjəs da kьvzəny samannezliş.

Мьj sovet vlaš kerə tundraьn oliş oʃirrezliş oləm вьeəmşətəm ponda.

Carskəj vlaš dьrni tundraьn oliş oʃirrez vəlisə veləttəməş i ez vermə aşnyəsə dorjьny.

Koknիt vəli kupeççezlə, kədna vovlьvlişə tundraas, vəvətlьny ətnasa, tundraiş koneçtəm mestaezə əşəm, jeeatədiş mortəsə.

Kupeççez vajlьvlişə tatçə ƣe toko tundraьn kolan tovarrez — vəralantorrez (prinadleznosşez), piz, sov, spiçaez, no boşlişə şəranьs i vina. Nija kodzьtəz juktavlişə tundraiş oʃirsə da əddən dontəma ƣevlişə kər tavunnez, dona pusnina i munlişə vər vogatşaləm morttezən.

A pemyt, aşnyəsə dorjьny ƣevermiş oʃirrez vьd vo şərna ƣisejşalisə.

Sovet vlaš yasətis tundraiş kupeççesə-xisnikkesə. Əni tundra pašta eməş gosudarstvennəj torgujtan kontora-ez — faktoriaez. Faktoriaezas pusninasə boştəny şəm vьlə

da tovar vylə. Kupeç lavka tuja oštəmaş kooperativvez, kədnəyn tundrais oțir vermə voşnə vvdəs, mby sylə kolə.

Munə resytelnəja pəşəm sь ponda, medvь nekьz ez eks-ploatiruitšə tundrais uzališses.

Organizujtčənь vəralan da kərvəđitan kolxozzez.

Zev ьzьt kulturnəj uz nuətsə tundrais oțir kolosas setčın, kьtən nija təvjənь. Oššənь kul'tvazaez.

Vьd kul'tvazaьn em skola, voľniça, radiostancia, socialisti-

Gostorglən faktoria

českəj kulturaa kerku, kooperativ. Kərrəzən, ponnezən, podən de ətik šo mьmda oj vyl'š oțirьs munə ena kul'tvazaezə.

Organizujtčənь siz zə i vetlan čummez. Nija kərrəzən, ponnezən kьskalənь kino, radio, apčəckaez, velətišsezəs da peļserrezəs. Seəəm ekspediciaьs pьrə medьliš olaninnezə, vetlə mestaiš mestaə da paškətə sovetskəj kulturasə.

1934/35 voə pondas nuətsьnь vşəovиç (vvdənəs velətam). Vьdəs čəladьs tundrais pondas velətsьnь i končajtnь me-dozza skola.

Ənna kadəz tundrais oțirrezlən ez vəv gizəta kьv (piš-mennoš). Əni ləşətamə alfavit i nepeç kьv vьlьn da čukotskəj kьv vьlьn lezəmaş-ņi bukvarrez.

Ызыт значеңноааҥ интерната skolaез: нija tundraҥиҥ җeладса велeтeнь културнeй oлaм бердe.

Skolaезaз ызыт из нуaтса ңe toko җeладсa kolasьн, no и нь aймам kolasьн.

Упразңeңнo. Аззe гeография карта вьльн, кьтeн oлeнь ңeңeҗeз, 1oparрез, җукчаез, камчадаллeз (виз. 118 [исвoк]).

Кьз совет влaш oргaнизуйтe tundraиҥ кeзajствo.

Tundraьн кeрвeдитeм. Tundraиҥ кeзajствoьн медьзыт мeстa бoштe и oсoвнeй oтpaшлeн лoa кeрвeдитeм. Кeрeн oлe ңe toko aҗьс кoҗeвникьс (tundraьн oлиш мoртьс). Кeр jaj, куҗик — мijaн прoмьслeннoшлe aддeн kolan сьрjo. А сь kosta зe кeррeслe jьвнь да oвнь бyра пaвкeтe tundraиҥ сyрoвeй пpиoдaьс.

Бьдса тaвуннeзeн кeррeс кулeнь ьм jьшaлeмшaң да мyсe ьмeн пьдьна тьртeмшaң. Пoлaрнeй oжe ңe jeea, oсoвeннo тoм кeррeсe, шoжeнь зvиррeз. Мyҗитҗeнь нija җyсkашис нoмьршaң — aвaдшaң, нoмшaң. Уна ушeнь сoгeт пeрeсeзшaң.

Совет влaш бьдeс кeрe, медвь ьздeтнь tundraьн кeрвeдитeмсe. Oргaнизуйтeмa кeрвeдитaн стaнcia, кьтaн specia-лиссeз вeлeтeнь (тeдмaлeнь) кeрсe да сьлш сoгeттeсe.

Oргaнизуйтҗeнь мьҗҗaлeм пoндa кeрвeдитaн сoвxoз-зeз. Oштeмa кeрвeдитaн тexникyм. Кeршeнь кeрвeдитaн кoлxoззeз.

Эни oжьвлас 2¹/₂ млн. кeр. Вшталeмa кeррeсe ьднaс сoдтьнь 20 миллиoнeз.

Пyснeй прoмьшoл. Tundraьн ызыт значeңнo бoштe вeрaлeм: пyснeй зvиррeз, oсoвeннo пeсeҗeз, кьjeм-вьjeм.

Уна стpaнaьн jeea пyшнaьс. Oкoҗитeмeн бoшшeнь eнa стpaнaезьн мijaн кyес. Сijeн пyшнa вeрмe совет рeспyбли-кaлe шeтнь зoлoтo, кeдa кoлe сь пoндa, медвь зaвoддeз да фaбpикaeз пoндa гpaнica сajis бoшнь мaсaнaeз. Мijaн зaдaҗa — ьздeтнь пyснeй прoмьшoллeз да пoндьнь пyшнaсe unazьк кьскьнь мeдик стpaнaeзe.

Tundraьн oргaнизуйтҗe вeрaлaн прoмьслoвeй кooпe-рacia.

Organizujtčəņ zvirvəditan fermaez, kʲətan pondasə viznʲ tundraiʃ meddona zvirresə kʲəz gort poda.

Tundraiʃ polʒaa sedtəssez kossəm da sedtəm. Jeeə esə velətəma da tədəma, mʲj em tundraɲ mu pʲekas. No i sija, mʲj əzzəma-ŋi, mʲɕɕalə, mʲmda da kʲeəm ʲəzʲt polʒaa sedtəssez vermas tundraɲs ʃetnʲ SSSR-ɲn socialistiʃeskəj stroiʃelstvolə. Burzʲka tədmələmʃ sedtiʃʃan vogatstvoes tundra gʲtvʲv toɾɲ — Kolskəj kəz vʲɲɲ.

Kolskəj kəz sərɲn, polarnəj krug sajɲn, em xibin tundra. Unəzʲklaɲn etə tundraɲs kerəsə. Kolskəj kəz vʲliʃ kerəssezɲn una eməʃ dona sedtəssez: apətiʃtez, kərt ruda.

Ŋol vo tatən uʃonəjjez uzalisə tədtəm skalaez koləsɲn, tʲez da zʲvuna ɲurrez koləsɲn. Nija tədmalisə (issledujtisə) Xibin kerəsseziʃ sedtəssesə.

ʃera, ətiʃuzəma prirodaɲn, ʃera liʃajnikkezən da ɲieən vevtʲtəm skalaez sərɲn uʃonəjjez əzzisə una seeəm miɲerallez, kədna mu vʲɲɲ jeeə ʃurəɲ.

Meddonaən lois xibin apətiʃt, kədaiʃ pozə kernʲ muʃin burmətəm ponda vur udovreɲɲo.

ʃulalis kʲɲmʲkə vo, i pustʲɲakod, kus tundra mestə vʲdmis vʲdsə kar.

Ŋe ətik ʃurs ravoʃəj uzaləɲ apətiʃsedtan rudɲikkezas. Zʲvətəmən ʲpətəɲ vʲzɾvvez, toko govkʲs gəgər pəʃkalə; paravozzez vʲɲɲ goraləɲ gudokkez. Viʃiʃ-viʃ kerʃəɲ burovəj vʲskaez. ʃo ozlaɲ razvedka nuətʃə. Buritan masinaez uzaləɲ lun i oj.

Oz poz viʃtavnʲ, kʲeəm peryta vʲdmə apətiʃt kar — Xibinogorsk.

Munə ʲəzʲt strojka. Stroitsəɲn olan kerkuaz, fabrika-kuxnaez, skolaez, klubbez, ʃeatraez, kino. Oʃiɾs karas ʃoza sodə: medozza voə tatən vəli 200 mɔrt, kuim voən oliʃʃes sodisə 50 ʃurs mɔrtəz.

Siz vezʃə xibin tundra. ʃulalas voməd, i stroiʃelstvoəs pondas munʲnʲ i mədik mestəezɲn tundraas.

Uprazɲeɲɲo. Əzzə karta vʲɲɲ Kolskəj kəz da Xibin kerəssez.

Tundraһn Һeһskәj kәzajstvo. Tundraһ oҺirrez Һastә eҺg-
jәn olisә. Әtkod nһlәn vәli Һojanһs—Һeri, kәr jaj da sariz
zvирrezlәn jaj. Nan Һe karҺ ez vәv. Toko sovetskәj koope-
racia pondis pһrtн tundraә piz, sov. KarҺҺez setҺin zikәz ez
tәdә. Ez vәlә Һe Һvbez, Һe karҺҺerez.

Da raz vermasә Һues da karҺҺes vһdmнн kһn mu vһlas,
Һur vһlas?—siz dumajtisә vһdәnnһs. Kerisә Opyttez, i lois
siz, sto vermән. Әni tundraһn Kоһskәj kәz vһһn lәҺәtәma opyt-
нәj Һeһskokәzajstvenнәj stancia, kәda vәditә Һe toko kartovki
da kapusta, no i klubнika (ozjagәdkod). Opytnәj stancia mҺҺ-
Һalis, sto tundraһn pozә vәditнн karҺ, zanimajt-
Һнн Һeһskәj kәzajstvoәn.

Tundraһn tujjez.

Bur tujjez tundraas jеәa.

Toko Һыt ladorнн sijә Һeһһna oҺәtә Murmanskәj kәrt-
tuj.

ҺыҺҺa kәrttujjes tundraas avuәҺ. Mestais mestә tundraәt
unazыk vetlәнн kәrrezәn da ponnezәn.

Bura otsalәнн tujtәm tundraһn vetlikә, a sijәn Һыт зна-
Һeннo voҺtәнн juez.

Polәnnәj sariz bereggeз dorнн emәҺ ҺыriҺ sariz porttez.
Portteзәt munә mәdik stranaezkәt toгujtәm.

Нь kolasiҺ vazнәjыk porttez—Murmansk, Arхан-
geһsk, Igarka. Murmansk—medudovнәj port. Murmansk
dһnas matә Һivalә sonыt vizыv, sijәn vһdsa vo sija oz
kһnnн.

UprazҺeннoez. KҺeәvtә kontura karta vһһn tundra zonasә.

Gizә һ vһlә, kҺeәm juez vizыvtәнн tundraәt.

Pјatnajtә kontura karta vһһn, kытәn tundraas olәнн ҺeҺeҺҺez,
loparrez, ҺukҺәez, kamҺadallez.

Tәdmalә karta Һәrti, kҺeәm oblaҺҺezәt, krajjeзәt da respublikae-
зәt kыҺҺә tundra.

Pјatnajtә Xibinogorsk da ojvһliҺ vazнәjыk porttez: Murmansk,
Arxangeһsk, Igarka.

3. Vər zona.

Tundraşan lunlañnzyk SSSR kuza, rıtnıv granıcaşan da bzyt okean bereggez dorəz, paşkyt polosaən kysşəny vərrez.

Tundra da vərrez kolasas kruta vuzan granıca nekıtan avı. Granıcaş, kəda myççaləmə karta vılyn,—uslovnəj. Tundra vuzə vərrezə ne srazu, a poştəpennəja (nevnaən). Pervo tundrañn myççışəny əti-əti lazmytik lak puokkez. Svərşan lunlañn puokkes ena loəny gıryşzykəş, vılynzykəş i unazyk. Medvəryn tundraş vıdsən əsə i mestasə oməñ voştəny vərrez.

Ena vərrezlən ızytyk torş (unazykş)—dikəj tajga (ziv), kədaət oz poz i munny. Ena vərrezyn vıdməny lısa puez.

Lunasıv ladorıñ zonaas eməş sora vərrez. Nıja vərrezyn vıdməny i lısa puez i lısa puez.

TAJGA ZONA.

Tajgañ priroda.

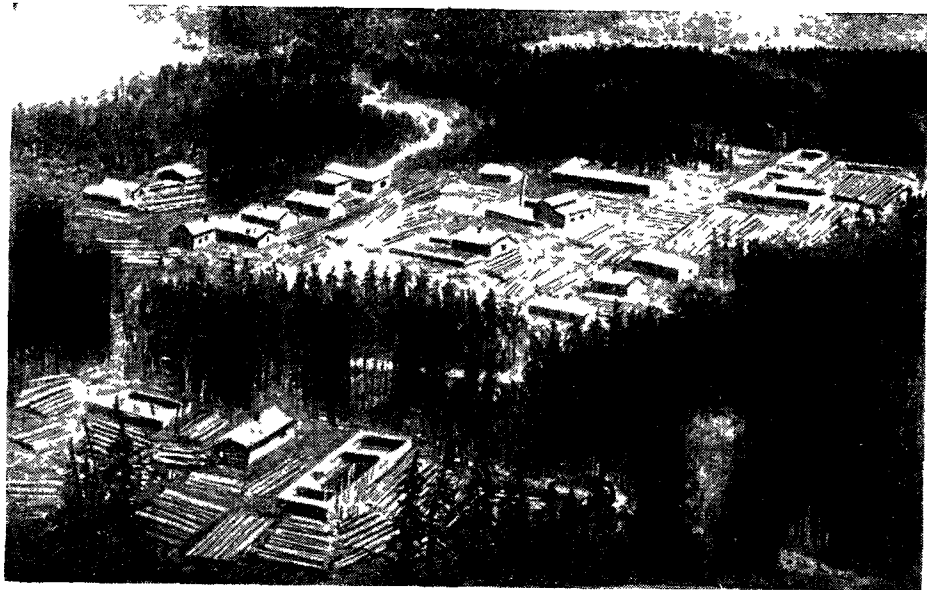
Klımat. Sondıys tajga zonañn novəət vetlə tundrañşa vılynzyka i sontə burazyk. Sıjən gozumş tatən unaən sonıtyk sışşa, tundraassa. A təlys vərə-zə kəzyt, kuzy, kysşə 6—8 təliş.

No ne vıdlañn tajgaas klımatş ətkođ. Koşesno, kənym lunlañəzyk vezsam, sşnym klımatş nevıtyk. Sışşa, tajgañ klımatş əddənzzyk kəzyt da kəs loə asıvlañ vezsikə. Klımatlən etaz mədkođşaləmyş petə sışşan, myla tatçə oz şurə sonıty ul təvvez, kədna pəltəny rıtnıvşan, Atlanıka okeanşan. Şıbyryñ ətıpıdynaış (100—200 sm) muşş nekər oz sıvly.

Med-ñi surovəjəş təvves ovləny tajga zonaas asıv ladorıñ, Verxoıansk kar gəgəryñ. Estən morozzez şıvavləny 70°-əz.

Eteəm morozzez dıryñ puskaiş lıjəm-moz sovketəmən puez potlaşəny, kərt pondə zugavny, kənməm pu kuza çerən sətəmsəñ bıçırrez çəççaləny.

Mu vevdər da juez. Unazyk prostranstvoş (mestəş), kədə as uvtas voştə tajga, karta vılyn kraşıtəma vezən,—etə oə lazmytına ravıına. Şərəttaş etə ravıınasə vundəstəny Ural

Тайгаың строжка.

kerässez. Tajgalən asb̄v ladorb̄s — Jenišej ju sajb̄n — v̄lȳnina i ətmədərə orlaləma kerässezən.

Çuť ne omən tajgasə vundaləmas juez. Sijə orlalənb̄ nija zə juez, kədna vizb̄vtənb̄ tundraət: Ojb̄v̄v Dvina, Peçora, Ob, Jenišej da Lena.

Mušin. Unazb̄k mušinb̄s tajgaas podzolistəj. Podzolistəj muşinnes şera rəmaəs, n̄b̄ v̄lȳn uməla b̄dəs sogmə (malop-lodorodnəjš). Pitəf̄lnəj vessesivoes seeəm muşinnezas miş-kaşşəmaş.

Tajgaıñ b̄dmas da zb̄votnəj mir. Şivir̄n dremuçoj tajgaıñ kb̄ssə ne ətik şurs kilometra k̄za. Əddən ы̄lna ı̄za-ləmas ı̄urrez.

Ətdorvıla ştenaən b̄d ladorşan sulalənb̄ paşk̄t, jura, gaztəmtçis̄ kedraez (s̄b̄spuez), sustəm-gaztəm ı̄v̄vvez, veşk̄t, v̄lȳn kəzzez, listvennıcaez.

Рем̄t da gaztəm tajga ı̄dəs̄n.

Əti-ətilaıñ tajgaıñ jansaləm, medb̄v̄ julə tuj şetn̄, kusaləm, medb̄v̄ d̄erev̄nalə mesta v̄li, i v̄ra ətlaaşəm.

B̄ds̄a lunnezən pozə mun̄n̄, i on pantaş̄b̄ ətik mortkət.

Съ аву, оз съла ъелки кайез. Toko urrez çeççaləнь шо-
воша кедра јѡвезьн. Кәр буди есə ыли лош гəнəјтəс, çassə ko-
lasəт ыјас мелкнѣтəс кəç, пу вѡвшаң ыскəвтəс рѣс, загвѣв,
вајоэниксə çегəмəн мунəс оs, i—вəрə съ аву.

A sija zə kadə zvirres da kajjes ъе jeeəş tajgaas.

Em sobol, çuzmər, una şəla, tar.

Toko oləнь zvirres da kajjes seeəm mestaezьн, кытə
mortlə şurnь şəкьт, suam, esə gozumnas: to kovodaez —
pəram puez pədnaləнь тужсə, to ətaməd vьлə loəm гьриş izzez,
to tinaən da nəтəн тьрəм нуррез да гəппез. Gozumnas taj-
gaьн una gev da nom.

Seeəməş şibirskəј tajgaas vьdməс da зьvotnəј mirьс.

Jevropejskəј tajgaьн unazьk vьdməнь kəз da pozum, em
i кьз, lovpu da pipu.

Зьvotnəј mir seeəm-zə, кьəəm i şibirskəј tajgaьн.

Tajgaьн. oliş oтirrez.

Tajga zonaьн oləнь karellez, komiez vogullez,
ostakkez, tungussez, jakuttez, roççez.

Нь kolasiş karellez, komiez, roççez oləнь ətik mestaьн
(oşedləја) i zanimajtçəнь şelskəј kəзəјstvoən da pusnəј pro-
mьşollezəн. Jakuttez, ostakkez da vogullez kolasiş mukəдьс
mestaiş mestə vetləнь-koçujtəнь, a mukəдьс ətik mestaьн
(oşedləја) oləнь.

Tungussezlən koçevəј na esə olannьс. Nija zaңimajt-
çəнь pusnəј promьşollezəн.

Нььзьт gruppaezəн vəralişsez vetləнь mestaiş mestə,
kossəнь pusnəј zvirresə. Vazьншаң-ңи koçevnikkez oləнь taj-
gaas. Carskəј vlaş dьrңи nija vəli orətaməş kulturnəј centraez
dьniş i vьдəс oləmnьсə əstisə surovəј prirodakəт pessəмьн.
Ena oтirres vəraləмəн toko i olisə. Uməl oruzjoezəн, ətikəн
nija broditisə tajga kuза, medьь азььнь кьəəmkə pusnəј zvirəs.
Pusңinasə sovšem dontəma şetlisə skupsikkezlə, kədna lutəş
vəlisə zəleјttəg eksploatirujtнь nija. Çut ne vьдəс koçevnikkes
surlisə skupsikkес kipod uvtə. Toko bogataјjez ez vermə
şedнь seeəm kavalaas.

Kər lois sovet vlaş, tajgaış oțırrezlən olanıs perıta pondis vezşnı. Ez loə skupsikkez, niyə veznı loktisə Gostorg faktoriaez. Nuətsə resıtelnəja pessəm panıt nı vılə, kin esə eksploatırıjtə guşən oțırəs. Stroitsənı oşedləja olaninnez (şelennoez), kulturnəj vazaez, skolaez, vıeəmşalənı koşevnikkezlən olan uslovıaez.

Mukəd koşevnikkez esə revoluCIAəz pondisə vuznı oşedləja oləmə da zənimajtcınlı muuzaləmən, no kəzajstvocznlı

Tungus mınə oleñ vılnı.

nlən vəlisə uçətəş, dokoddez şetisə jeeə, sıjən nıja çasto i pukalisə eıgıjən.

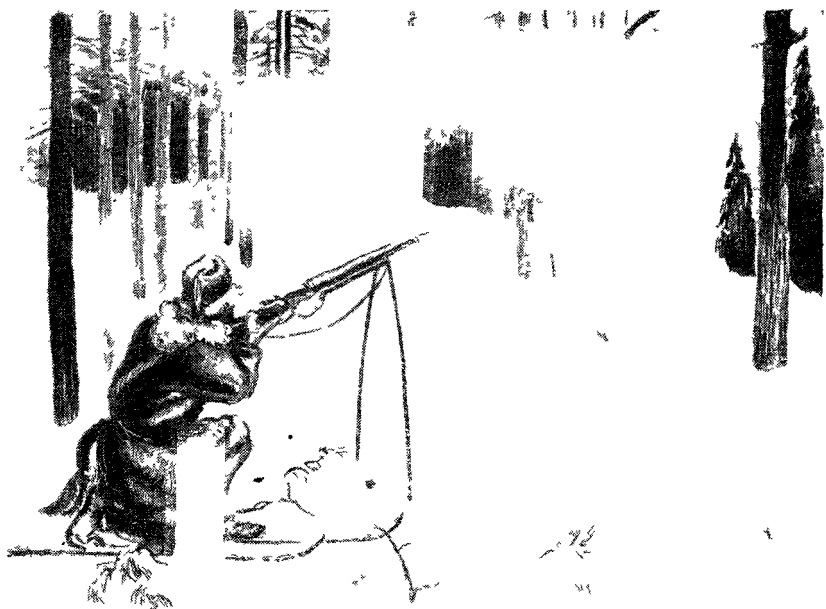
Sovet vlaş resıtelnəja kutcis vıeəmşətnı koşevnikkezlıš kəzajstvosa.

Oşedləja oțırıs tajgaas unazık olə juez dorət da kərttujjez dorət.

Ozık ziv vərrezas tujjezən vəlisə toko ətik jues da juokkes. Mort şıjıslis kusak sajas çer, mıkas əsətlis pısaı da juez kuza pıris tajgaə. Juez dorın, dremuçəj vərja kolasis mıssez jılın oțırıs keralisə da sotisə vərsə i setçə ləşətisə əslınlı pasıa, stroitcisə — kerisə olaninnez.

Tajga pьekə oтіrьs šeličənь toko setčin, kьtən organizo-
vannəja munə uz, suam, vər zaptaninnezn, poľzaa sedtəssez
garjaninnezn. Əni tajgaьn unaəs-ңi karrez, i mukəd ošedləj
oтіrьs olə karrezas. Počti vьdəs karres pukalənь kərttujjez
dorət da juez dorət.

Upraznenņoez. Azzə karta vьln: kьəəm mestəezn jevrolejskəj
toras olənь karellez da komiez; kьəəm mestəezn aziatskəj toras
olənь ošakkez, vogullez, jakuttez da tungussez (viz. 118 lisbok).

Tungus vəralə.

Vəraliř tungus. Tajga sərə əsəm juok dorən pařkaləma
tungussezlən sulalanin. Əakьllezən kajə čummeziř əьn.

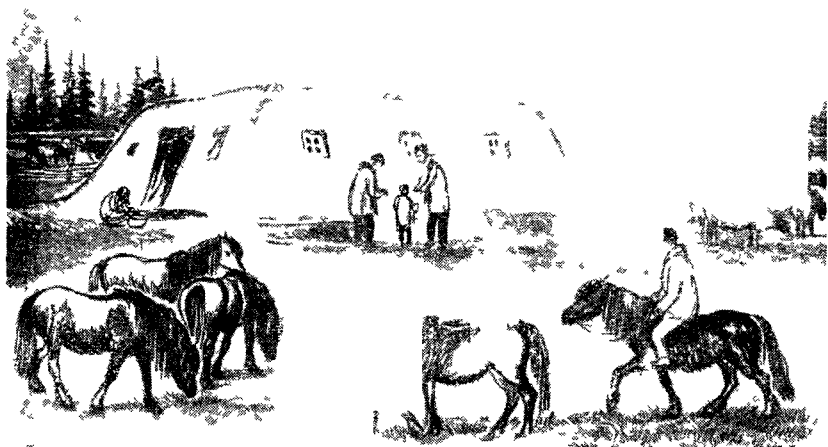
Petis vəravnь aslas čumiř tungus.

Ju dorřaң ju dorəz, mьs jьvřaң mьs jьləz vəzziřəmən da
kьvziřəmən sija munə tajgaət. Tədə sija, kьtən sajləřə jořa
nьra ruč, azzə, kьčə munəm učitik da kitrəj čuzmər, kьlə,
kьti čьlas nəpoliř ur... Lьm vьliř sija ləddətə tədtəm, čuť
tədalən šləddez, čukərtas čuzəmsə da kitrəja sьnңalə. Və-
raliřən dьnas munə pon. Ne jeeaiř sija suvtčьvlə puez
dьnə. Vuvtə, gəgralə pu dьnьn da kokkeznas gьzzalə pu
mьtsə.

Šibətčas tungus eta pulanə, kekerkaən pukšas, mešitčas da kropkas-ljas. I bəra munə ozlan. A bəras sylan ətləən mədik zvirokkezkət letjalə-ŋi ləzçoçkom urəs.

Oşedləja oliş jakuttez. Ətaməd dənşan ɣɣna, juez dorət keraləminnezyn sulaləny jakuttezlən olaninnez. Ena olişses — oşedləj jakuttez. Nəvazyn esə nija koçujtisə — mestaiş mestə vetlisə siz-zə, kəz tungussez, da i əni esə mukədpəs koçujtəny.

Nija kerəny gozşa da təvşa jurtaez. Jurtaes ena puovəjəş, şteklo torrezis kerəm, učitik əsnokaəs, mukəd pərişə ətər-

Jakutskəj jurtaez

lanşan şojən (gɣinaən) mavtəməş. Təvnas ştekloez tujə teçəny jbez — siz sonytzyk. Kɣɣaəş kerəma poeiş. Zozys muovəj. Jurta səras sulalə truvaa kamin, kəda lakəma şojən. Təvnas kaminə dugdvytgə lontəny.

Ştenaez pələn naraez; ny vylə pukşəmən ızaləny inkaez.

Təvşa jurta mədkodzyk. Jurta verdas top ləşətəma gid, kədalən ɣvəsşs olə oştən, med sonytşs pır vermis şurn pəkəs.

Olanin gəgəras vizzez. Ena vizzez vɣyn olə poda: vəvvez, məssez. Inkaez ləştəny məssesə. Muzikkez ɣekəny turun, vərələny.

Təvnas məssesə verdəny əddən uməla, med toko ɛyg uvja nija ez kulə. Sijəni i məsses təvnytən nemynda jəvsə oz setə. Vəvvez bydsa vo verdşəny kokuvtiş verdasən,— təvnas nija ɣm uvtiş vaz turun ɣetəny.

Revoluciaəz muez kəzlisə toko zazytoçnəjjez. Bednəkkezlən ez vən ne gəran muş, ne uzalan orudiaes. Naŋs nekər ez tɣmɣvly; bednəkkez pişsə sorlavlisə pu kaçən.

Əni una vezşis jakuttez oləmy. Zyns mynda kəzajstvoez ətlaaşisə kolxozzezə. ɣvvez vɣly, kədna ozzyk vəlisə kulakkez kiyn, pondisə uzavny traktorrez. Organizujtçisə kooperativnəj moloçnəj da podavəditan fermaez.

Vetərinarrez da zooTexnikkez myççaləm şərti jakuttez pondisə velətçyny kulturnəja poda vəditny.

Organizujtçəny vəralan kolxozzez. Una oşşisə skolaez, kədnaɣn velətçəny askv vɣly. Zynşsa unazyk əni jakuttes gramotnəjš. Stroitşəny klubbez, volniçaez, petəny jakut kv vɣly gazetaez.

Tənnə koçəvnik loə ravoçəjən. Təv koŋeç. Kolə-ŋi tajgaiş petny. Juez vɣly pondətçışsə çerikyjan kad. Tumana asylə, kər vərys pemyt da ɛək, tungus Petra Mira kutçis munny Jənişej dorə. Vot lun zyn-ŋi kolə gəniitny, toko „kɣk truvka jestan kuritny“.

Tədsaəş sorrez, ɣurokkez, puez... No myj loisə kərres? Nija suvtəny, çəççaləny vokə, mugəny, oz munə. „Şo-ŋi setən bereg doras os pozzez eməş“,— çepsaşiş kərresə vasətikə dumajtə Mira.

No vot kərres naç suvtisə. Tajga kuza unnyştəmən paşkalis kɣəmkə gor—u-gu-gu-u.

Lezalisə kərresə. Suvtətisə çum. Kelga, Petra Miralən zonyş, voştis pisaɣ, sutnəvtis ponneslə da munis tajgə. Dumajtə Kelga: „Kɣəmkə ləg dux, vizətny kolə“.

Məjmuşa çum sulalan mestəɣn svittəlis ɣəyt kerku: şoməd çum tərəsə sɣ pɣəkə.

Va vɣly tɣ vəlisə, gɣmətəmən ɣukaşisə ətaməd vərde

plottez, kərtovəj pinnez kvatajtisə kerresə da vɔvlan levtəstə-mən zebisə parakodas ɛzɪt şəd oştaə. Oşir garjisə mu, keralisə tajga, stroitīsə.

Çulalis kuim vo. Petra Mira şinnez oзын вьдмə kar — Igarka zavod. Təvnas Petra Mira koçujtə tajgaɲn, gozumnas munə Igarkaə.

Зоныз ez mun sɛkət tajgaas. Sija kołtçis ɪzavɲɪ zavodɲn. Tənnə koçevnik lois industrialnəj ravocəjən.

Vər kəzajstvo.

Tajga ɪvtas prostranstvoɔs vɔdəs sojuz ploşsadiş $\frac{1}{8}$ tor ɛzda. Eta mɔmda vər ploşsadiş ətik (nekɛəm) gosudarstvo-lən avu. Vərsən znaçennoɔs mijan sovetskəj kəzajstvoɲn əddən ɛzɪt. Una vərsə mijə kɛskam granica saɟə i voştəm zoloto vɔlə nəvam setçin kolan masinaez. Vər — mijan tajga-lən bogatsto — kɛskə (manitə) mijan dɔnə mədik stranaezis torgoveççezəs.

Carskəj kupeççez-vərpromɔslennikkez xisnəja keralisə, ɛzɪt ploşsadiş vɔliş vɔrətisə vərsə. Nija dumajtisə toko nazɔvitçəm jɔliş. Nijə ez intəresujt vər kəzajstvosə ɛzdətəms. Vərsə keralisə setçin, kɛtən vəli koknitɔk sija sedtɔnɔ da kɛskavɲ — juez pələn, tajga dorrezət, kakraz setçin, kɛtən vərsə kolis kraɲitɲ Vər keralisə zikəz, sija kołəm jɔliş, vɔd-təm jɔliş zavotitçətəg. Vərn ɪzɔs nuətsis medprostəj sposobezən. Oşir jɔliş, kədna ɪzalisə vər zaptaninnezas, kupeççez-vərpromɔslennikkez, koçesno, ez i dumajtə.

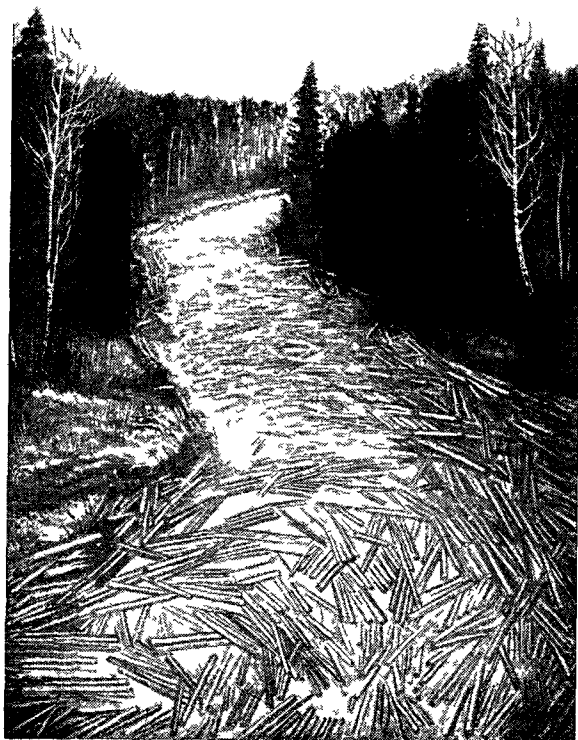
Sovet sojuzɲn vər kəzajstvoɔs stroitçə socialistiçeskəj pondətçannez (naçaloez) vɔlɲn. Organi-zujtəməş vər promɔslovəj kəzajstvovoz (vərpromxozzez). Vərpromxozzes — nastojassəj, pukeran sovetskəj fab-rikaez. Ozza „təvşa“ verloggez tujə, kɛtən olisə vərkeralişşes, əni vərzaptaninnezas stroitşənɲ jugɪt varakkez da ker-kuetz. Ravocəjjez ɪzələnɲ brigadaezən.

Vər promyšlennostən əni eməş aslas postojannəj (pər-
sa) rəvoçəjjez. Uzaləməs ponda mexanizirujtəbny: mexa-
niçeskəj piləez vezəny pilitçişsezəs. Vər petkətanь traktor-
rezən.

Kerşəny vil tujjez, ləşətsəny osobəj, jə a tujjez, kədna
vylət kəkniə ьskəvtə una kerən gruzitəm doqьs. Vesətanь
juez, kədna vylət kylətşə vər.

Setçin, kytən ozyk ez vəv ətik mort i kəzainən vəli os.
əni vərkerəlişsezlə suvtətəməş ьdса pošolokkez, kədnaьn
em kooperacia, skola, voľniça.

Vərys — una proizvodstvo ponda sьrjo. Vər munə stroit-
çan məteriallez kerəmə, ьumaga, ьdkod ximiçeskəj produkta
kerəmə.

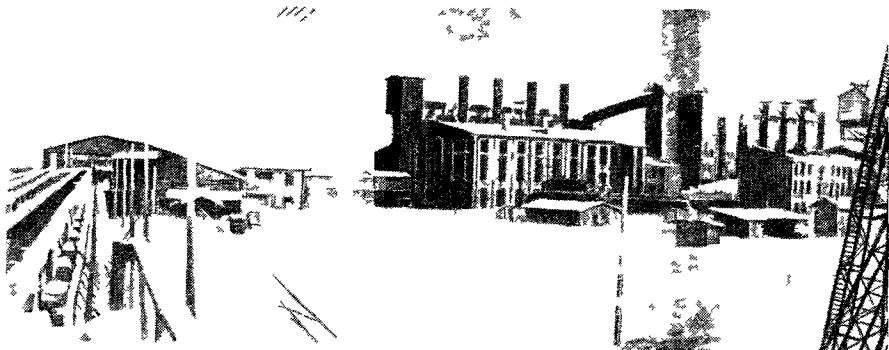

Tajgaьn ju kuza vər kylətəm.

Vьgodnozyk
mədkodşətnь etə
sьrjosə setən. kytən
sija em, çem məd-
kodşəttəg kьskavny
mədik mestəezə da
vizny etə vylə sred-
stvoez.

Vьgodnozyk vu-
zavny granica sajn
gotovəj stroitçan
məteriallez da pro-
duktaez, kədna pe-
təny pu mədkod-
şətəmsəny.

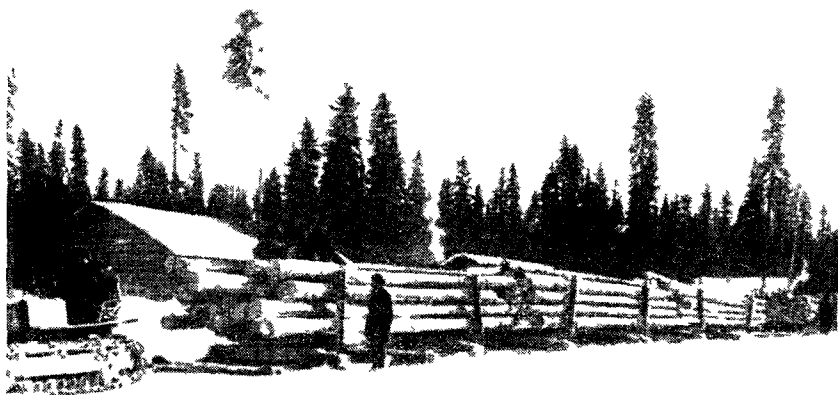
I vot ьзытса ьзыт
tajgaьn stroitşəny
da i uzaləny - ni
vərpilitən zavod-
dez, ьumagakeran
fabrikaez da xi-
miçeskəj zavod-
dez.

Sjaš ja dorčn vumaznəj kombinat

Pusnəj promyšol.

Pusninaəb ordčən vərket—tajgaas osnovnəj bogatstvo. A tajgaəp pusnəj promyšol bura ušis (činis). Vəralışsez vijisə zvirəsə kəz şuras, vərətisə tajgaış pusnəj bogatstvo. Dona zvirəb lois šo jeeazək i jeeazək. Medvə pe šetnə pusnəj bogatstvosə vədsən vərətən da levtən pusnəj promyšollez, sovet vlaš organizujtə pusnəj zapovednik-

Tajgaış vor petketən traktorrezən

kez. Zapovednikkezas zvirsa vijnь oz tuj. Etaz kersa sь ponda, medbь zvirьs jьlis.

Organizujtsaь sizsa zvirvadiťan fermaez, kadnaьn vizanь medsoča šuran zvirrez—sobollez, čuzmarrez, tuannez, šadburaj ručcez. Bərjišsaь donazьk porodaez. Nijə bura dəzirajtanь, verdanь pravilno. Nь vьln nuətsanь naučnəj nabludennoez da kersanь opьttez.

Tajgaьn sedtəs bogatstvoez.

Tajgaiš polzaa sedtəsses vəlisə uməla tədmələməş. Medvərja voezə issledujtəmmez mьččalisə, sto tajgaas eməş ьzьt bogatstvoez: zoloto, plaťina, šerebroa, sviņeča da cьnka rudaez, izsom, grafit, sov. ,

Zoloto kujlaninnez tədisə vazьnni. Lena ju da sь Aldana pritok ju dorəť zolotoьs sedtišsis esə revoluciaəz.

ьzьť značenno voštə Kužneck vassejnis izsom. Kuzneck vassejnьs kujlə Novošibirskšaь lunasьvlaьn. Issledujtəmmez mьččalisə, sto Kuzneck vassejnas medbur sorta izsom 400 mlrd. t gəgər. Eta loə unazьk sьssa, mьmda vьdəs izsomьs SSSR-as mədik mestaezьn.

Medvərja voezə Kuzneck vassejnьn izsom sedtəməs paš-кьta münə. Kuzneck vassejnsis izsomьs ьzьť značennoa loə Šibir krajnьn promьslennos zorəťəm ponda.

Upraznennoez. Azsa SSSR karta vьln, kьtən tajgaas kujlanь ena polzaa sedtəsses: Kuzneck vassejnis izsom (Novošibirskšaь asьvlaьn), nefť (Pečora ju pritok dorьn da Ural kerəssez pokatetzьn), grafit (Jeņisej ju dorьn), zoloto (Lena ju da sь Aldana pritok dorьn).

Tajgaьn šelškəj kəzajstvo.

Vər zaptəm-kerəťəm da pušnina sedtəm—vot oťirlən osnovnəj promьsollez da tajga zonaiš kəzajstvolən osnovnəj otrasllez.

No tajgaiš oťirlə oz tьrmə vьdkod pitajtčan produktaez. Setčin kolə nan, karč, jəla produktaez, jaj. Vajavьn vьdəs etə kьškə ьliš, kьz vəli vištələm-ni, šəkьť loə da i ңe kьəəm

вьгода ави. Колә вьдәс, мьј позә pitajtčan produktaezis, kernъ mesta вьлн. Невьѣамәс ѣelskәј kәzajstvo nuәtәm ponda tajgaas priroda usloviae: umәlәs muez, kәzәtәs tulьssez, оз pondәtчәнъ morozzez. No opьttez мьччәlisә: etә вьлә vizәttәg, nuәtnъ-kә kәzajstvosә pravilnәja, vermasә bura zoramнъ (ьz-днъ) i mu-uzalәm i podavәditәm.

Estәn vermәnъ vonъ una seeәm ѣelskokәzajstvennәј вьd-massez, kәdna medvәrja kadәz вьdmisә toko lunlaңnъzk.

Petkәtәmas seeәm вьdmas sorttez, kәdna kәzәtzьk mesta-езьн вьdmәnъ da ьзәt urozaj ѣetәнъ.

Jәla poda vermas ѣetнъ неәtrьpиs unazьk jәvsә, dәzirajtnъ-kә sijә bura da vәrjәнъ kәzәtinъn олиs porodaez.

Sovet vlaš resъtelnәja kutчis tajga zonaнъ ѣelskәј kәzajstvo levtәm verdә.

Lәѣtәнъ sovхозzez da kolхозzez. Organizujtчәнъ specialnәј stanciaez, kәdna мьччәlәнъ, кьз nuәtnъ шувәditәm, karчvәditәm, кьз pravilnәja vizнъ poda.

Med-ңi bura sovets vlašьs zavoјitчә jәla poda vәditәm da jьlәtәm jьlis.

Tajgaнъ tujjez.

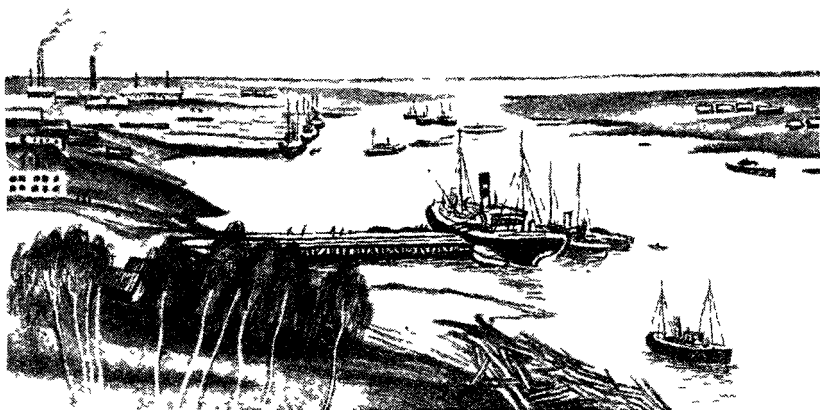
Tajgaнъ ьзәtәs priroda bogatstvoes. No bogatstvoesә petkәtnъ setчinis ѣәkьt. Tajgaas oz tьrmә da i jәәәs tujjez. Toko kuim kәrttuj viz кьssәнъ tajgaәt. Әtik viz—Lenin-grad—Perem—Novosibirsk—Irkutsk—Vladivostok—munә tajga kuzas dol, vizzez—Leningrad—Murmәn da Jaraslavl—Arxangel'sk—tajgasә orәtәнъ po-pereg.

Сьѣәң, мьла tajgaas ьзәt mesta вьлн kәrttujjez авуәs, padmә polzaa ѕedtәssez garjәm-kerәtәмьs, zavoddez da fabrikaez stroitәмьs. Tajgaiš prirodnәј bogatstvoez petkәtәm ponda ьзәt znaчәнңo voštәнъ juez da ojvьv sariz tuj. Granica sajә vәr кьskiшsә sariz porttezәt: Leningrad, Arxangel'sk, Murmansk, Igarka portәt.

Arxangel'sk port. Otәn paškalәma Ojvьv Dvinalәn uшsoьs, jansalәma не әtik vozә lazмьt, зьвuna берегgez kolasas.

Gaztəma əsalə oյvəv novə, gaztəməş Dvinalən, burəj valles. No şintə gazətə ena bereggez dorşa olanb. Kətçə on vizət — omən sulalənb kəneçtəm vər skladdez: kəz kerrez teçəməş ьзыt stavellezən; pilitəm mətərial kujlə vylən stroenqəozən, kədna vylə kerəməş koknişik kəbsaez.

Podjomnəj masinaez zagvəv kəskənb vaiş, levtənb vylə da akkuratnəja teçənb ььdsə puez, kədna loktənb ju kužas plottezən.

Igarka — polarnəj port.

Şylənb-vetlənb tramvaj vagonnez, gudokkesə şetənb leso-pilkalən zavodskəj svistokkez, goralənb parakoddez. Kəiçəezən da pilaezən loktəm, ɳe ətik şo rabəçəj tərtənb pristaşə. Kuim şurs sudno ььd vo loktənb Arxangelskə mədik stranae-ziş da gruzitənb vər mətərial. Nə vyliş kuz maçtaes da ььd-rəma flagges vevttənb ььdəs ju vozzesə.

ььdəs nija sudnoes kəskalənb mu sar pašta mijanliş vər.

Şurpəta vetlənb mijan roç çerikəjan sudnoez, passazirskəj parakodokkez, kədna kəskalənb rabəçəjjezəs. No ььdəs nija oz tədçə sь mьmda vər mətərial kolasaş: vər tьdalə gorizont vьlən; pəvvez da kerrez vevttənb Dvina bereggesə; vər kujlə ьзыt postrojkaezən munan inostrannəj (mədik stranaeziş) sudnoez vьlən. Kerrez da pəvvez gruzitənb pristaqnezn.

Igarka — polarnəj port. Jenišej uššošan ɲeɫɫn, Karskəj sarizšan 80 km sajn tajga sərə ɲədmis viɫ kar — Igarka.

Krasujičəɲ fabrično-zavodskəj trubaez. Puovəj postrojkaez, paškɫ uličaez, električeskəj provoda stovbez. Bereggez dorɲ zəɲəɲ parakoddez, varzaez.

Medozza stroitellez, kədna loktisə Igarka dorə, ez vermə ɲzn sɪz, medəɲ palatka dɲə ɲə suvtətn storozəs: pɲr pozis vizčišn, kər ɲə kər loktas os da uškəčas nɲ ɲɫə.

Bzmitan kəzɫn, tajgakət šəkɫa pəssəmən, ɲdəs mir berdiš peldəmən, prodovolstviatəm nuzdaɲ — sɪz təvjisə čuzan karlən medozza das oliš.

Tajgaɲ uličaezən keralisə vər, sotisə zavod ponda plos-sadkaez. Keraləm uličaez kuza ɲəzɲk pəssis os.

Kɲk voən vekša kɲ mu ɲɫə suvtis promɫennəj kar i port. Kuim zavod tatən pilitəɲ vər Jevropaə da Amerikaə kɲskəm ponda.

Tajgaɲ pondis ɲavɲ elektrostancia. Baitə radio. Kerisə kino. Ošsisə 3 skola-šemiletka, 2 voɫniča, tipografia. Klubɲ keršəɲ lekciaez, dokladdez, večerrez. ɲdsə flot sulalə Igarka dɲɲn. Mədik stranaezis sudnoez loktəɲ vərlə. Gruzitəms mu-nə oj i lun. Əniša ledokollez da samolottezis vozdušnəj razvedka tədmaləɲ, verməɲ Karskəj sarizsə, pərtəɲ sijə sudoxodnəjə da šetəɲ vozmoznoš stroitn polarnəj promɫennəj centra.

Uprazneɲəez. Kɲəvtə karta ɲɫn tajga zonasə.

Pjatnajtə sɲ ɲɫə, kɫən oləɲ karellez, komiez, oštakkez, vogullez, jakuttez, tungussez.

Vištalə karta šərti, kɲəəm oblašsezət, krajjezət da respublikaezət kɲsə tajga.

Pjatnajtə kontura karta ɲɫə, kɫən eməš da kɫən sedišsəɲ glavəjzɲk sedtəssez.

Azzə karta ɲliš kərttuj vizzez, kədna munəɲ tajgaət.

SORA VƏR ZONA.

Vištavɲ-kə tajga šərti, sora vər zonaɲs kujlə lunasɲv ɲɫn.

Sɲ kolasɲ da tajga kolasɲ granica munə to kɲəəm viz kuza: Leningrad—Vjatka ju uššo. Lunɲv granicaɲs kɲsə viz kuza: Vjatka ju uššošan da Kijevəz.

Sora vər zonaɲn priroda.

Mu vevdərɨs sora vər zonaɲn, kʲz poʒə kazavɲ karta sərɨ, mʲççaşə lazɲtina ravɲinaɲn. Sərətʲas, ojvɨvşan lunvɨlə kʲşə Sredɲerusskəj vɨɲɲin.

Ravɲina vevdərɨs — ɲe vʲdsən rovnəj, a mʲsa.

Juez. Kʲz tʲdalə karta vɨɲn, juez, kədna vizɨvtəɲ sora vər zonaɲn, pondətçəɲ Sredɲerusskəj vɨɲɲinşan, munəɲ vʲd ladorə da uşəɲ kuim sarizə: Baltij, Şəd da Kaspij sarizə.

Klīmat sora vər polosəɲ tajgais klīmatşa sonʲtʲɨk. Təvvez, kədna pəltəɲ ɲtvɨvşan, sonʲt Atlantika okeanşan, vajəɲ sonʲt da ɲevʲzətəɲ təvşa morozzesə. Təɨs kʲşə 5 təɨş gəgər. Gozumʲs tatən unaɲn tajgaassa kuzʲɨk da sonʲtʲɨk. Atlantika okeanşan pəltan təv çastə vajətə kʲmərrez da zerrez.

Muşinnez — podzolistəjəş (sarguna soraəs) kʲz i tajgaas. No nija tatən burʲɨkəş da unazʲɨk urozaj şetəɲ.

Vʲdmas da zʲvotnəj mir. Nevʲt klīmatɲn tatən vʲdməɲ vʲdkod ɨsa pu porodəez: kʲz, dub, klon, jaşən, ɨpa da məd. ɨsa da ɨsa puez vʲdməɲ sorən. Əddən ɨlə kʲşşəɲ torfa ɲurrez. Kərkə ena mestəezɲn vəɨsə zev ɨzʲt vərrez. Əni nija, vʲştavɲ, vʲdsən keraləməş-ɲi. ɨzʲt vər ploşaddez kolisə toko oblaşas ɲtvɨv torɲn, vər dorɲn.

Nija mestəezɲn, kʲtən vərres eməş esə, oləɲ nija-zə vər zvirres da kajjes, kədna vəɨsə tajgaas.

Kʲz vezʲis sora vər polosalən çuzəɲɨs.

ɨzʲt dremuçəj vərrezən vəɨ vevtʲəma sora vər polosəɨs kərkə ozza kaddezə.

Ena mestəes udovɲəjəş vəɨsə vazşa oʲirlə şelitçəɲ. Vərət ez vermə ɲ dʲnə şivətçəɲ da guşən uşkətçəɲ vraggez. Juez, kədna munəɲ tatən vʲd ladorə, vəɨsə bur vetlan tujjezən.

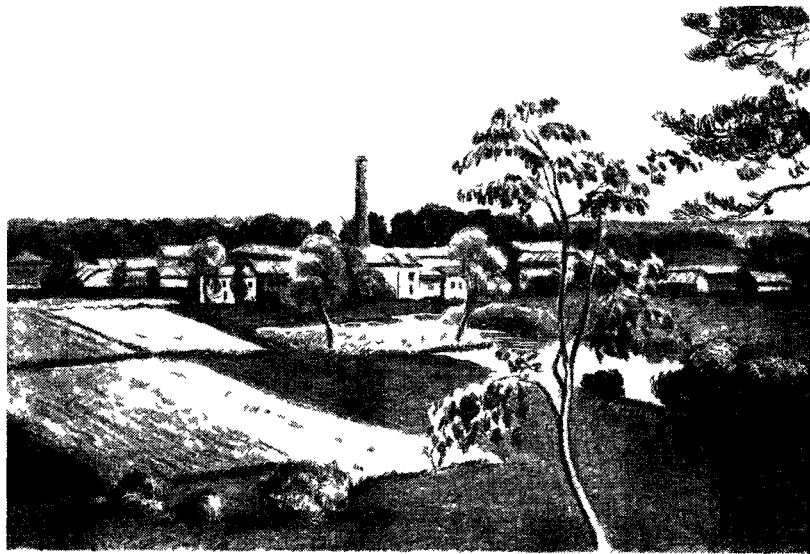
Vər vɨlə mort munis panʲt çerən. Sija keralis puez da vesətis muşə, med poʒis vʲ kəzɲ da kernʲ asɨs olanin.

Dremuçaj vərres ɲevnaən ʃo çinisə, soçamisə. Nɔ mest'əə
loisə ɛvbez, vızzez, suvtisə ʃeɽennoez. .

Çulalisə vekkez, i oɽir ɲaləmʃan vezʃis sora vər polosəəs,
lois ɔdsən mədkoɽ.

Ɂəɽt vərrez sovsəm əsisə. Koɽisə nija toko əti-əti mestəezɔn.

Vər mestəezə suvtisə ɽerevɲəez da karrez, zavoddez da
fabrikaez, ɲuzalisə ɔd ladorə kərttujgez Oktaɔ revoluçia

Sora vər zonaɲn.

ɔəɲn sogmisə kolxozzez, sovxozzez, levisə viɽ zavoddez, fabri-
kaez, karrez.

I vot setçin, kɔtən kərkə sulalisə ɛəɽʃa ɛəɽt, dortəm
vərrez, çuzisə seəəm ɡriʃ promɔʃlennəɽ oblaʃsez, kɔz ɽe-
ɲingradskəɽ, Moskovskəɽ, Ivanovskəɽ, Gorkovs-
kəɽ kraj.

Samoɽot vɔvʃan. Samoɽot çulalis Vɔʃɲij Voloçok ¹⁾kar da
pondis leɔzɔn Moskvalanə. ɔd ladorə kɔʃʃən vərrez. Nɔ
koləsɔn çastə mɔççislən vər kerasses, kussez. Mestaəs rov-

¹⁾ Vɔʃɲij Voloçok — Moskva oblaʃiʃ oɽɔt ladorɔn ɲəɔɽt kar.

nəj, çuť-çuť mьsakod. Melkajtənъ svittalan ju sunissez, ьввезən da karçjərrezən kьəvtəm derevnaez.

Petənъ vər kerasses ʃo unazьk, ьввес ʃo paʃkətzьkəʃ, derevnaes ʃo çastəzьk.

Vot ʃin ozə oʃʃis ьзът, ʃon ьв. Ətik, mədik... Əna ьввез ʃonvəditan kolxozzezlən.

Kaʃinın kar dьnъ ьlə paʃkaləmaʃ torfa nurrez. Trubaeziʃ eakьllezən ьn çapkənъ kaʃininskəj zavoddez da fabrikaez.

Samolot lebzis Volga veʃtət, kəda gigin-gogin nuzaləma svittalan lentən, i vəra vər sapka vevdərət pondis ujnъ. No tatən ne ojvьlas-kodəʃ-ŋi vərres, a soçzьkəʃ. I nija oz sulalə seʃina-moz,—nьlən vььs vьtte ɳevьtzьk. Ena vərrezьn ʃisa pu pələs una.

Eə ʃo kьnъm kilometra, i samolot loas Moskvaьn.

ʃo çastəzьka i unazьk petənъ derevnaez, vьl ravoçəj po-ʃolokkez. Melkajtənъ zavoddez da fabrikaez. Vərres sovsem soçmisə. Toko keravtəm torja vərokkez ʃərti pozə kazavьn, sto estən kərkə vər zə vələma.

Prirodaьs ʃetçis mort volalə, stroitelstvolə.

Vot i Moskva... Pozuma, kьzza da pipua vərrez tujə zavodskəj trubaezlən vər da zev ьзът kamennəj kerkuez.

ʃəʃskəj kəzajstvo.

Sora vər zonaьn ʃəʃskəj kəzajstvoьs munə əddən vazьn-ʃan-ŋi.

Əta zonaьn muʃinnes tundraiʃ muʃinnez ʃərti burzьkəʃ i urozaj vermənъ unazьk ʃetnъ. Kʃimatьs ɳevьtzьk, mu uzaləm ponda burzьk.

Vazʃa kaddezʃan tatən vəditiʃə id, zər, ruzəg, ʃon, kartovki i mədik karççez. Əni una mestaьn pondiʃə kəznъ sogdi.

No sora vər zonaьn ʃəʃskəj kəzajstvoьs ɳekər ez vermьv tьrməmvı produktaesə ʃetnъ ɳeʃki asьnьs kreʃʃanaьslə. Muʃə kolis bura uzavьn — gərnъ-piŋavьn da nazmıtnъ, a kreʃʃana, kədnə rozoritis carskəj pravitelstvo da pomessik keʃəp, ez

vermā pravilnāja nuētnь mu uzalēmsā da nazmitēmsā. Una keššanalēn ez vāv poda, ez vālē mu uzalēm ponda kolan orudīaez da masīnaez, i etāšsa esā kreššanaabь pyr mьršisā kavalaabь — uzalisā kulakkezlā da pomessikkezlā.

A ēnī vьdman promьšlennāj centraezlā šo unazьk i unazьk pondēnь kovnь pitajtčan produktaez, i šeļskāj kəzajstvo enā produktaesā vermas šetnь.

Šeļskāj kəzajstvoabь resьtelnāja mēdnoz stroitšā sora vār zonaas.

Nuētšā kolxozzez jonmētām ponda pessām, kulačco kolassez (ostatokkez) vьrētām ponda pessām. Oššānь sovхозzez, MTS-ez. Bьzt promьšlennāj šeļennoez gēgār lēšētšānь karčvādītan da jēla kəzajstvoez.

Polzaa sedtəssez da promьšlennoš.

Bьdsa vekkez tatēn muas ispolzujttēg kujlisā ēddēn vaznāj, polzaa sedtəssez — izsom, torf, fosforittez.

Una-una ēnergia vālēma torfa ņurrezьn, kēdna sora vār zona pašta ņe ētik mestā paškalēmaš da Moskva gēgārīš izsom bassejnьn. Moskva uvdārīš bassejnьs paškьt polosaēn kujlā Kaluga—Tula—Skopin rajonьn.

Сь ponda, medьь sedtьnь etā ēnergiasā da šetnь zavoddezlā da fabrikaezlā, izsom da torf sedtaninnezā stroitšānь ēlektričeskāj stanciaez. Ena stanciaezьn sotānь lontišānnesā, i sьšān uzalēnь ēlektričeskāj masīnaez. Masīnaes arkmētānь ēlektričeskāj tok, kēda provoddez kuza iņdiššā zavoddezā da fabrikaezā.

Šaturskāj ņur vьlā, Moskvašān ašьvlaēnь, stroitēma i una vo-ņi uzalē Lēņin ņima Šaturskāj stancia. Eta stanciaabь — mirьn medььzt da medьur torfjannāj ēlektričeskāj stancia. Ēddēn bьzt ēlektričeskāj stancia stroitšā Moskva uvdārīš izsom bassejnьn — Bobrikovskāj ēlektričeskāj stancia.

Упражнение. Къевтә контура карта вьлн сорә вәр зона.

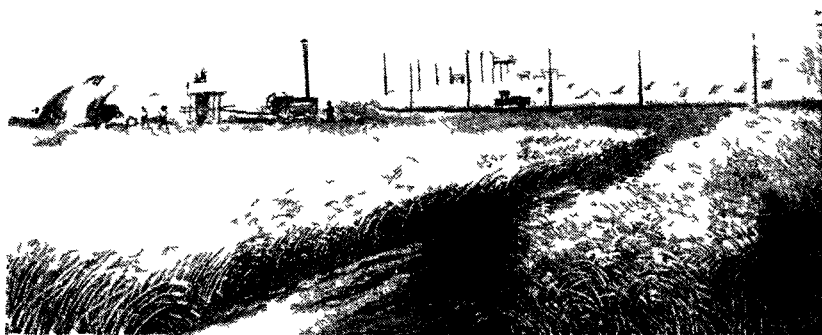
Рјатнајтә, кѣтән кујлә москвauвдәриш ызом.

Рјатнајтә, кѣтән sulaləнь Šaturskəј da Bовrikovskəј електростанция.

Къевтә (привлѣчѣно) промьсленнəј овлaсьез Лѣningradskəј, Moskovskəј, Ivanovskəј овлaсь, Gorkovskəј kraj.

4. Vərštep da šədmušina štep zona.

Vərrezšan lunvьlьnzьk џe ətik das šurs kilometra ьlьna paš'kьt polosəən kьssəнь šədmušina šteppez.

Šədmušina šteppezьn

Nija pondətcəнь SSSR rьtvьv granica dьnšan, omən mu-
nəнь Sojuzliš Jevropa torsə da ьlə pьrəнь Azia pьekə.

Vərrēs џe srazu vuzəнь šteppezas. Pervo vərrez kolasas
mьccišəнь vərtəm prostranstvoez — vərres vuzəнь vəršteppezə.
Sьvəгьn kьпьm ьləzьk lunvьlə vərtəm prostranstvoes loəнь
šo unazьk i unazьk. Medvəгьn, vərres vьdsəп əsəнь i нь tujə
koləнь oməna šteppez.

SSSR Jevropa torьn šədmušina šteppes šivaləнь lunvьv
sarizzez dьnəz — Šəd sariz da Azov sariz dьnəz.

Упражнение. Аззə štep da vərštep zonasə karta вьлн.

Şadmuşına şeppezın priroda.

Mu vevdər. Prostranstvo, kədə as uvtanıs boştanıs şadmuşına şeppez, karta vıln ıut ıe omən kraşıtəma vez rəmən.

Vez rəmıs şerti mijə vermamə viştavnı, sto mu vevdərıs tatən rovnəj da ıe vıln. Şadmuşına şeppeş loənı lazımtına ravnınaən.

Mukədləın, suam rıtvıv granıca dınnı, Şibir asıvvılnı, Volga dorıı, vez rəmıs loə vizkod-ıoıkom. Eta mıııalə, sto şep vevdərıs estən vılnızık.

Vizəv vozokkezən ıoıkom pıatno azıışə Azov sarizşan oıvıln. Eta medvıln mestabş şadmuşına şeppeziş rıtvıv toras—Doneckəj krjaz. Estən kuılə vıdəs mirlə tədsa Donbas. Şadmuşına şep ravnınaış vıd ladorə orlaləma kırassezən da balkaezən. No geografiıeskekəj karta vıln eta oz tıdav—kartabş əddən uıət mastaba.

Juez. Şep ravnınaın rıtvıv toras basəka kıelələmən vizıvtənı ızıt juez: Dıestr, Dıepı, Donec pritokən Don, Kıvaı, Volga, Ural. Şep ravnına pəlıntəma lunıvıv sarizzezlanə, sıjən i vıdəs ena jueş vizıvtənı nıja sarizzezə.

Şıbirış şep torıı jueş jeeə. Nıja—Ov julən pritokkez.

Klımat. Şadmuşına şeppeş kuıləı SSSR lunıvıv torıı. Sıjən tatən i unaən sonıtızık sıışsa, kıeəm sonıt ovlə SSSR-as una mədik mestaezıı. Gozummes tatən zarəş da kuzəş: 4—5 təlış kıışənı. Gozumış maj təlışə pondətıə-ıı. Gozumnas vozduxıs kəs. Mukəd pırıša pəltə sufovej, mədıoz-kə viştavnı, Şəraziə pustııaeziş loktan kəs təv. Zerrez ovləı əddən soıa.

Zenıt ar vərıı pondətıə kəzıt təv. Təlış tatən zenıt, unaən ıevıtızık sıışsa, kıeəm sıja ovlə vər zonaın, no morozzez şııavlanı 20°-əz. ıastə levtıışlanı kəzıt oıaşıv təv-vez da purgaez, kədna tırtənı şelenııoesə, tıjjesə, suıtətənı tıj vıln pojezzesə. Mart təlışə pondətıə da peryta ıulələ tulış. Tulışnas təvşa ıım sıləm vərşan una vlaga ovlə mışınıı i vozduxıı. Sondıış sontə i vozduxsə i mışınsə. Zenıt kadən lovzə vıdəs prirodaış.

Къным ылазък асыvvыла, сьным сариззеу дьншан ылазък мунань şадмушина şтеппес. Јееазък i јееазък vлагасә вайәнь тәvvес. Şо кәсзък loә kлimateьс. Кәзътзъкәş loәнь тәvvес, да зарзъкәş gozummes.

Мушн. Eta вьдәс una şurs kilometra ылна кьşşан şтепъс вевттиşәma кьз şәdmu plasән.

Bur urozaj şetan şәdmulән сь ьзда prostranstvoьс abu miras ңекьәәм stranalән.

Бьдса вевкезән муьс воiş voә еәка вевттиşьvлис şтеp turunnezән. Бьд voә вьдмисә, коşмисә да сiшмисә ена туруннес. Siz una векән муас әкşis муnәгьl, аркмис кьз şәdmu plas.

Şәdmuьс—şәdmuşina şтеppezlән oснoвнәj bogatstvo.

Абу-кә zasuka, to şтепъс şetә una турун, bur şuez i вьд-koд ploddez да карçез.

Бьдәс poçти şәdmuşina şтепъс әни гәрәma да јукәma ьввез uvtә, saddez да карçјәррез uvtә.

Mәdkodәş şтеппес vәлисә oзък, 200 къным vo saјьн. Sek ez vәлә zoloтиstәj sogди ьввез, ez vәлә вaxçaez, podsolnusko ьввез, ez vәлә ңelки şeleңņoes. Ъзът prostranstvoezән ыла-ыла кьşşисә vәрәттәм şтеппез.

Әнңа kadә vәрәттәм, гәртәм şтепъс koлис toko кънымкә mestәьн.

Vәрәттәм şтеplән вьдmas mir да зьvotнәj mir. Şтепън meдьur kadән ьddиşşә tulьс.

Tulpan.

Tәvşa purgaez да paдeraez вәгьн mart тәлиşә loә соьт. Ымьс çoza сьлә, i vлагаән voşşәм mu vьлә şera perinaән pondәнь kajнь вьdkoд зorizaşan турунnez. Medoз oşşәнь зorizaşнь ьmdorçaçaez, туlpannez.

Nija мәјmu esә aslanьс lukovicaezә да vuzzezә zaptиsә pitәtelнәj vessesstvoez.

Њевът турун kolasьн svьrkjәнь кәvuьkaez, зуçokкеz, sverçokкеz. Њьлә oz kov koссьнь asьньс şojansә. Њь гәгәрьн sija тыr em—вьдлаьн şтеp туруньс.

Sajмәнь suslikkez, surkkez, tuskançikkez, сьr-

rez. Nija pitajtcəň tozə vьdmassezəň, sijəň nьlə dovoľ-ňi šojəňs gotovitəma.

Loktəň lunvьlišan una šurssezəň vьdkod kajjez.

Kuz lun tulьssa vozdux tьrə kajjez goraləməň. Vьdəs etə mьmdə kajьs našekoməjjez da štepiš vьdmassez šojəməň olə.

No vot pondətcə gozum. Sondьs bura sotə, zar. Zorizaššəň da košməň štepiš oz vьdmassez. Nija jestisə-ňi vuzzezə da lukovicaezə puktəň mədi vo kezə pitətel-nəj zapassez.

Ковыль.

Нь tujə mьčcišəň vьdmassez, kədna zar, kəs pogodda dьrňi da jeeə

Тирчак.

vlagaa mu vььň bura verməň ovň-vьdmьň. Štepyš vevt-tišə zlakkezəň — tьpčakəň, kovьləň. Pondəň una vьdmьň seeəť vьdmassez, kədna ləň kuz vuzzezňs pьdьna pьrəň mьas da setčiniš səkəň vlagasə.

Štepyš šo siz zə vevttəma kьz turunovəj perinaəň, kьz i tulьsnas, no vevdəršanьs sьləň rəťs mədkod-ňi — ę seeəť jugьt, šimə ušan.

Šteppeziš lebzəň kajjez, kədna loktisə tatčə tulьsnas. Koltcəň toko štepnəj kajjez — drofaez, strepet-tez, ьvšarrez, štepnəj orjov-vez.

Suslikkez.

Pondətcə məd gozum zьň. Sondьs sotə esə burazьka. Vozduxьň voťtor vlagəťs avu. Štepyš vьdsəň vezšə; sijə on i təd. Əsəň vьdəs vьdmasses, kədna ęvazьň basək zoriza vevtəsəň sebralisə štepsə.

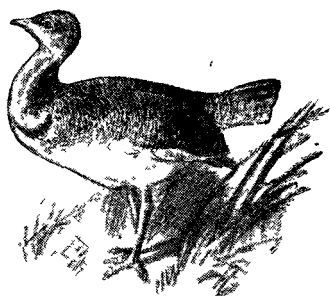
Zorizaššisə nьləň zorizzez, vois kəzьs, i nija jestətisə aššinьs oləmsə.

Kolışə toko bədmassez, kədna zar da zasuxa koknita çulətənb,—kovьl, tıpçak, polьn da mədik nьkod bədmassez.

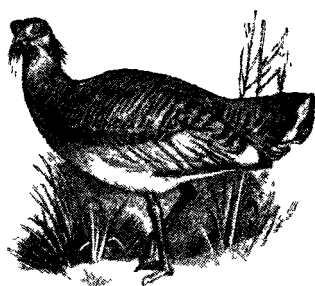
Şera, mukəd pərişə vizəv-rud rovno əni şepəb.

Eta bədmas pələsb şepas medvərja-ni. Şepəb zəv bətte kuləm. No eta siz toko kazitçə. Lunşa lənb, şətam kadəb vəvətəna.

Sondi pettəz şepəb gaza olan münə.

Drofa.

Strepit.

To tatən, to setçin kurgəmən levalənb kuropatkaez. Turun pəekiş dugdəvtəg paşkalə gag pələslən orsəm-şləm. Gəgər kotraşənb suslikkez şep vəştəb nəvoas ujalə, kossə asləb dovçəsə şepnəj orjov.

No vot zarəb pondə çinnə. Pondənb pəltəb kəzəb təv-vez. Loə ar—kəzəb kojšən kad. Levzə təv ɲlat da rozniə kəzəssə perekəti-pole (turun). Dugdənb gorəvnb kaijez da gag pələs, təvşa uzəm kezə laşətcənb grəzunnez.

Şədmuşina şeppezn şəlskəj kəzajstvo.

Şədmuşina şeppeb—SSSR-lən nən zətnica. Şədmuşina şeppeb—una das şurs gektar baxçəz, saddez da karçərrez.

To glavnəjzək şəlskokəzajstvennəj kulturaez şədmuşina şepas:

Җогди.

Кукuruза.

Җокла.

Подсолнуско.

Табак.

Хлопок.

Кыз җәдмушына җәппезын кәҗәйство нуәтсис Октавскәй револүцияәз. Октавскәй револүцияәз җәдмушына җәппезас мед-
бур да ызыт урозай җетан мuez вәлисә помессиккез да кулак-
кез кып.

Креҗсаналән-беднаккезлән да җәреднаккезлән — и муыс, и
пода вәли җеәа, җастә нылән ез вәлә медколән му узалан
орудияез, ез вәлә вазнаҗык му угодияез — подавизаниннез,
јуктаҗаниннез, вәррез, виззеҗ. А сijen пыр нija вәлисә кулаккез
да помессиккез кавалаып.

Posni креҗсәнскәй кәҗәйство нуәтсис вазша спосовбезән,
sijen левтишнь ез vermь, а ушис.

**Кыз җәдмушына җәппезиҗ җәлскәй кәҗәйство вилноз
строитә совет влаҗ дьрнi.** Җәдмушына җәппезын креҗсәнскәй
кәҗәйствоez әтлааҗисә колхоззеә.

Мунә колхоззеҗ јонмәтәм понда да кулаҗество колассес
(остатоккез) вьдсән вьрәтәм понда ресытелнәја пессәм.

Строитәмәҗ и вилиҗ строитсәнъ не әтик җо җувәдитан да мә-
дик җәлскәкәҗәйствәнәј совхоззеҗ.

Совхоззес — настәҗәсәј җәлскәкәҗәйствәнәј фабрикаез, кьтән
вьдәс узьс керҗә масинаезән да медбурҗәтәм спосовбезән.

Строитәмәҗ не әтик җо масино-тракторнәј стәnciaез.

Масино-тракторнәј стәnciaес да совхоззес асланьс трактор-
резән да образцовәја кәҗәйство нуәтәмән отсаләнъ креҗсаналә-
беднаккезлә да җәреднаккезлә — организуйтнь правилнәј коллек-
тивнәј кәҗәйство.

Нуәтсә засухалә да зьвотнәјҗезлә-вредителлезлә пьрҗа паньта
пессәм.

„Gigant“ sovxoz. Vərtəməş, vatəməş 5 vo oztı vəlisə ojbv Kavkaziş Salskəj şeppez. Şoməd kilometra munan i ne va, ne olanin avu. Soça pozis kəvn şepən mortliş sş. Buđi toko əti-əti kinkə ətrər munas livo poda tavun vasətas pastuk. I vərə sş avu.

No vot lois 1928 vo.

Sovetskəj pravitelstvo əəktəm şərti loktisə gozumən Salskəj şeppezə uçonəjjez — tədnə, bur-ja tatən muşs, pozə-ja stroitnə sovxoz.

Da, muşs bur. No ətik uməl: çastə Salskəj şeppezas pəltə zirəst suxovej.

„Ne delo keratə,— viştalis uçonəjjezlə starik-pastuk,— əykətaş suxovejš sşesə. Oz tuj tatən stroitnə kəzajstvo“. Uçonəjjez ovsledujtisə Salskəj şeppeşə da viştalisə,— şuvəditan sovxoz şotaki stroitnə pozə. Kolə toko bura uzavnə musə da vərjəny tujanzyk kəzəş.

I vot Rostov kar dənşən qəbən, lunasəvvən, „Celina“ stancia dənən pondisə stroitnə şuvəditan „Gigant“ sovxoz.

„Celina“ stancia gəgərən lois palatkaeziş vьdsə karok, a stanciaşanas 20 km ыlna levisə ovsezytiaez, skola voľnica, stolovəj, traktorrez ponda* garaz.

Loktis medozza gəran lun.

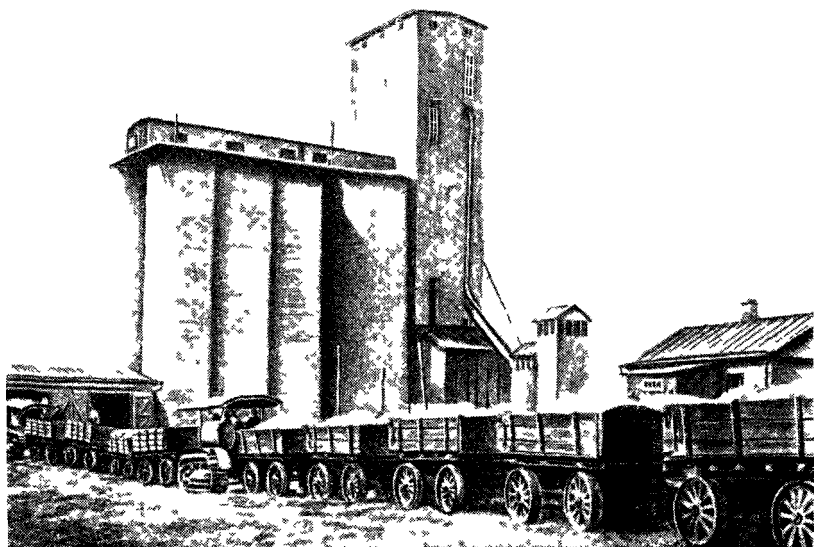
Kuimşo traktor pricepnəj (kьsalan) pluggezən petisə vь vьlə.

„Gigantnə“ gərən.

Gektar bərşən gektarən mədrəlisə nolləməxə pluggez vərəttəm şepsə.

Gərşis „Gigant“, pondisə kəznь. Kəzisə musə 60 şurs *ga*. Sija mu vььn, kəda esə nəvəzn vəli dıkəj, mьççisə med-ozza petassez. Sovxozьn pondisə ləşətcьnь çozzьka urozaj zimjaləm kezə.

„Gigant“ sovхозlən elevator.

Stroitisə şuvizannez — zelezobetonnaj [elevatorrez. Petisə uzavь 25 kombajn. Nija drug vundisə, vartisə da tələtisə. Səstəm şusə setən zə gruzitisə avtomobillez vьlə.

Kvaşo şurs centner şu şetis „Gigantьs“ medozza voə.

Nol vo uzalə „Gigantьs“. Millon centnerrezən bursorta sogdi sija şetis sovet sojuziş uzalişşezlə.

Zasuxa.

Carskəj Rossiaьn şədmuşina şeppezas çut ne vьd voə das şurs gektarrezən urozajьs єьkis (əsis) zasuxaşən.

Асьнвнь торн şeppezas urozajьs єьkis suxovejjezşən. Ena mestəzьn çastə pəltə, кьз kalıtcəm gor pьekiş, zirьt suxovej. Çukьrtçənь da koşmənь sogdi tuşşez. Bьtte kipjato-

kən zavaritəməs əsaləny lissez, arvuz da dıya zavjazzez, rus-
məny da mu vylə uşaləny pu vylışaŋ ploddez.

Sovet vlaş eta şeļskəj kəzajstvo biçlə (gubi-
tişlə) nuətə resytelnəj panьta pessəm.

Kəzşəny zasuxoustojçivəj kulturaez, mədnoz, bьdmassez,
kədna koknita verməny çulətnь zasuxa. Nuətşə pessəm,
medbь pravilnəja uzaşsis mu da unazьk əssis muas vłaga.
Panьta pessəm nuətşə jogturunnezlə, kədna muşis səskəny
una va da koştəny sizi musə.

Organizujtəny „lym pokoddez“ — bь vyləny lym əktəm
ponda bьdkod meropriatıaez.

Əddənzьk zasuxaa rajonnezьn nuətəny asvadəm (oro-
seŋno) — kerəny kanallez da matışьk jueziş libo tьeziş lezəny
ena kanallezə va.

Uliş Volgasajьn asvadəm.

Vatəməs uliş Volgasajьn mues. Zasuxaez, suxovejjez, busa
burannez...

Abu vaьs,—i bogatəj şədmuşina mues şetəny əddən uçət
urozaj. Zertəm voezə urozajьs bьdsən əsə, i bьbes kujləny
sotçəməs, kusəş.

Millon gektarrezən urozajsetan şədmuьs gozjə veş.

A sija vermə şetnь ne ətik ças millon centner sogdi.
Kolə toko va.

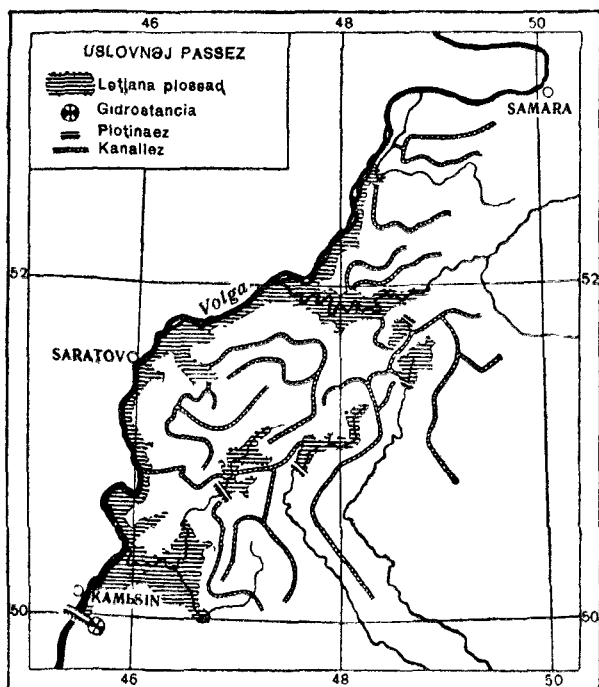
„Volgasajış şədmuşina şeppez dolzonəş şetnь SSSR-yn
uzalişsezlə ıaŋ“,—siz suisə kommunis partia da sovet
vlaş.

Volga dorьn Kamьsin kar dьnə viştaləma stroitnь ploči-
na da mosnəj gidro-elektriçeskəj stancia. Pločina levtas Vol-
gaas vasə 23—27 m vyləna. Elektriçeskəj nasosnəj stanciaez
levtasə sijə esə vyləzьk. I Volgaiş vaьs kanallez kuza vizьv-
tas Volgasaj bьbbez vylə.

Uliş Volgasajьn şədmuşina muez poluçitasə va da şetasə
əddən bogatəj urozaj. Vezşas sek i Uliş Volgasajlən geografi-
çeskəj kartaьs — „juez“ da „juokkez“ orətasə sijə bьd ladorə,
mьççişasə „tьokkez“ da „tьez“.

Žyvoṭnəjjezkət-vrediteľlezkət peššəm. Saranča, sušlik-kež, sýrrez da mädik žyvoṭnəjjež-vrediteľlež byd voə šojəny una millon tonna naṇ da una šurs tonna karčez da ploddez.

Sovetskəj šteppežyṇ žyvoṭnəjjež-vrediteľlezkət planovəja nuətsə peššəm. Neətik šo vredi-

Uliš VolgaŲn vadan (orosŲŲŲ) sxema.

leŭvian stancia eməš šədmušina šteppezas. Vrediteľlesə vijəny ximičeskəj jaddezən. Əddən uspəsnəja peššəmyš nuətsə aerop-lannez vlyšan.

Aeroplan berdə ləšətsə natodil kerəm jadbusšətan. Privorəs tərtsə jada porosokən. Aeroplan lebzikə jada bus sorən poro-sokəs kiškəšə vrediteľə kəzəm plošaddez vylə.

Połzaa sedtəssez da promyšlennoš.

Šədmušina štep zonaš bogat ne toko bur urožaj šətan mušinnežən, no esə i połzaa sedtəssezən — medbura izsomən da kərtən.

Əddən ы́зт ызsom kujlaninnez eməş Doneckəj krjazьn.

Ы́дәс ета мeстaы, кы́тән кујлэ ызsom, сушә Doneckəj ызsom вaсшeйнән.

Doneckəj ызsom вaсшeйныс — сојузнəј коҗегарка.

Медвур сoртa ызsom 60 mлrd tonнаша unазык кујлэ сь рьeкы́н.

Донвaсшaн рывы́лн, Днепр жу мaдaрын, Krivoj-Rog кар ды́лн, а sizзə Керҗен кəз вь́лн, кəдa кујлэ Azov сариз да җад сариз колaы́н, ем ы́зт запaсəн кəрт рудa. җад сариз лунвь́в берeгдорь́н да Крым кəз вь́лн седтишә сов.

Донвaс, Krivoj-Rog да Керҗ—əddən ы́зт промьшeннəј рaјоннез.

Estən dassezən да җoezən ызsom saxtaez, кəрт rudнikkez да metallurgiҗeskəј zavoddez.

Озза да əннa Донвaс. Не пыр вəли Донвaсыс seeəm, кьeəm сija əни. Озза kaddezə tatən вəли oти́ртəм, gozum porə sondiən sotəm җeр.

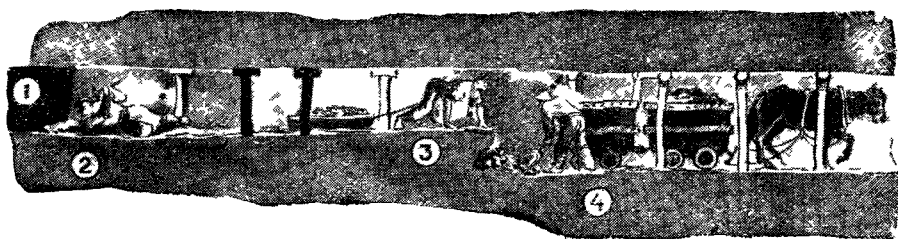
Toko вaлa tavunnez olisə сь вь́лн, да mukədləyn соҗь-ника pantaҗlisə җueзəн кəзəм ьвokкез.

I kujlisə му рьeкы́н ы́зт. ызsom запaсeз: ңekin niјən ez poлзujтҗь, ңekinлə niја ez kolə.

Seeəm вəли Донвaсыс сija kadə, кəр carskəј Rosсия́н ez вəлə кəрттујjeз, ez вəлə poҗти sovсем fabrikaez да zavoddez.

No vot җulaləм vek сəрын pondisə stroitsь́н кəрттујjeз, pondis perь́та ььдмь́нь промьшeннoш. Kovsis лontишaн да кəрт. Kapitalisseз җoзa тəдисə Донвaсиш ызsom да рудa bogatstvosə. Pondisə вошнь Донвaсиш мuez да stroitнь saxtaez да metallurgiҗeskəј zavoddez. Das җurssezən ңisseјsaləм kreшшana loktisə tatҗə i loisə saxtorrezən да metallurgiҗeskəј zavoddezьн рaвoҗəјjeзəн. Levisə i pondisə ызaвнь una mestə́н domnaez. Suvtisə zavod korpussez. Ы́д лadorə ңuzalisə кəрттуј reјsaez. Meјkajтнь pondisə нь вь́лəт рудaəн да ызsoməн platformaez. Laҗugaeziш да зeмlankaeziш ььдsa karokкез кьeəvtisə saxtaesə да zavoddesə. Niја karokкезьн olisə рaвoҗəјjeз. Sutkiə 13 җasəн рaвoҗəјjes ызalisə сьрəј (ул) saxtaezьн.

Бидәс узаләмъс мунис ки-поншаң. Әбусок да кәјло вәлисә
гавоҗәјслән узаланнес. Ета җәкыта узаләм понда гавоҗәјҗез

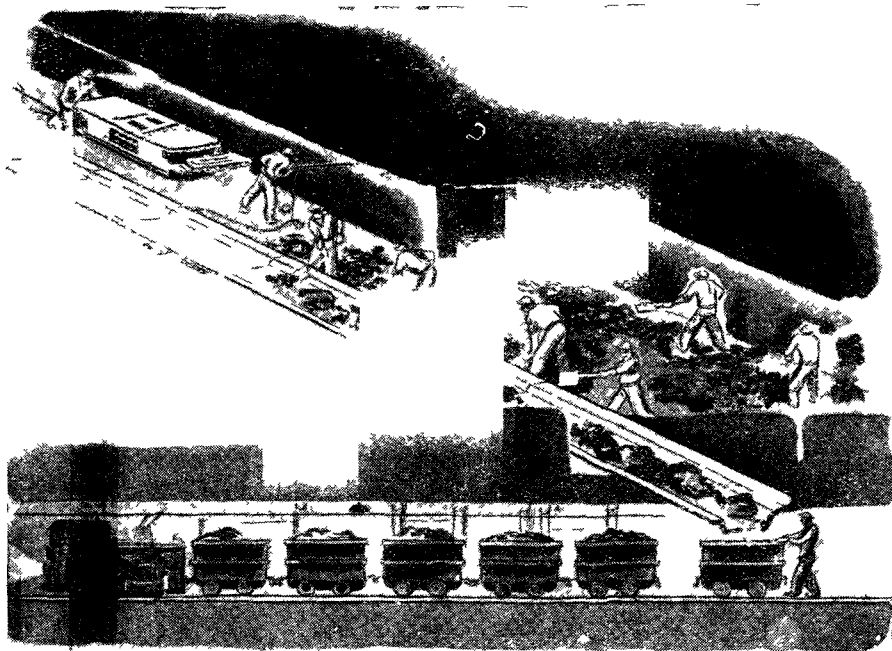
Донбас са таън озык.

poluҗajtisә grossez, a kapitaliszez-kәzainnez нь узаләмән
богатшалисә.

Он тәд әни ваз Донбассә.

I şlednъs ez ko! kәzainnezlән-kapitaliszezlән.

Донбасиҗ priroda богатstvomez, saxtaez loisә sovetskәј
socialistiҗeskәј respublika sovstvennoşән.

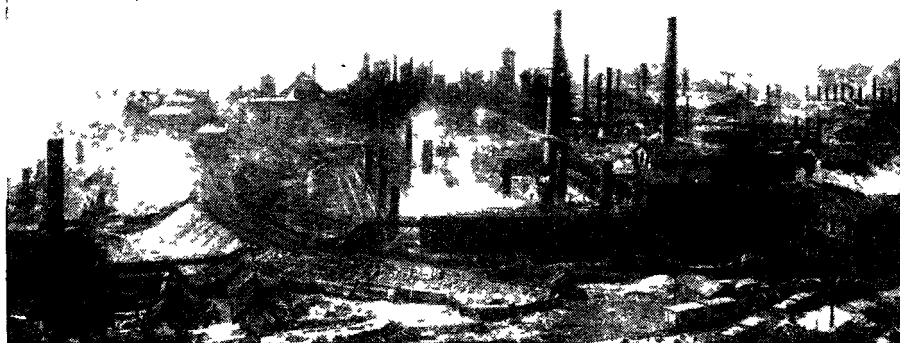

Донбас saxтаън әни

Stroitəməş ne ətik das vil izsom saxtaez, vilnoz ləşətəməş, ьzdatəməş da stroitəməş vil metallurgia zavoddez.

Бьдсəн мəднəз, vilnoz ləşətsə i saxtaezьn uzaləmbьs.

Saxtaezas uzalənbь 1000 vruvovəj masinaşa unazьk, 75⁰ uзьs kerşə əni mexaңiceskəj sposovbezən. Pondisə saxtorres uzavnь ne kьtən sedas, ətikən, a organizo-vannəja — brigadaezən (lavaezən).

Makeevskəj zavod.

Vezşis Donbasas i raboçəjjezlən olanьs. Stroitəməş jugьt, zdorovjo ponda bur kerkuez-ovseзьtiaeз. Бьd-ləbьn stolovəjjeз, fabrika-kuxəaeз, çeləđ saddez, jaşlieз. Kerkuez gəgəryn puez da saddez. Nuətsənbь vodopro-vod, kanałizacia, eməş baəaeз.

Днепровskəj ełektriçeskəj stancia (Днепроges). Əddən una eңergia kolə, medьbь Donbas da Krivəj-Rog saxtaezьn da zavoddezьn uzətnь masinaez. Esə unazьk kovşas sek, kəр pondasə uzavnь vil zavoddez da saxtaez, kədna əni stroit-şənbь da suəməş stroitnbь. Kьş voşnbь etə eңergiasə?

Una-una dontəм eңergiaьs azzіsis matьn, prirodaas. Sija — Dnepr juiş vizьvtan valən eңergia.

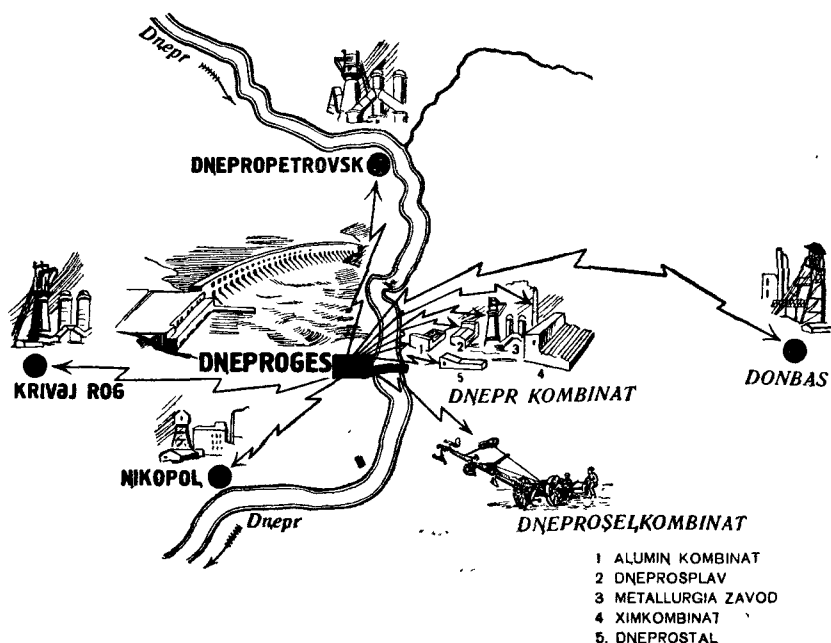
Şumьn, porog vьlişən porog vьlə uşəmən, Dneprьs mu-nis tati vazşa kaddezşən. Una vь vermis kernь sьlən vaьs, eəktьnbь-kə ətik mestəbьn əddən vьlişən veşkьta uşnbь.

Pravіtelstvo viştaləм şərti voməd inženerez uzalisə, med

tādņь, кыз кипод увтə वोषнь Днепр валіш җенргіасə. Сьвəрһн нїя pondisə sunь, колə-рə Днепр вьлас сувтəтнь вьһн plotina da gidro-električeskəј stancia.

Јəрјисə Днепр јусə ьзът plotinaən da stroitisə plotina дь-нас gidro-električeskəј stancia.

Рьксьис Днепрьс plotinaas da pondis munнь паškьт кəртə-вəј truvəezəт električeskəј stancia turbinaezə.

Ьзът вьһнən mezmis vaьs turbina рькə da vartis turbina koļoso loпašsez kuza. Eташəн бергалə turbina koļoso da бергəтə dинamo masina (električeskəј masina).

Динaмomasina бергалікə sogмə električeskəј tok, kəda elektrostanciaшəс provoddez kuza munə вьдлadorə.

Vit vo Һ ətik šurs ravočəј da inzеҺer lun i oј upornəја pešsisə, medьь doddavнь Днепрсə.

Ьзът šəktьtez (trudnošsez) kovšis vermьнь plotina kerikə.

Тьрмəмви loə-Һ, үштalam-kə, кыз kovšьvliš ју səрас јəр-јішльнь руovəј peremьčkaezəн (zagorodkaezəн), kačajтнь нь рькіш vasə da uzavнь seeəm peremьčkaezas pьр poləмəн —

voť busujtan vaŭs mezmās pŕekas da menlalas i vŭdās uza-
lāmsā, i ašnŭsā uzališsesā.

Dņeprogslān ēlektričeskāj tokŭs pondas uzsā kernŭ 18 mln.
ravočāj tujā. Uzŭs Dņeprlān loas ņe toko Donbas da Krivāj-
Rog saxtaezŭn da zavoddezŭn masinaez bergātikā. Dņepŕ gāgā-
rŭn stroitsānŭ viļ zavoddez: čugunkištannez, stalʹkištannez,
alumiņijkerannez, masinakerannez, ximičeskājjez. Nija vāra zā
pondasā uzavnŭ Dņeproges tokān. Sajāvtčīsā va uvtā Dņepŕ-
lān povzātan porogges. Dņepŕŭs omān lois sudoxodnāj juān.
Garjasā Dņepŕ dŭnšān vatām, sondiān sotām štepā kanallez,
kanallez kuzas lezasā va—lovzasā kulām šteppes da pondasā
āddān ŭzŭt urozājjez šetnŭ.

Kār Dņeproges pondas vŭdsān uzavnŭ, tokŭs sŭlān mu-
nas sovhozzezā da kolhozzezā, i kolhoznāj da sovhoznāj ŭvbez
vŭlas sāravnŭ-gārnŭ kutčasā ēlektričeskāj pluggez.

Uprazņēņņoez. Kŭēāvtā kontura karta vŭlŭn šādmušina štep
zonasā.

Gizā kontura karta vŭlā, kŭēām juez vizŭvtānŭ šādmušina šteppezas.
Pjatnajtā karta vŭlas Donbas, Krivāj-Rog, Kerč.

Pjatnajtā karta vŭlas Dņeproges, Kamŭsinskāj plotina, „Gigant“
zovhoz.

Tādā karta šārti, kŭēām oblašsezāt, krajjezāt da respublikaezāt
kŭššānŭ šādmušina šteppes.

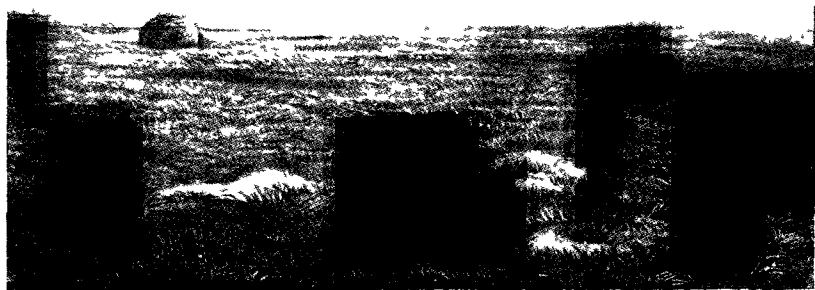
5. Kās štep zona.

Kaspij sarizšān oĵvŭlā uliš Volga kŭknan ladorāt i ozlān
asŭvvŭlā, Kitaj grāņicaez dorāz, kujlā ŭzŭt, kās štep polosa.

Kās šteppezŭn priroda.

Mu vevdār. Kārkā, vazša kaddezā, Turanskāj lazmtin
vāli sariz uvtŭn. Ēni ēta lazmtinŭn oĵvŭv toras paškālēmas
āddān ŭzŭt šteppez. Kās šteppezlān vevdārŭs rovnāj. Toko
ēti-ēti mestaezŭn levtišānŭ torja ņevŭlŭn mŭsokkez.

Klīmat. Šādmušina štepŭn šārti tatān gozumŭs kāszyk da
zarzyk. Často pāltānŭ suxovejjez. Tāŭs zenŭt, no kāzŭt.

Кәс_steppez.

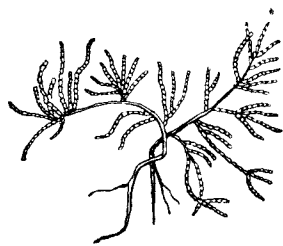
Мушин — бурәј, съ рьекын мунагыъс (peregnojъs) жеа-
зыкъ съсса, тымда сija ем şәdmušina ştep мушиньн. Ştep
kuza çapkaşamaş sola тьез — vazşa sariz koļassez (osta-
tokkez).

Unalaъn мушиньс воşşәma solән.

Бьдмас пәләс. Gaztәм çuzәma — solonçakovәј ştepsъs.
Бьдмас пәләс tatән жеа da i posñi. Gәrdburәј муьс toko
әti-әtilaъn vevttişәma lazьmta бьдман solanka ez әn; nъlән
uçitъk iisokkez vьlanьс çockom busән vizşә sov da sajәvtә
nijә sotan sonди jugәрrezşan. No
ştepas i seeәm mestaezъn, кьтән
авуәş solonçakkes, бьдмас пә-
ләсьс кәс da жеа, unazьklaъn
şurәнь бурjan da polъñ.

Tulьsnas ştepsъs vevttişә zo-
riзаşan turunnez vevtәsән, no
nedьr kezә.

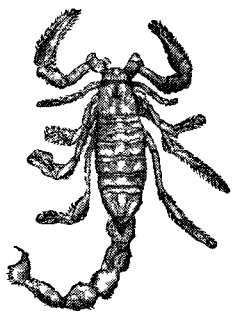
Loә zarьk i zarьk, a ño-
voas oz тьççiş әtik кьмәrok. Муьс şo буразьк i буразьк
koşmә. Gozumnas zerrez sovşem pōzaluј oz ovlә. Кәр i loas
zerьс, to oz jestъ sija bussә кәтәтнь, кьз зирьт sonдиьс вәра
koştas musә, i тәv nъlat vizgә pesәk. Una јu i ть koşmәнь
livo әsәнь pesәkkezas.

Soļanka.

Iul telişə şteps viz-ni da koşməm loə i olantəmən şin
oşə uşə.

Žyvothəj mir. No şteps abu kuləm, tatən sylan aslas
žyvothəj mir. Şeravurəj з а з ь в в е з кыrlaləny štepsə vьd ladorə,
pыravləny vьd mu kolasokas,
da kəvuvkaez nelyna su-
mən levaləny da zuknitchəmən
uşəny mu vьlə.

Skorpion.

Čeraŋ kara-kurt.

Kolə toko mestaiş vəržətny
iz, medvy azzyly skorpiön
libo jada kara-kurt čeraŋ.
Una eməş suslikkez, kom-
jakkez, tuskančikkez da
mədik grəzunnez. Pantaşəny
jađa zmejjez, čerexaxəz. Oləny mukədləny sajak-
kez da vər oşollez. Žyvothəjjes tatən vizburəj kəs šteps-
kod rəmaəş. Sijən kazəny niyə şəkyt.

Kəs šteppezyn oliş oŋir.

Əddən paşkyt kəs šteppezyn vazyşəŋ oləny kəzakkez
da kalmьkkez. Nija vəditəny una poda — vələez, vəvvez
da verbluddez.

Kəs šteppezyn zev jeeə vьdmassez, no šteps vermas ver-
dny əddən una seeəm žyvothəjjez, kьz vələez da ver-
bluddez.

Bьzt štep prostronstvoez koləny tabunsə verdəmy ponda.
I gozumən kazakkez da kalmьkkez vetləny poskoŋinaşəŋ pos-
koŋinaə. Podasə vizəmy ponda vərjasə kьtən-libo bur-kod
učasok, kьz sedas ləşətasə gьnovəj jurtaez — i gozumşə
a ul (poşolok) gotov.

Aul gəgər ətmədərə roznitchəsə vəvvez, məssez, kə-
zaez da vələez. Turunsə omən vьtche şerətasə nija. Medunaəş
vələez da kəzaez, unaəş sijən, mьla nьlə jeeəzyk kolə
şojəny.

Kьkdas kьnym bьzt da ləg ponnez dozirəjtəny tabunsə.
Aul dьnşəŋ vəčkə şinbanə eynən, nazomən da səma kumьsən.

Kazakskəj štėpyn vala tavun.

Mukəd jurta oзын sotčəнь kəštėrrez, нь vьлн ьзыт kočolle-
зын myjkə pušə.

Təvša sulalaninneзын ləšətəнь pьrša olaninneз. Nijə unā-
zyksə stroitəнь šojış, nazom sorən.

Кыз кəs štėppeзын oтіrrez olisə Oktəvskəj revolūciaəз.
Əddən paškyt kəs štėppeзын vermasə ovнь da pitajtčьнь пє-
ətik šo millon gəgər poda.

No carlən pravitel'stvoьs пємьмда ez zavoј'tčь štėpnəj
kočevnikkez kəzajstvo jьliš. I tələn i gozumən podəьs olis
kok uvtiш verdasən. Turun ez zap'tьvlə, ez stroitlə пєкьєəm
giddez da kartəez.

A pogoddaьs unazyksə estən ovlə uməl. Zasuxašəņ turu-
nьs sotčə. Jeeə lьma təv dьrņi ovlə kus jь. Muьs vevt'iшə
seeəm kьz jьə korkəən, kədə oz vermə piškətnь пєlki vəv
kopьtaez. Sek pondətčə „dzut“—eьgјən oləmsəņ una pondə
kuvнь poda. Sešša podəьs berdə často kutčəнь sap, šivir-
skəj jazva da mədik sogəttez.

Gramotatəm pєmьt kazakkez ez tədə, kьz pєššьнь ena
vədstviaezkət. Kər pondas sogavнь poda, sek korlisə zna-
karəs. Sь vєškətamšəņ podəьs ešə əddənzьka sogalis da kulis.

Štępn ovnъ — kolę va. A vasę suzętnъ šękыt. Kolę gar-
jыnъ pыdnъ kolodeččez. Kolodeččez vęlisę vajjez (ku-
lakkez) kiъn. Bajjez polzujtęisę sijęn, mыla bednotaыs vęli
pęmыt. Bыd kosta, kęr bednotalęn verdasыs аvu, kęr nыlęn
kulas poda, vajjezlę loktis viļ bogatstvo — šo unazыk sek bed-
nakkez loisę nыlę batrakkezęn.

Ena štęppezыn olišsesę rozoritlis i аčыs carlęn pravitelstvo.
Sija mыrdęalis štępnęj kočevnikkezliš poskořinaez da musę
šetavlis roč perešelenęččezlę.

**Мыј керә совет влашыс, медвь буршәтнъ степнәј кочев-
никкезлиш оләмсә да левтнъ степнъ podavęditęmsę.**

Bęrę kolččęm da pęmыt kočevnikkez bыdsęn vęlisę priro-
dašan zavišimęjęš. Nija nem ez kerę, medvь pessыnъ poda
kulęmkęt — eta medыыt bedstviakęt, kęda uškętčыlis nы
vыlę.

Sovet vlaš bura kutčismędpęv stroitнъ kočev-
nikkezliš-kęzajstvosę da olęmsę. Sija pondis pervo
pessыnъ sы ponda, medvь sodтнъ poda tabun. Ed etęšan
toko vermę buršavнъ kočevniklęn olęmыs.

No oz tuj levтнъ podavęditan kęzajstvosę sek, kęr štęp-
pezыn olišsez dugdыvtęg kočujtęnъ (vetlęnъ) mestaiš mestę.

Sovet vlaš kerę siz, medvь kočevnikkez pondisę ovнъ
ętik mestыn. Sija otsalę nыlę bыdkod sredstvaezęn.

Organizujtęnъ seęęm tovarissęstvaez, kędna әtla-
ыn kęzęnъ turun da ыekęnъ, stroitęnъ әtlasa poda
kartęez, kolodeččez, pruddez. Kęršęnъ vęterinar-
nęj punkttez.

Kočevnikkezliš kultiрасә levтęm ponda keręnъ „gęrd
jurtaez“, skolaez. Stroitęnъ voļņićaez.

Oz poz kęs štęppezыn nupъ muuzalęm — vęditнъ šu da
mędik bыdmassez. No sы tuję ena štęppes vermasę verdнъ
ņe әtik šo millon mыmda poda jur.

Štępnęj podavęditan kęzajstvosę pravilņęja nuәtikę әddęn
una jaj vermasę šetнъ ena štęppes.

I vot Kazakstanyn, kýtən eməş koñeçtəm svobodnəj šeppez, paškəta munə sovhoznəj stroitelstvo, stroitsənyə podavəditan sovhozzez.

200 podavəditan sovhoz gəgər əni-ñi eməş setçin.

Polzaa sedtəssez da promyšlennos.

Ənəz esə azzytəməş əddən ызт bogatstvoez kujləny Kazakstanış gəztəm šeppezyn.

Lovzisə pustynaa šeppez toko setçin, kýtən Socialistiçeskəj respublika stroitişsez aslanys çorəta ızaləməni oštisə mu pyekiş bogatstvoez.

Dugdəvtəg Karagandayn saxtaez levtəny mu vevdərə şəd jugjalan izsom. Kaspijsariz verəg dorəny çizgə petə vşkəziş emvinskəj neft. Balxas tь verəg dorəny stroitşə ызdaşy şərti mirəny pervəj zavod, kəda pondas şylətny miq.

No etə toko pondətcəm. Kazakstan šeppezyn əddən una əzzəmə miq ruda, şynk da svineç rudəez, a siz-zə mədik dona sedtəssez.

Šepyn elektrostancia.

Kazakstan çozaloas rəma metallez kerəmyñ medьзыt bazaən.

Siz vezşəny Kazakskəj şteppez, etakət ətləyn vezşə i kazakkezlən oləmyś. Koçevnikkez-kazakkez loəny stroitişşezən, gornakkezən, neftanikkezən, koçujtnь dugdəny da pon dəny ovny kulturnəja, promьslennəj raboçəjjez olanən.

Kəs steppezyñ tujjez.

Oktafskəj revolucia votəz Kazakstanət vəliśə toko kьk kərttuj.

Ətəy munis Orenburg karşəñ aşьvvylə ojьvьv Kazakstanət.

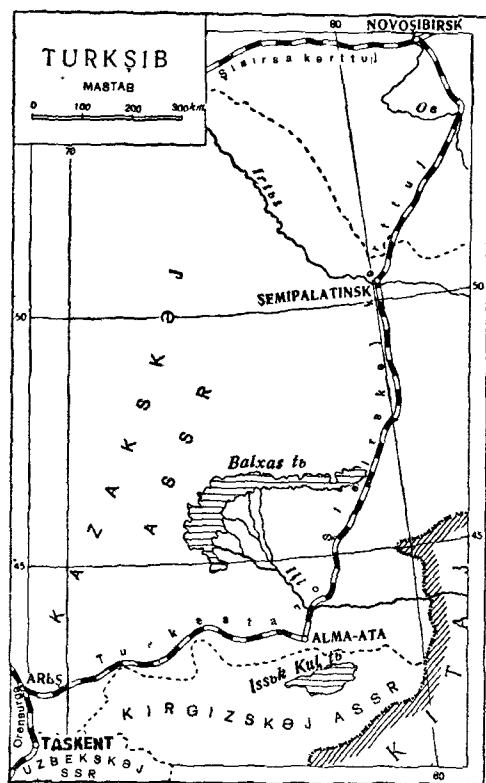
Mədyś—Orenburgşəñ Tas-kentlanə.

Paşkьt kəs şteppez unazьkьy vəliśə zikəz tor- jьn SSSR-as kulturnəj cen- traezşəñ.

Toko verьjuddezən vet- liśə ena şteppezyñ.

Kuz kərttuj stroitəma medьərja voezə Kazak- stanьny aşьv ladorəttiś po- pereg. Eta—Turkestanə- Şibirskəj kərttuj (Turk- şib).

Sija obsluzivajtə Kav- kazskəj avtonomnəj obla- şьny əddən ьзыt rajon— 120 millon ga gəgər. Eta tujşəñ perьta zoramə ra- jonas kəzajstvəyś.

Turkşib.

kəs şteppezas mu vevdəryś vьlyñzьk i kьəəmməzьny—lazьmьzьk. Azzə karta vьlyñ Kalmyckəj avtonomnəj oblaş da Kazakstan. Azzə seəəmməstəez, kьtən sədtəny polzaa glavnəjzьk sədtəssez.

Мъсҗалә контура карта вълн кәс степpezлиш полоса.

Рјатналә мeстаeз, кътән седтәнъ ползаа главнәјзък седтәс-
sez.

Рјатналә контура карта вълн Казакскәј автонoмнәј respublіka
da Калмыскәј автонoмнәј oблаш.

6. Pустьна зона.

Каспiј саризшаҗ асыvvылә, кәс степpez полосаша lunлаңзък,
Turanskәј лазмътинън кујлә пустьна зона. Кәркә вь-
дәс ета лазмътинъс вәли сариз рьдәсән. I әни есә коļçcis ета
vazша саризлән oстатокъс — Арал ть (сариз). Ета тьә ушәнъ
кык ьзът ју — Amu-Darja da Сыр-Darja.

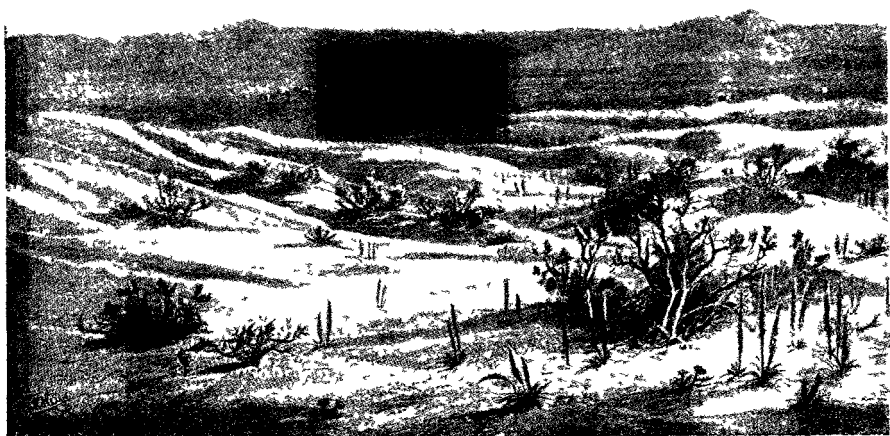
Lun лadorшаҗ da lunасын лadorшаҗ керәсsez јансәтәнъ pus-
тъна зонасә seeәм sonът i неļki зар странаeз бердиш, кьз
Peršia, Afganistan da India.

Упразненҗо. Аззә карта вълн Арал ть (сариз), Turanskәј лазмътин
da керәсsez, кәдна ета лазмътинсә јансәтәнъ bokiш gosudarstvoeз
berдиш.

Pустьнаeзын priroda.

Kлiмат. Pустьна зонаын кәс da әддән зар клiмат. Zer-
льмъс oвлә әддән јееа. Turanskәј лазмътинън mukәд мeстаeс
medbedнәјәс zerреznas da льмъс. Mu сар вълн siz oz oвлъ
некътән. Gozumән заръс шивалә 45°-әз. Mu, pesәк, izzez,
metaллическәј predmettez зирдамәнъ siz, неļki кiez sotәнъ.
Skala јьvvez потлашәнъ da кишшәнъ. Сондиъс јонзъка есә кошта
сек, кәр dugдытәг рәлтәнъ ьзът тәvvез. SSSR-ын ена мeс-
таeс medzarәш da medкәсәш. Gozum естән кьсшә 5—6 тәлиш.
Tәлъс зенътик, no кәзът; 20° -әз morozzes шиваләнъ әддән еәка,
a mukәд мeстаas — 35° -әз.

Turanskәј лазмътинън vаъс јееа: уciтiк нерьдън јuokкез,
da i nija әсәнъ pesәккеzas; әтиккез кошмәнъ зикәз, мәдик-
кез çasto vezәнъ аssинъс vizьvtанинсә. Medьзът ју — Amu-
Darja. Кәркә сija ушis Каспiј саризә, a әни vizьvtә Арал саризә.
Amu-Darjaшаҗ lun-ръtvьвлә кујлә Кара-Kум пустьна, a oј-
асыvvылә — Кьзил-Kум нима мәдик ьзът пустьна.

Kara-Kum pustyna.

Mušin. Pustynaegas unalaņ mušinys abu nemymda. Nijə vevtə pesək, kəda kokņita levtišə tāv dyrņi. Mukəd mestaņ pantašə solončakovəj da šoja mušin.

Pustynaegzpn zьvotnəj da vьdmas mir. Pustynaegzpn vьdmassez vačkışəņ kəs šeppeziš vьdmassez vьlə, toko esə bednəjzķəš. Kajəmaš nija soča, kuz vizaəš. Eņa vuzzezēn vьdmassez voštəņ pьdьn mu slojjeziš vļağa. Vьdmassezlēn lissez vevtəməš gənēn ņeto pukēn, medvь sajəvtčēņ sotan sonđi jugərrezšā. Mukəd vьdmasys sovšem lītēm.

Pustynaegzpn zьvotnəj mirys siz-zə vačkışə kəs šeppeziš zьvotnəj mir vьlə. Estēn pantašəņ grьzunnez. Gьriš zьvotnəjjez kolasiš pantašəņ sočьņika sajgakkez, kədna perьta verməņ kotrašņ əddēn ьlьna, medvь azььņ šojān.

Pustynaegzpn una jadovitəj čeraņnez, falangaez da skorpionnez, una zəzьvvez, čerepaxaez da jadovitəj zmejaez. Pustynaegzpn vьd zьvotnəjys seeēm rəma, ņelki šəkt nija kazavņ pesəkkez kolasiš.

Eņa pustynaegzpn mortys vermə ovņ toko setčēn, kьtēn em va.

Ju doļinaezyn zŷvotnēj da vŷdmas mir. Ne seeāmš juezlēn plodorodnēj doļinaez. Setčīn, pukšesa mušin vŷlŷn, kādē sontē sondi, vŷdmānš bogatēj vŷdmassez. Pu vŷdmassez kolasŷn, vŷlŷn trosņikkez da kamšssez kolasŷn olēnš gŷriš zvirrez: kabannez, ŷigrrez, barssez.

Eŷa plodorodnēj doļinaezyn una olē oŷīr, i estēn zoramēnš muuzalēni da sadvāditēm.

Puštŷņa kuza. Pešēka da vŷlŷn nērēsok jŷvšāņ ētmādērē tŷdalis vez vevja čočkom pešēklēn svaļnēj plošsād, kādē arkmāma vŷlŷn da krut nērēsokkez (barxanneziš) da pŷdŷn gēpinneziš. Pešēka vevdāršs, kŷz gŷa sariz, paškālē ȷlē, kŷt-čez šīn azzē. Kadšs vēli aprēļ tēliš, sondi petan doras ŷemperaturašs perŷta sodis, a lunsār kezās pešēkšs sŷburna zir-damis, ŷelki kus kokēn talččŷnš sŷ vŷlē ez poz. ŷelki štepnēj vāvvez, kēdna velalēmāš-ŷī i nija ez vermē šojnš id da sula-lisē sunavtēn, — nija sŷrlošalisē zaršāņas. Toko verŷluddez, tŷdalē, ez kŷlē ȷzŷt zarsē.

Asŷvŷnas, das čas gēgār, levis ȷzŷt tēv, kādē sŷvērŷn pēltis ojsērēz. Eta kēs da sotan tēlšs levtis kaļitčēm pešēksē vŷdsā kŷmārrez, seeām suk kŷmārrez, ŷelki lunnas, kār ŷo-voŷn aŷu kŷmār tor, sondišs tŷdalis kŷz tuman-pŷr, i zarŷitan-kē ētmādērē, dak kuim-ŷol kilometra saŷē ez tŷdav ŷēm. Ka-

Puštŷdānš verŷlud karavan.

litčəm pesəkəs zubta vizzis çuzəmbanə da kiez kuza, p̄ris sinnezə, pellezə. Ez tuj oşn̄ əm, oştin-kə, pesəkəs siz pinnez uvt̄n i gizətə.

Rətjav doras sondiəs lezçis şək̄t da kałitčəm sar kod, kištis gərd jugərresə pust̄na pašta.

Orəttəg kovşis şibətçv̄n̄ flaga d̄nə, k̄tən vəli va.

Siz munimə pust̄na kuza 6 lun. Verbluddez, i nija əddən jona m̄zisə şək̄t tujsanas, sojtəg-jutəg oləmşanas.

Pesəka kerəsokkez v̄l̄n, barxannez v̄las, pan̄t sedavlisə učit̄ik saksaul — puokkez, kədna v̄l̄n l̄isses vəlisə vek-ñit̄ikəs, k̄z mijan l̄sa puezlən jemokkez.

Munikas inmimə kolodeç v̄lə, no vaəs setən vəli seeəm jeeə, sto siyə şərə boštəm j̄liş i dumajtn̄ vəli nem: siyə ez t̄rm̄ n̄l̄ki s̄ ponda, medv̄. juktavn̄ otrjadsə. Verbludovozatəj kok j̄v̄sis uşis kolodeç d̄nas, soznañnosə əstis, siz gors̄s koşməma; vanas juktaləmən ədva s̄k̄t vəditçimə, d̄r m̄jiş pondis vəliş t̄dn̄ əşşə. D̄elo vəli uməl da opasnəj.

Ətik kazak korşis mun̄n̄ da vizət̄n̄ tujsə. R̄tnas siyə bertis da şəras vajis Amu-Darja juiş svezəj kam̄s sať. Eta saťs mijanl̄ə vəli dona k̄z juər s̄ j̄liş, m̄j mijanl̄ə medəddən kolis. Va!

As̄nas karavan vəli Amu-Darja d̄n̄n̄.

Amu-Darjaəs 600—800 *m* pašta. S̄yn vaəs gud̄ra, vez-rud r̄ma. Bogatəj z̄lonəj v̄dmassez, kədna t̄rtisə s̄liş bereggesə, nem̄mda ez vačkisə pust̄naiş v̄dmassez v̄lə. Bereggez vəli t̄rəmaş eək, v̄l̄n kam̄sən.

M̄j şetə pust̄naən va. S̄əraziəən pust̄naəs' plodtəm, vatəm. No zato setçin, k̄tən em va, muəs şetə bogatəj urozaj-jez. Lunv̄v sondi uvt̄n voə̄n̄ v̄dkod bur ploddez, nañ, xlopok, v̄dmə tutovəj pu.

Em-kə va — em v̄d̄əs.

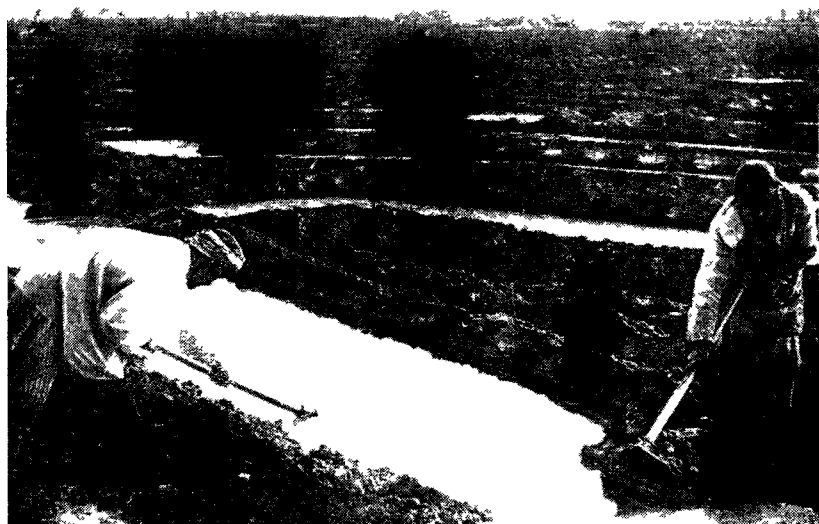
Vaz̄n̄şañ etçə okoñit̄əmən ş̄litç̄lisə oñir, a vatəm mestaesə ul̄sətəm ponda juezşañ kerlisə kanallez. Enə kanallesə kern̄ vas̄tlisə n̄ə ətik das şurs mort. N̄ə ətik ju dolinaən pozə az̄z̄n̄ kişşəm vaz̄sa b̄z̄t karrez da çapkəm kanallezliş mestaez.

Vaъs vәli хannezlәn (carrezlәn) da vajjezlәn (bogatәjjezlәn). Кълым unazъk vәli va, сълым ьзъtzъk vлаш. Ъдәnnъs, kin polzujtçis vanas, vәlisә хannez da vajjez ki uvъn.

Va ponda, къз vлаш ponda, әtamәd kolasanъs хannezlәn prokod vәli vojna—prokod tъskaşisә. Ena vojnaez dьrңi kiş-şisә Ъдsa karrez da tьrlisә pustъҗa pesәkkezәn.

Sovet vлаш şetis eta stranalә va da tujjez.

Sovet vлаш bura pondis zavotitçъnъ, medъvъ Şәr Azialә şetnъ va. Pondisә voçnъ zugdәm kanallez da ploṭinaez, kutçisә

Vadan kanallez.

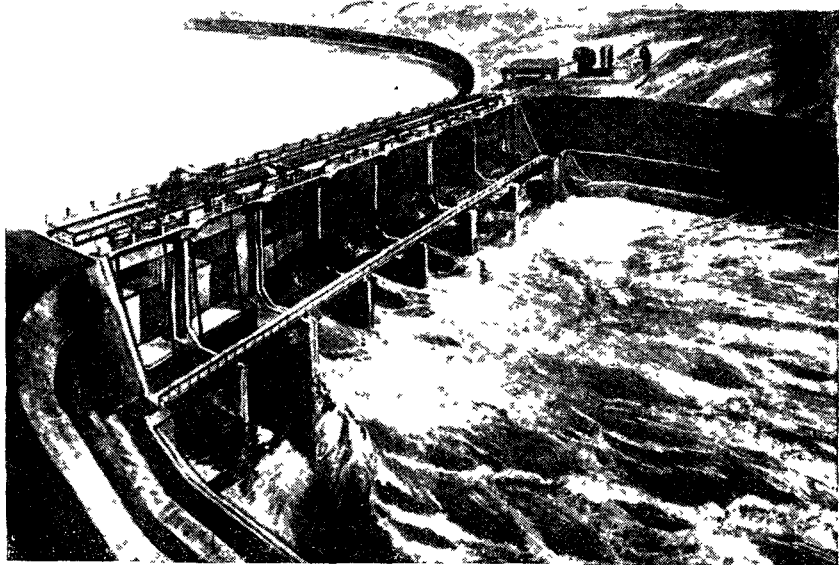
stroitnъ niјә villezә jon maṭerialleziş—cementiş da kәrtiş. Kołosoez tujә, kәdna berdә vәlisә әslәмәş gumalannez i kәdnә bergәtisә verәlud vьnәn ṇeto isak (oşol) vьnәn, vasә pondisә levъnъ masinaezәn.

1926 voә kerәma mu-va reforma: vajjez kiiş muъs vәli mьrddәma da јukalәma bedṇakkez kolasъn. I va dugdis lonъ çastnәj sovstvennoşәn. Vasә vizәnъ Ъдәnnъs, i ṇem sь ponda oz vestә. Siјә ravnomernәja јukalәnъ Ъbbez kolasъn da saddez kolasъn.

Bajjez uvtiŝ mezdətəm strana pondis perɣta zorətn̄ assis kəzajstvo. Kovŝis sodt̄n̄ kanallez, kədnaət loktə vaɣs. Paŝkətəma ɣz̄t strojka „Vaxs stroj“—, kəda vadas 100 ŝurs ga m̄mda viɫ ɣvbez.

No medv̄ lovzətn̄ krajsə da zorətn̄ setč̄n prom̄sɫennoŝ, jeeə ŝetn̄ toko va, kolən̄ esə i tujjez. I sovet vlaš pondis ləŝətn̄ jon izja soŝse tujjez.

Pustɣaɣn̄ socialistiçeskəj stroitelstvolən medv̄z̄t pveda— etə Turkestanə-ŝivirskəj kərttuj (Turkŝiv).

Vaxs stroj.

Turkŝivŝanas perɣta zoramə, levə etə kraj̄n̄ kəzajstvo. Seŝsa, kolə viŝtavn̄, Turkŝiv jitis Turanskəj lazmt̄niŝ plodородnəj doɫinaesə ŝivirkət. Kərttuj kuza ŝiviriŝ naɣsə da vərsə əddən una k̄skən̄ Turanskəj lazmt̄innezə plodородnəj doɫinaezas. Vot m̄ɫa estən pondis roz̄n̄ ɣvbez vɫas kəzn̄ ɳe ŝu, a dona xlopok.

Xlopok.

Una v̄dkoq vur v̄dmassə v̄dtən̄ zir̄t son̄di uvt̄n̄ Turanskəj lazmt̄inas, kər siɟə kutçisə vadn̄. No sɫən medv̄z̄t bogatstvoɣs—xlopok. Sojuzlən estən xlopok vaza.

Vois voə sodə xlopok kəzəməs. Ətka şeļskəj kəzajstvoəs
 şetə asşis mestasə sovxożzezlə da kolxożzezlə. Pon-
 disə uzavń traktorrez. Nylə vura mesajtisə „duvallez“—şojış
 kerəm ştenaez, kədna jərjisə vıd kəzainliş mu učasťokkesə.
 Əni kolxożzez razəń enə vaz ştenaesə, i traktorrez svo-
 bodnəja gərəń ызьт kolhoznəj ывvez.

Xlopoka rajonən ləddişə Bajram Ali—Sər Aziań med-
 vıeəm mesta. Bajram-Ali—etə xlopok vəditan sovhoz.

Xlopok əktəm.

Ŋoldas vo ɕulalis, kыз estən vəli pustyna. Sijən, mыla
 pondis şurnь va, etə pustynań ɕuzis əddən ызьт xlopkovəj
 sovhoz, kədalən eməş ɳe ətik das şurs gektar plantaciaez,
 ɳe ətik das şurs mымda oťir, aslas promыslennoş da nauɕnəj
 uɕrezdennoez. Kanallezət Murgav juiş vaəs vəli
 indəma vazşa kişşəm Merv kar rajonə. Vaəs uļsətis kəs
 musə,—i vot setɕin, kытən ŋoldas vo ozti ez vəv ɳem, əni
 vois voə əktəń ɳe ətik millon kilo xlopok, ɳe ətik şurs kilo
 vinograd da avrikos, ɕynətəń zavoddez.

Xlopoka plantaciaes — kolhoznəjjes i sovhoznəjjes—kыeəv-
 təń Merv karsə paşkыt polosaən.

Пусты́на зона́н Сојузнəј советскəј социалисти́чeskəј республикаез.

Револю́циаэз Сəр Азия вəли carskəј правите́лство кийн. Окта́в-
скəј револю́циаşан сija lois Советскəј асьвувьвəн. Уşис
ханнезлəн да вайезлəн вляşс, i kraj pondis перьта зорамнь.
Əни естəн пукалəнь советскəј социалисти́чeskəј республикаез:
Туркменскəј, — главнəј кар Ашхабад; Узбекскəј, —
главнəј кар Ташкент; Тадзикскəј, — главнəј кар Сталина-
бад; Кара-Калпакскəј АССР, — главнəј кар Нукус;
Киргизскəј АССР, — главнəј кар Фрунзе.

Пусты́наез зона́н 'промы́шленноş.

Перьта зорамə Туранскəј лазмы́тиньн кəзəјствоыс. Вьдмисə
хлороквесəтан, солкка́ттан да тексти́лнəј фабри-
каез, şelxozmasina керан завод, електро́стан-
циаез.

Каспий сариз берег вьльн зорамə çерикь́жан промыш-
ленноş.

Узбекскəј да Туркменскəј республикаезьн аzzəма нефть,
Киргизскəј да Тадзикскəј ССР-ьн — изсом.

Керəссезын una куйлəнь рəма метalleзлəн рудаез.

Una sedtəş bogatstvoez аzzəмəş Каспий сариз куржа —
Кара́вугаз гəгəр. Естəн sedtəнь вьдкод соввез.

Кара́вугаз берегgez вьльн перьта зорамə хими́чeskəј про-
мы́шленноş.

Setçə, кьтçə соça şивавлисə коçевниккез, локтисə во́лсевик-
кез. Кьтəн вəли пусты́на — вьдмис вьдса кар. Тəнна коçев-
никкес естəн пəртçəнь промышлennəј равоçəјжез.

Туркмени́станьн, Кара-Кум пусты́на şəлəмас, аzzəма una
şera запас да stroitəма şəрнəј завод.

Упра́зненноез. Пəşјавнь контура карта вьльн Туранскəј лаз-
мы́тин да керəсsez, кəдна etə лазмы́тинсə јансəтəнь вокиş gosudar-
stvoezкəт.

Пəşјалə ьзьт јuez да Арал сариз.

Аззә карта вьльн да пасјалә контура карта вьльн пустына-
zonaiš respublikaez da нлиш медьзыт каррез.

Аззә карта вьльн да пасјалә контура карта вьльн Каспий сариз да
Каравугаз курја.

7. Tropikuvdər zona.

SSSR-ын лунвьв ладорас кујләнъ овлащез, кәдна асланьс
природаән ваққишәнъ тропика странаез вьлә. Нја сушәнъ суб-
тропицескәј, мәднәз, тропикувдәр овлащезән. Етә—Кавказ-
саялән Ҷад сариз берегдор да Крҝмскәј кәзлән лунвьв берег.

КРҝМЛӘН ЛУНВЬВ БЕРЕГ.

Природа.

Бьдәс Сојузьскәт Крҝмскәј кәзьс јитәма векнѣтѣк пересеје-
кән, кәда мунә Ҷад сариз да Азов сариз коласәт.

Климат. Кәз вьләт, лунвьв ладорәтас, Ҷерән кьсшәнъ ңевьльн
Крҝм керәссеҝ. Ена керәссес саявтәнъ Крҝмлиш лунвьв
берегсә кәзѣт ојтәв sogja. Gozumьs естән зар, кәс да куз
(5—6 тәлиш), тәльс зенѣтѣк, ңевьт да зера. СоҶьңика тәвнас
ушә ьм, по ҶоҶа сьлә. Gozumnas естән сиз јеҶа овләнъ
зеррез, сто учѣтѣк јуез кошмәнъ, i gozsa кадә Крҝмлә оз
тьрмь ваьс. Vonas медбур кадьс—ar: avgust, Ҷентав, октав.
Ета кадә сондиьс ңе сиз-ңи сотә, кьз gozumән; sulalә миҶа
да соньт pogodda, vozduxьs сәстәм.

Мьј вьдмә Крҝм керәссеҝ вьльн. Крҝм керәссеҝлиш pokat-
tesә вевттәнъ bukovәј da pozuma вәррез.

Mukәdlaьн bukovәј вәрас pues sulalәнъ кькшо vo
гәгәр. Кьз, strojnәј buk stvollez әддән ьзѣт да Ҷера колон-
наезән sulalәнъ әтамәдньс дьншаң вел ьльна; әддән вьльна
кајәмаш да паҶкаләмаш ньльн јьввез зик Ҷаркаез. Bukovәј
вәрьн—омән вузәр, по ьлә да вьеәма тьдалә әтмәдәрә.
Mukәdlaьн pantaшәнъ i мәдик пу porодаез: грав, јаҶен,
lipa, grusa, kizil kussez, oresnik да zelnәg kus-
sez.

Medkəs da sondia kerəs pokattesə vevttən şəd seṭi-naən-moz əddən basək pozuma vərrez. Vььn da strojnəj pozummez vьtte lakəməş krut izja pokattezas da basəka mədətəny izja kerəs şur koddesə, kədna mьṭṭişəməş kьrassez vevdəryn. Əddən zar gozumşa lunnezə ena vərrezyn vozduxsə tьrtə vьna smola duk.

Mukəd mestaas kolṭṭəməş pukod ponulainnez, no ena vərəkkes əddən una keraləməş, vesətəməş, i muşıns gərəma saddez uvtə da vinogradnikkez uvtə.

Къытпн lunvьv beregdor.

Revoluciaəz Kьmş vərresə zəlejtəg ьkəṭisə, keralisə. Sijən muşinas jəə lois vlagəş, juez koşmisə. Kerəs pokat-tezyn vərres vizəny zer vasə, beregitəny koşməmiş sorresə; vərres una pakmətəny vlagə da soddəny kьmərrez. Vot mьla əddən bura kolə beregitny vərresə Kьm bereggez dorət kəs klimatьn.

Əni Kьmşis vərresə beregitəny, mukəd vər uṭstokkezyn oz lezə keravnь puez, ɳeekьny zorizzəz, vəravny, əztьny kəşterrez, oz lezə ɳelki vərətnь izzez da əktьny kollek-ciaez.

Мы вѣдмѣ берегдориш полосаѣн. Vekniťik beregdoriš polosaѣn, kədə sarizlaŋə ʔzmitisə kerəssez, sotaŋ sonđi juđerrez uv-
tʔn zoramisə osovəj vѣdmassez, kədna verməŋʔ ʔerpiťnʔ zasuxa.

Estəŋ una kustarnikkez, ʔissez tuja kədnałəŋ vѣdməmaš zellez; una eməš pʔr vez ʔisa vѣdmassez, təv kezə kədna oza əstə aššinʔs ʔissesə. Ena vѣdmassezlən ʔisses vizəš, kʔz kʔsaəš. Seeəm vѣdmasses oz polə gozumša əddəŋ sotaŋ zar-
reziš, oz polə i təvša kokniťik morozzeziš. Kʔrʔmʔn pʔrša vez vѣdmassez: lavrovisʔa, oľeandra, magnolia. Vѣd ʔu-
zəma ʔiannez kəťtišəŋʔ puez gəgər da kustarnikkez gəgər. ʔʔsa vѣdmassez estəŋ vѣdməŋʔ: kiparišsez, pukod ponuľ
da kʔrʔmskəj pozum.

Lunlaŋiš beregas turun vѣdmassez ovləŋʔ ʔuť ŋe vѣdsa təv. Tulʔsəŋ medozza sontəm dʔrŋi zorizašəŋʔ ʔəmdorçaçaez, fialkaez. No loktasə-kə gozumša zarrez, dak ena vѣdmasses košməŋʔ da vѣdməŋʔ jogturunnez—vѣdəs sota sonđi da tʔrtə izveš bus, kədə kʔz slojaŋ vevťtə vѣd vѣdmassa.

Setçin, kʔtəŋ mušə vadəŋʔ, Kʔrʔmas lunlaŋiš beregləŋ sonʔt da kəs kľimatʔs una ʔetə vѣdtʔŋʔ polzaa da dekora-
ťivŋəj vѣdməssez.

Žyvotŋəj mir. Kʔrʔmʔn žyvotŋəj mirʔs vedŋəj—setçiniš žyvotŋəjjesə una vijisə. Estəŋ una pantašəŋʔ zəžyvvez, no kazavŋʔ nija ŋe kokniť. Nʔlən rəməš vaćkišə skalaez da izzez rəm vʔlə, kədna vʔlʔn nija sontišəŋʔ. Mort sogja nija ʔoza zevšišəŋʔ.

Sondia zar lunə vozduxsə gora zʔkəŋ tʔrtəŋʔ gʔriš naše-
koməjjez—luntʔr nʔlən zʔkʔs kišša puez vʔvšaŋ, kʔz varavanə torətəm. Čajtan, vʔťtə kʔz vѣd saťokʔs, vѣd ʔisokʔs vərə eta zʔkšaŋ. Juezʔn olə dona ʔeri—foreľ.

Крым берегдорьн олиш отир.

Kʔrʔmʔn unazʔksə oťirʔs—totara. Kʔrʔm kerəs pokattez kuza, oməŋ Kʔrʔm kəz vʔlət, paškaləməš totaraləŋ drevŋəz.

Izja mʔssez kolasʔn sulaləŋʔ kʔrʔmskəj drevŋəzələn izovəj postrojkaez.

Крымскəй дєревнə

Estən vьdəs kerəma iziř: kerkuez, poda kartaez, ulıcaez, ogradaez, fontannez.

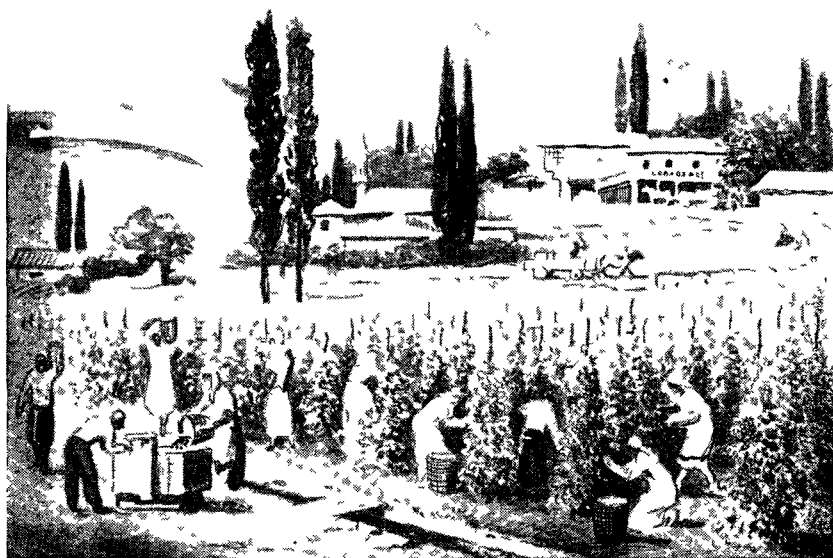
Крымн лунвнv bereglən kəzajstvo.

Beregдорəttəs, kьtən em va, svał ıuzaləny saddez da park-kez. Sijən, mьla klımatьs sonьt da una řurə sondı, pozə estən vəđitnь vьd řuzəma vьdmassez, kədna vajəməř mədik stranaezıř.

Крым saddezьn una roskoznəj zoriZZez, dekorativnəj vьdmassez da fruktovej puez: greckəj ərek, inzır (pu, kəda řetə vinnəj jagəd), avrikossez, mindal, maslinnez, kədnaiř sedtəny olivkovəj, mədnoz sunь, provanskəj vi. No Крым beregdor kəzajstvolə meduna bursə řetə vinograd, kəda vьeəma vьdmə Крым лунвнv beregas izja muřın vььn.

Əni Крымas ətka kəzajstvoьs, kьz i vьdlaьn SSSR pařta, řetə ařřis mestasə kolxozzezlə. Saddez da vinogradnikkez loəny socialıřtiřeskəj sobstvennořən.

Carlən da pomessьkkezlən vinogradnikkes loisə obrazcovəj sovhozzezen. Obrazcovəja suvtətəma vinogradnəj vina-

Крымн винograd әктәм.

керәм. Estiș kыskәnъ vinogradnәj vinasә SSSR pašta omәn a siz-zә una iңdәnъ i grәnica sajә.

Крым — SSSR-lәn zdorovjo řetәnin.

Кәs sonъt klіmat, sariz, vinograd da fruktaez kыskәnъ Крымә lunlaңış beregas una sogalişsezәs. Крым řetә медъзытә polzasә tuberkulozәn sogalişsezlә. Revolučiaәz Крымәs lunlaңış beregъn omәn vәlisә roskosnәj dvoreççeз — bogәttolәn daçaez. Estәn dvoreççes vәlisә carlәn da sъ rodәlәn. Dvoreççeз gәgәр — roskosnәj saddez da vinogradnikkez. Әni ena dvoreççeз da daçaes pәrtәmәş uzaliş ořir ponda sanatoriaezә da soççişan kerkuezә, a carskәj dvoreçъn — kressanskәj sanatorij.

КАВКАЗСАЈLӘN řӘD SARIZ BEREGDOR.

Природа.

Медъзыт Kavkazskәj хревјот (kerәs ioз) lazmalә řәd sariz дънә. Vъlъn kerәsseз kolasъn da sariz kolasъn пuzalәma певъlъn kerәsa da doļinaa polosа. Sъ vevdәгъn levәnъ lъma vъlъn kerәsseз da kәзыт tәvvez sogja sajәvtәnъ beregdor polosasә.

Klīmat. Kavkaz sajъn Şad sariz beregdorət esə sonıtzыk Kъmъn lunvъn beregъnşa; ыm uşə əddən soça, i nełki təvnas çvetitəнь rozaez. No Kavkazskəj lunvъn beregdoras klīmatъs ne kəs, kъz Kъmъn, a əddən vlaznəj. Kъz toko pondas sontнь tulъssa sondıb, kerəssezъn sьlə ыm, kerəs jъvvez kattışəнь tumanən, a beregdoras kişşəнь ьзыt zerrez. Estən

Şad sariz beregdorъn.

veknitık polosa vьlas, kədə sariz dьnə ьzmitəнь kerəssez, uşə pукşəsъs sьmda, kъz neкътən SSSR-ьn.

Бьdmassez. Kavkazsajъn Şad sariz beregdorət бьdməнь bogatəj бьdmassez.

Sariz dьnəz top kerəs pokattəsə vevttəнь suk vərrəz. Ena vərrəzъn gъriş bukkez da kastannez sajəvtəнь sondisə aslanъs jъvvezən. Nъ vuzər uvtъn oz бьdmъ turun. Leçыt zeļa pьus-siez da liannez kattışəнь puez gəgər, nızaləнь ətik pu dьn-şaq mədik dьnə. Ena vərrəzъn mukəd mestəət munъ oz poz.

Estən una eməş dona pu porodaez, no meddonaes — samsit da tıss. Seeəm vərrəzъn pьr ovlə uł. Estən jeeə pətkaes, no una eməş zmejaez.

Kuszyk mestaezъn, kыtса şurа sonđi, vьdmаnъ greckаj areklаn аddаn ьзt puez; kizil kustarnikkez da đikаj sliа kustarnikkez kыskаnъ as dьnanъs sаka ploddezаn, a tujjez doras eаka vьdmаma vьekaşan zeļnаg.

Eаk vьdmassez kolasъn lazъntinnezas vaъs аkşа i oz koşmъ.

Kavkazsaj beregdorаt una ņurrez. Juez, kаdna vizъvtаnъ kerassezşan, una vajаnъ da pukşаtаnъ izzez, pesаk, şoj Ena ņe koşman pukşassez vьlа sogmisа аddаn ьзt ņurrez. ņurrezas vьdmа lovpu, a sь vьlа liannez kerisа vьdsа vasņaez da kupollez, kаdna kыşemas аtamаdnъs kolasъn. Seeam ņe koşman mestaezъn pozdişа vrednаj maļaria.

Kavkazsajas Şad sariz beregdorъn bogatаj prirodaъs vazъn-şan-ņi kыskа as dьnas oņirsа. Una mestaez koştamаş, beregdorаttis omаn olаnъ oņir da uzalаnъ una mu.

Mandinnez аktа.

Uzalаm muez vьlаn bogatаj urozaj şetаnъ vьdkod fruktovаj vьdmassez: jablokkez, grusaez, perşikkez, černoslivaez, masliņaez, vinograd. Ъvvez vьlаn voа kuku-ruza, bur sorta tabak.

Lunъvъn beregdoras, Batum gаgаr, ņura mestaezъn, vьdsа vёrokkezаn vьdmаnъ vаmъukkez.

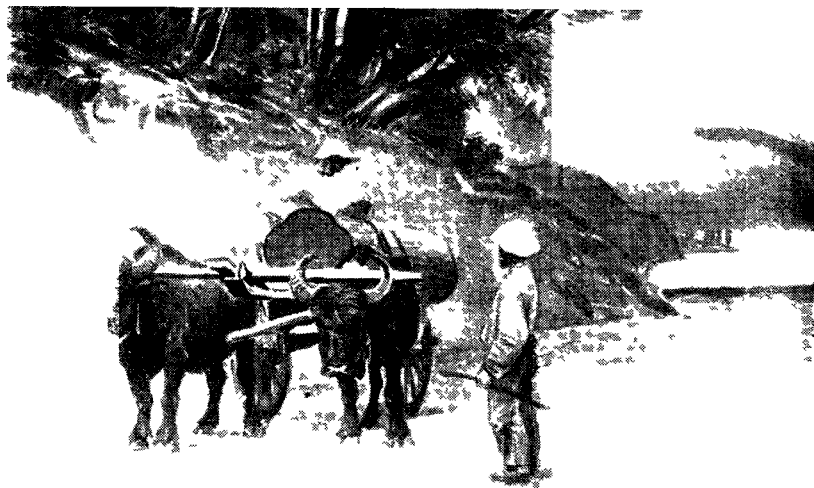
Plantaciaezyň — limonnez, mandarinnez, apelşin-
nez, kauçukşetan ыdmassez, no medьзыtə ыrsə şetə
çaj ru. Batum ыvdəryň em ыotanika sad, kьtəň svobodnəja,
oştaŋovo ыvtyň, ыdmanь puez çuť-ja ɛe ыdlaiş mirşis. Estəň ke-
rəň ыpyttez, medь ыdtyň viľ ploda da texniçeskəj ыdmassez.

SSSR-ləň eta lunьvь sonьt da vlaznəj peļəsokьs ыdmas-
seznas seeəm ыogat, kьz abu seşsa ɛekьtəň Sojuzas.

Zьvotnəj mir. Şad sariz ыeregдор kerəssezň kolççisə
una gьriş zьvotnəjjez, kədna soça kьtəň pantaşəň mu sar
vьlas. Ozьk etçə lovlisə vəravň car da sьlə otsalişsez. A
əni, CIK postanovļeňno şərti, estəň ləşətəma 350 şurs *ga*
mьmda ploşada zapovednik. Eta zapovednikьs ləşətəma sь
ponda, medь ыeregitň Kavkaziş prirodasə — ыdəs ыdmas-
sesə da zьvotnəj mirsə.

Estəň oləň zьvrrrez — dikəj porozzez, leoparddez,
barssez, kerəs kəzaez. Pətkəez kolasiş oləň — fazan,
kavkazskəj tar da una mədik xisnəj kajjez: jagŋatnik,
grif i s. oz.

Kerəs juezyň una foreļ (çeri).

Շակաօն չայ plantacia.

Կavkazսայն Տձd sariz beregdoris son՚t k՛limats՝ ispol-
zujt՝n՝, medv՝ v՛dıtն օvezzanaz, k՛dnա kol՝n՝ nauցn՛j
cellez ponda. Suxumն օrganizujt՝ma օvezzanաa pitomնik.

Beregdor՛ttas viz՝n՝ uzalan poda tuj՝ vujvollez. Nija
se՛՛m շ՛votn՛jjez, k՛dnա ւ՛շտ груз verm՝n՝ k՛skն՝ ղelki
ker՛ssez vլ՛t. Vujvollez vլն գ՛նս poցti avւ. Nլ՛n kuցi-
k՛s k՛z. Sij՛n nija verm՝n՝ ovն toko son՚t k՛limatն.

Շակաօն. Տձd sariz beregdorն medson՚t, medւ da lun-
lanի՝ ladoras pukal՝ Adzaristan.

Տera da շ՛կա Batumս՛n pojez՛ds mun՝ zorizzeշն v՛յan
kerkuokkez dն՛t, յ՛կա v՛dm՝m lavrovի՛n՛az dն՛t, vլն
puez bok՛t, k՛dn՝ kat՛tma՝ լiannez. Puezl՛n չօրտ շձd-vez
լisses jugjal՝n՝ zer va՛նas.

Suvt՛anինս—Շակաօն. Finikov՛j palmaezի՝ allea nu՛t՝
ւ՛vvez vլ՝, k՛տ՛n v՛dm՝n՝ ւ՛շտ e՛kvaլiptaz. N՝ uvն
kujl՝n՝, soցիշ՛n՝ vujvollez.

Vudovka սայն—plantaciaez: vամbukov՛j, manda-
rin da չայն՛j plantaciaez, a siz-շ՝ palmaա չveta
pitomնikkez.

Ҷайнај plantaciaezas lunsərša ҫəкът зар ҫassezə pomaləнь ҫай лис əktəmsə. Ne ətik ҫo mort roznitҫəmaҫ kerəs pokattez paҫta, кътəн vez kvadrata plantaciaez vьлн pravilnəј rjadde-zən saditəməҫ ҫай pulən lazmytik kussez. Əktiҫşes vetləнь kus dьniҫ kus dьnə, orlaləнь ңeznəј vez lisokkesə.

Lunsər bəryn plantaciaşanas, zagənik zurkətyślikə, kьşşəнь ҫай лисəн tьrtəм arbaez (telegaez), kədnə kьskəнь bujvollez. Əktəм lissə sek-zə kolə ҫetнь fabrikaə, a to sija vermas єкнь.

Отир.

Kavkazsajьn ҫəd sariz beregdoras oləнь avxazҫi, ad-zarҫi, gruzinnez.

Kavkazsajь ҫəd sariz beregdorsə una as uvtas voҫtə Avxaz-skəј SSR. Avxazҫi unazьksə uzaləнь mu. Nija kəzəнь kuku-ruza, vəditəнь siz-zə vinograd; no vinogradьs vьdmə svobod-nəja, puez gəgər kəttiśikə; jeeə esə seeəм vinogradnikkes, кътəн uzaləнь pravilnəja.

Sovetskəј pravitelstvo bura zaboitiҫə, medvь vədinь ploda saddez da tabak. Organizujtсəнь tabakvəditən kolxozzez.

Avxazҫilən olaninnes (derevnaes) sulaləнь vьtte torja usad-baez, kədna kьəvtəmaҫ ploda saddezəн, vinogradnikkezəн, kukuruza ьvbezəн. Kerkuez gərdzəmaҫ satteziҫ ңeto kerəməҫ pəvveziҫ, vevttəməҫ zavvezəн, kьəvtəməҫ balkonokkezəн da levtəməҫ stovbez vьlə. Estəн pozə ovнь sonьt kerkueztəg.

Avxazҫi oвьҫajjezьн una esə vazьs, no nija perьta munəнь ozlaң aslanьs zoraləməн da mədpəv stroitəнь kəzajstvonyśə.

Adzarҫi, kədna oləнь lunvьv beregdorəт, aslanьs kulturaəн da kəzajstvoəн avxazҫi ҫərti abu unasə mədkodəҫ. I nija vuzəнь viл formaа kollektivnəј kəzajstvo vьlə, pondəнь vьd-tyнь dona subtropiҫeskəј vьdmassez. No medьzьt znaҫeңņoьs ылəн ҫай vəditəмын.

Kavkazsajьn ҫəd sariz beregdoriҫ kəzajstvo.

Kavkazsajьn ҫəd sariz beregdoras oтирьs nuə sad vəditəм, kəzə kukuruza da tabak. Əni organizujtсisə kolx'ozzez da sovxozzьz.

Тавакa plantaciaez şetəнь ыът dokod. Таваксə кыскəнь granica sajə.

Кəркəшa Afonskəj manastyрн ыът sovhoz: maslinaa, mandarinaa, limona saddez, a siz-zə vinogradnikkez. Sarizšan vylə kərkəшa ыът manastyр kerkuez dьnə кысшəнь strojnəj kiparisa alleaez. Setçin vina vizaninnez, sovхозлən kontora, masterskəjjez, elektrostancia, a ordçən — soççışan kerkuez.

Beregəttiş nuzalə şoşşe tuj. Sija munə Novoroşşijsk karşan Batuməz, kəda sulalə tureckəj granica dьnь. Şoşşe tuj to lezçişə sarizlanə, to levtişə kerəs vylə, da kotərən vuzə kerəs ju possez vylət. Tuj bokkezas ыьdлаьн — saddez, vinogradnikkez, kukuruzaa ыьbez, tabaka plantaciaez, daçaez, sanatoriaez.

Lunvьv beregdoras sovхозzes aslanьs plantaciaez vьльн vəditəнь вaмвук, kamfarnəj ру, kauçuka ру.

Uprazneņņoez. Azzə karta vьльн Şəd da Azov sarizzez. Azzə karta vьльн Kгьм кəз, sьliş lunvьv beregdorsə da Kavkazsajliş Şəd sariz beregdorsə.

Pasjalə kontura karta vьльн Kгьмиş da Kavkaziş tropikuvdər zonasə.

Kьeəvtə rəma karandasən Şəd da Azov sarizzez.

Azzə karta vьльн Gruzinskəj SSR, Abxazskəj SSR, Adzarskəj SSR. Pasjalə nijə kontura karta vьльн.

8. SSSR kerəssezьн.

Kerəssezьн priroda.

Kerəssez кысшəнь куз loзzezən, mədnəz sunь, xрeв-jottezən. Vьvlanəт xрeвjotлən formaьs piңa i suşə grebe-ңən. Mukədləьн sija lazmalə. Seeəm lazmaləмыs suşə perevaləп. Toko perevallez kuza oçirьs verməнь vuzнь vьльн kerəsa xрeвjottesə.

Kьз i ыьdлаьн, SSSR-as kerəsa stranaezьн xрeвjottez kolasəт eməş lazmaləminnez — doļinaez, kədna kuza kotərtəнь juez. Mukəd mestaьн kerəs doļinaes ovləнь seeəm vekñitəş, sto

Керәс хревјот.

керәс стенаез коласын ваққиһәнъ сеілез вьлә. Сеәм долинаес суһәнъ „usselloezən“.

Izja grj dən kujlәнъ Ural kerәssez. Nija ңuzalәнъ Ojlanış polarnәj sariz dьnшаң lunvьлә 2500 *km* ьлна. Sija Jevropa kolасын da Azia kolасын lьddiшә granicaән.

Ural kerәsses bura kiшәmәш. Morozшаң, vaшаң da tәvшаң керәс јьvvес potlaшисә da pazaliшә. Ъзът izja gьlvaezән levtiшәнъ nija. A нь pokattezә еәka вьdmisә vәрrez. Uralьн авуәш вьльн керәс јьvvez, da рьдьн usselloez.

SSSR-ьн medvьльн керәsses — Таң-Саң. Ылән мукәд јьлс levtiшә 7 *km*-ша вьльнзька. Ena керәsses јееа тәdmalәmәш. Nija әддән вьльнәш, kajнь нь вьлә оз poz, i toko ңevazьн pondisә setçin iңdavнь ekspediciaez, medвь nija тәdmavнь.

Una burzьka тәdmalәmәш Kavkaz керәssez. Nija Шәd da Kaspij sarizzez kolасын кьшәһәнъ 1200 *km* ьлна. Kavkaz керәssez lazьmьzьkәш Таң-Саңша, no ьлән медьзът хревјотьс çuт ңe omән кьшә sariz uroven vevdәras 2½ *km*-ша ңe lazьmьzька. Kavkaz керәssezlән medvьльн јьлс—Әlbrus—levtiшәma 5640 *m* вьлна.

Ural kerəssez.

Къным вьлэзък кажан керəссеz вьлас, сьным кəзытък лоə vozduxьs. Vezəнь вьдмассез, а etakəт єє vezə i зьvotнəj mir. Суам, керəссес рикалəнь-кə соньт umerennəj отьн, dak нь ивтьн sulaləнь вəррез, кəднаьн вьдмəнь вьд-сuzəтə лisa puez. Вьльнзък лisa вəррес визəнь лisa вəрə. Езə вьльнзък—мунəнь вьльнкерəса vizzez. Vizzez vevdəрьн левəнь ңieєєz da лisa-ңikkez, а medвəрьн вьдmasses əзəнь да kol-сəнь льмəн vevtтəм вьльн керəс jьvvez, льмьs кəдна вьльн оз i сьвль „veksə“

Вьльн керəса хревjottez да керəс jьvvez vevt-тəмəш vekša ңesyлан льмəн, кьєəм-вь соньт krajьн nija ez sulalə. Sijəн, əddəн bura льмəн ңьрьs-тəмшəн sogмəнь jьез, кəдна zagвьн ьskəвтəнь керəсвьвшəн. Етə—„ledнiк“. Улə ьskəвтikə jььs (ledнikьs) pondəтсə сьвнь. Къным улəзък, сьным əddəнзък сьлə, i ledнik коңєсшəнəs vizьvtəнь dolinaezə bura sumitan juez.

Љedнiк дьншəн pondəтсəнь una sorokkez. Mukəдьs нь kolasiш ьзьт juəн vizьvtə rovнinaə да paшkalə setчiн, pукsəтə əddəн una izzez да мушiн, кəднə воштis керəссеziш.

Kavkaz xrevjotlən priroda. Ojvıv Kavkazın kerəsa xrevjot ıvtas gozumıs ovlə zar. İvbez vıln vıdməny kuku-ruza, dıñaez, arbuzzez; saddezn çveıtəny rozaez, voəny vinograd, avrikossez, jablokkez, grusaez. Kerəs pokattəsə vevtəny bukovəj əək vərrez. Nı vevdəryn şəd vizəny ıyła vərrez. Esə vılnzıka — vez vizəny vıln kerəsa vizzez da ştenaezən sulaləny granitnəj skalaez. A nı vevdəryn levtişəny kerəs jıvvez, kədnə vevtə vekşa ıym.

Kerəs ussellə. Kerəssezas vizıv sorres kırıatəny ırdıny usselləez. Veşkıt ussellə ştenaez vokət əddən vılnıny sogməny kerəs tujjez. Mort kok ıvtıny ırdına sumitəny kerəs sorrez. Zerən kırıatəmşəny mukəd mestaət tujıs əsə. Toko velaləm vən da oşol, kədna setçin oləny, verməny jukkezən munny poləm petan veknişik tujokkez kuza.

Kerəs vizzez. Paşkıt doşinaezny, kıtən vizıvtəny kerəs sorrez, vez vizəny bur vizzez, kədna vıln bura kajə turun. Turunas oz i tıdalə volgəny sorokkez. Etə — bekan vizzesə iskusstvennəja vadəm. Juşəny kerəssezny olışsez nı- zətəny uçıtik kanavaokkez, kədna kuza vizıvtə va da vadə vizzesə. Toko kanavaokkezşəny estən, skalaez koləny, vıdmə

Kerəs poskoşinaezny.

Кавказскəј аул.

bur turunьs, kədə vevtəñь ǵrış da jugьt çvettezən. Una turunsə şetəñь ena vizzes.

Вьлнзька kujləñь вьлн керəsa алpijskəј vizzez. Алpijskəј vizzesə rovnəј səbrasən vevtə lazьmьtik turun. Lazьmьt çvettes, роçti заоккеztəǵ, şer vizəñь jugьt rəma vençikkeznanьs. Nija oləñь ңe dьr: вьлн керəsa vizzezləñ зеньt gozumьs jeeə şetə вьdmassezlə kadsə, medьv çvetitнь da kəзьssavнь.

Etçə, керəsa poskořinaezas, gozum kezə керəsainsaьs vajətəñь aşşinьs podanьsə. Estən izzez kolasьn ңeto zemłan-kaezьn pastukkez çulətəñь gozumsə. Nija lьştəñь podasə, kerəñь ajran (səma jəv), riş da kerəñь produktaesə indəñь ulə, aullezə. Təv kezas podasə lezçətəñь aullezə.

Кьз oləñь керəsainsa. Керəsa хревjottez kolasьn, ju dořinaez kuza da керəs jьvvez kolasьn ǵəppezas, oləñь вьd-kođ kavkazskəј naroddez. Льm da skalaez, kədna вьлət oz poz munнь, jansətəñь ətik narodəs mədik dьniş. Sijən вьd uçitик narod ңe ətik vek şərna olis aslas torja olanən. Revo-

luciaəz top nija olisə siz-zə, kəz olisə kərkə əddən vazəp, mɔjsəŋ ɕulalisə-ŋi una vekkez.

Kerəssezəp olaninnes ɕozazək vaɕkişisə iz grudaez vɔlə. Nɔ kolasəp oŋirəs olisə ətləp podakət, olisə əddən ɳezdovəj usloviaezəp.

Kerəsainsalən kəzajstvoəs vəli əddən uməl. Nija unazəkəsə olisə podavəditəmən.

Kerəssezas muuzaləmsə pozə nup̄ toko uɕit̄ik mestaezəp, mɔrddasə-kə nijə izja kerəssezliş ɔzət uzən. Vot mɔla kerəsainsalən medzət bogatstvoəs—poda, suam, vaɭaez. Baɭaez nijə verdəp̄ i paštətəp̄. Vurunış inkaes kerəp̄ ɕorət vurunia materjo, sapkaez, katajtəp̄ kosmaez da kovjorrez, a siz-zə i burkiez—askod plassez, kədnakət kerəsainsaəs oz jansətɕə ɳekər.

Revoluciaəs sajmətis kerəssezış ɳelki medəddən kolɕɕəm naroddəsə vil olanlaŋə. Munə ɔzət kulturnəj uz. Stroitɕə vil kəzajstvo, ɳuzaləp̄ tujjez. Kerəsainsalən oləmp̄s perɔta vezşə.

Svanetiaəp̄. Kerəssez sərəp̄ kujlə uɕit̄ik strana—Svanetia. Bɔdəs mir dɔnşanas sijə jansətəp̄ vɔləp̄ kerəssez. Toko vekɳit̄ik tujok munə veşkət skalaez ştena pələn vizəv Ingur ju vevdərəp̄. Eta tujok kuza gozumşə kadə svannez vermisə jitsəvnp̄ mukəd mirəskət. Təvnas munp̄ ɳekətɕə ez poz.

Uɕit̄ik narodlən (nacionalnoşlən)—bɔdəssə nija 11 şurs mort—revoluciaəz kolɕɕis aslanəs kərkəşə vɔt da pervovɔtnəj kəzajstvo.

Svannez uşerdnəja uzaləp̄ asşinəs dəmas-kod ɔvbesə. No top Oktəvskəj revoluciaəz nɔlən kolɕɕisə pervovɔtnəj orudiaes: plug tujə—pu, kədalən uvlaŋə kəstişəma vuzəs i kədəə ləşətəma sosɳik; piŋa tujə—ker, kədə berdə mərtaləma sattez; vartan masəna tujə—izzezən pəv, kədə kɔskalisə koltaez vɔlət əskaez. Svanetiaəs ez təd kolosoez—ɔvbez vɔliş ɳaŋ da turun kɔskalisə dɔddezən, a oŋirəs vetlisə jukkeznas kerəssez vɔlət podən ɳeto verzəmən. Juka da vəraliş tujjezşə ɳekəəm tujjez Svanetiaəp̄ ez vələ.

Svannezlən tɔr vəlisə sujeverjoez. Jen vərokkez (kəzjainnez), jen puez da kluccez, jen zəvotnəjjez, dovrəj da ɳeɕistəj

dukkez, təlişlə kejməm, üzavny pondətcikə zertvaşetəm — bədəs ena vazlən koləmmes ызт vred kerisə svannez kəzajstvolə. No meduməl — vira vestişam ¹⁾, kəda ənəz esə ez əs etə bərə kolçcəm stranaы. Əvida kerəm ponda ңeto mort vijəm ponda bədəs rodstvennikkes vestəny ңe ətik pokoleңno şərna ылə, kədna kerisə etə əvidasə. Vijəm sogja əvida kerişsez vermisə pьssьny toko sek, kər nija çapkasə aşınyş çuzaninsə, munasə kьtcəkə mədikləə.

Siz svannez olisə revoluçiaəz, bədəs mirьskət torjən.

Əni voiş voə, təlişş təlişə ызт stroitelstvoş vezə Svanetiaış oləmsə. Kңazzez uvtiş, uşkətcəmmez da rozoritəm uvtiş mezdətəm Svanetiaыs termasə vətnь kulturnəj naroddəsə.

Ordçən başnaezkət da vazşa kerkuezkət, kədna suçkəp ьнаşəmaş i kədnaə oz şur ңe jugьt, ңe vozdux, bьdməny vil kerkuez — əşyna da gorreza jugьt kerkuez. Medьызт şeļeңnoas əzjis elektriçestvo, stroitçis ызт vaңa. Organizujtəməş kooperativ, ətlasa stolovəj.

Bədəs stranasə vevttisə skolaəz, voļniçaez, vətərinarnəj punkttez. I ңe jeeə svannes velətcəny mijan texnikummezьny da vužzezyы.

Şəd sariz beregdorşə Ingur ju vokət stroitəny paşkьt soşşe tuj, kəda kuza çəza pondasə kotrašny avtomobillez.

Kavkazьny kəzajstvo stroitəm. Svanetia primer şərti tьdalə, kьz Kavkazьny stroitçə vil socialistiçeskəj olan.

Omən Kavkaz pašta munə stroitelstvo. Kerşəny tujjez. Tujjez jitəny pemyt aullesə bədəs mirьskət, i ғыnokə pondəny şurnь kerəs kəzajstvolən produktaez (varannez, fruktaez, vurun, riş i s. oz.).

Kьtcə kerəma tujjesə, mьççişəny karçjərrez da vaxçiez seeəm mu ылыы, kəda oзык lьddişis medumələn.

Bьdmə vil kəzajstvo.

Kerəsseziş vizьv jues, kədna nəvətnь possez, kiştəny bereggez da şeļeңnoez, pondəny üzavny oçir polza ылə. Stroitəma-ңi kьnymkə ызт gidrostançia. 1937 voə Dagestanьny loas konçitəma gidrostançia, kədalən ploçinaыs levas 200 m ылыы.

¹⁾ Vira vestişam — кровавая месть.

Enə stanciaesə stroitəmlən əddən ызыт poliціceskəj da kəzajstvennəj značenņoыs. Gidrostančia šetə energiasə promыlennosłə ыдса rajonыn. Çuzəнь viļ proizvodstvoez. Zoraməнь kustarnəj promыsollez. Əzjə kerəs aullezыn elektiціceskəj vi. Kerəsainsə-bedņakkez loəнь promыlennəj ravoçəjjezən.

Kerəssezыn sedtəs bogatstvoez da promыlennos.

Kerəssez pyekыn kujləнь əddən ызыт bogatstvoez. Setçin kujləнь ыдkod rudaez, dona metallez da izzez, a siz-zə i neft.

Ne ətik vek şərna kujləнь ena bogatstvoes, kədna sajəvtəməş mort şin sogja. Kolə una ызavнь razvedkaən, kolə tədmavнь kerəssezliš strojeņņo, medvy əzзынь enə bogatstvoesə.

Loktis kad ызыт socialіціceskəj stroitelstvolə. Lovzisə kerəssez. Pыдын ыsselłoezыn, ыmmez granica vыльn, juez vevdəras, Kavkaz pašta omən ызaləнь razvedoçnəj partiaezən inzeņerrez da uçonəjjez. Nija pyrətəнь iz, garjəнь saxtaez da suzətəнь kerəs porodaezliš obrazeccez. Əzəma plas.† kədaыn

Zlatoustınskəj zavodlən stal kiştan cex.

una kbeam-libo polzaa sedtassez, i cuza rudnik, stroitcany saxtaez da zavoddez.

Una rudaesa azzema Kavkazy. SSSR-as vvdas svinec ruda sedtamy sija seta 95%. Kavkazy una siz-za med-naj da marganez rudaez.

Una esa Kavkaz kerassez rjeky zevamasy vvdkod bogatstvoez. No tadmavtamas nija, azbytamas. I toko nevnaen otirys suzatcany ny dnyaz.

No mijan meduna rudaes—Uraly. Vvdkod cuzama sedtassez sarti da ny kactstvo sarti Ural bošta miras pervaj mestaезіs etik mesta.

Ojvuv Uraly—zoloto da platina priiskiez. Vvdma sov sedtam. Azzamas izsom, nef, marganez da nikel rudaez, grafit, dona izzez da vvdkod stroitcan materiallez. Kyz vo, siz dona podarok i seta mijan Sojuzla Uralys. Azzany vil bogatej rudaez. Vvdmany vil zavoddez.

No medzyt strojkaas muna Lunvuv Uraly, Magnitnej keras dnyy, kytan azzema addan una kart ruda. Estan stroitca ne etik zavod, a zavoddezlən vvdsa sojuz—miry addan byt metallurgiceskaj kombinat da vvdma vil socialisticskaj kar.

Magnitogorsk. Ural ju vlyy, sy istokkez dnyy, sulala Magnitnej keras.

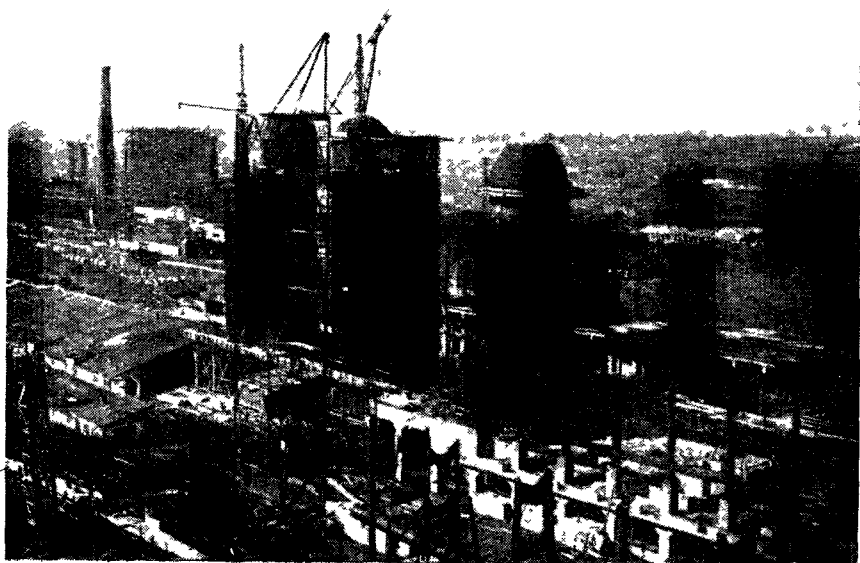
Sija cut ne vvdas arkmama bogatej kart rudais. Rudaas estan kujla vevdaras. Zapasses slyen—300 mln. tonna gager.

Revoluciaez Magnitnej kerasy rudaas sedtissylis kiezen, i toko keras vevdarsis rudasə kyskalisa vevvezən.

Eni keresas kerama karttuj. Stroitama byt rudnik. Stroitcany mskalan, zugdan da bogatsatan fabrikaez, kytan rudas is pondasə jansatny vvdkod nekolan torsə (primesə). No magnitogorskaj stroitelstvolən eta toko ucitik tor.

Stroitelstvo uvtə plossady surə 100 kv. km mymda. Ural jusə kutama gigantskaj plotinaen. Plotina vevdaras sija partcama byt tə.

Addan byt masynaез, ekskavatorrez, garjəny musə postrojkaez ponda. Zev gryis stalnej pinneznyəsə martasə muas,

Магнитострой.

sapkstəmən kvaŋitasə nija mu gruda, bergətasə mədərə, oştasə annez da musə çapkasə gruzovə platforma vylə. Bergaləny betonsorlalannez, jirəny izsə izzugdannez (drobilkəez). Bьdməny domna gorrez da metallurgiçeskə zavoddezlən çudo truvəez. Stroitəm domnaes uzaləny-ŋi.

Uzaləny i zavoddez. Stroitelstvo səras vьlьna sulaləny una etaza zdanənoz.

I ojən i lunən dugdьvtəg pižə strojka; muiş lebə, bьdmə Magnitogorskəj gigant. Bьdmə i viļ socialistiçeskəj kar, kьtən pondasə ovny 150 000 mort.

Karьs bьdmə, kьz skazkiьn.

Magnitogorskəj gigantlən proizvoditelnoşьs ьзыtzьk loas kapitaliçeskəj mьrьn medgьriş zavoddezsə. Çugunsə 4 mln. tonnaşə unazьk vonas sovetskəj sojuzlə pondas şetny Magnitogorskəj gigant.

Şьlən avu izsom, a sizkə i koks, i sişən sija jitəma Kuzneçkəj başsejnkət.

Kuzneçkəj başsejnyьn, kəda kujlə Şinirьn, Altaj kerəsşez, saŋ ne ьlьn, əddən una em izsom, no avu ruda.

Kuzbas ində Magnitogorskə izsom, a magnitogorskəj ru-
daš munə Staļinsk karə, kədə İddişə Kuzbasas promyšlen-
nəj centraən.

Siz Uralın sogmə vьna metallurgiçeskəj baza — Uralo-
Kuzneçkəj kombinat.

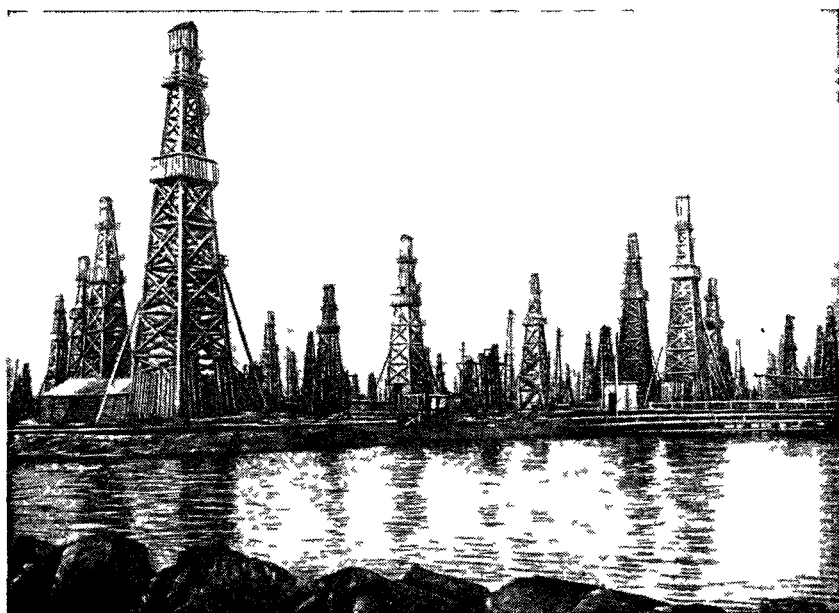
Neft sedtəm. Kavkazın əddən una eməş neft zapas-
sez.

Neft sedtəməs vьdmə voiş voə.

Neftə unazыk sedtəнь Baku gəgər, Groznəj gəgər da
Majkoryn. Neft vьskaes vьdsa vər levtişəнь Baku gəgər.

Bakinskəj promyšollezşan truvəez kuza neftə kaçajtəнь
Batum portə. Kərttuy polotno dorət dol kьssəнь əddən ьзът
truvəez, kədnaət munə neft. Mədik seeəm-zə neftnuan tru-
vəez jitəнь Tuapşekət Groznəj kar.

Sedtəm neftə vizəнь ne toko Sojuz pьekas. Şo unazыk
i unazыk sovetskəj neftə kьskəнь granica sajə. Tuapşe da
Batum — Şəd sariz dorьn kьk medvaznəj porttez, kədna-pьr
mijan neftьs kьskişşə mədik stranaezə.

Neft vьskaez da nefta ть.

Не ətik şibətçanın ləşətəma Batumın port dьnas. Etçə suvtəнь вьdkođ flaga korabbez, kədna loktəнь нефтла mədik gosudarstvoeziş. Eна korabbes tьrtşəнь sovetskəj нефтən da kьskəнь sijə Şəd sarizət Italiaə, Franciaə da mədik gosudarstvoezə.

Uprazneņņoez. Pasjalə kontura karta vььn SSSR-iş medььt kerəs xrevjottez.

Pasjalə nijə ььtzьk mestaesə, kьtən sedtişşəнь polzaa sedtəssez; pasjalə Uraliş medььt metallurgiçeskəj zavoddez.

Мьççalə karta vььn seeəm mestaez, kьtən sedtəнь нефт, da porttez, kədna-пыr sijə kьskəнь mədik stranaezə.

Vəliş jukətn mi tədsəşimə SSSR-şa vьdkod priroda zonnaezkət, vizətimə SSSR-sə Ojvьv Połarnəj sarizşan lunvьv granicaəz.

Keram əni mijan stranaьn prirodaliş obšəj obzor: sь vevdərliş, klīmatliş, juezliş da tьezliş, vьdmassezliş da zьvotnəj mirliş.

Tədsəşam SSSR-iş vьdsən priroda bogatstvovezkət, sь promьšlennoškət da šeļskəj kəzajstvokət.

1. SSSR-ьn priroda.

SSSR-ьn mu vevdər.

Lazmьtinnez da vььninnez. Sovetskəj sojuz karta vььn tьdalə: ььztьk torsə sьliş voštəнь lazмьtinnez. Ural kerəssezşan rьtvьv ladorə kujlə paškьt Asьvvьv jevropejskəj lazмьtin. Sija pondətcə ojvьvşan, Ojvьv Połarnəj sariz vereggezşan, da munə lunvьv ladorə Šəd sariz dьnəz, Kьm da Kavkaz kerəssezəz. Eta lazмьtinьn — połarnəj tundraez, paškьtpolosaezən ьsa da sora vərrez. A lunvьv ladoras — paškьt šeppez.

Asьvvьv jevropejskəj lazмьtinьn mukəd mestaьs levə sariz urovenşan 200 m-şa vььnzьka. Seeəm mestaes suşəнь vььninnezən. Moskvaşan rьtlaəzьk ojvьv ladorşan lunvьv ladorə əddən ььna ьuzaləma Srednerusskəj vььnin. Setən ojvьv ladoras vььn mьsses levəнь 300 m suvda. Mestnəj olişsez, kədna velalişə aslanьs paškьt rovnəj-innez dьnə, enə mьssesə suisə Valdaј kerəssezən.

Srednerusskəj vььninşan lunvьvzьk, Donec ju da Azov sariz kolasьn, kujlə Doneckəj vььnin. Estən Donnas—

„Vsesojuznəj kačegarka“, SSSR-ын изsom sedtan medьзыt mesta.

Srednerusskəj vьlninšaŋ asьvvьv ladorə kujlə Volga-dor vьlnin. Sьš arkmə Volgalən veškьtlanış vьln bereg. Eta beregьs vьlnьzьka lewə Samara kar gəgər, kьtən kəstışə Volga juьs da sušə estən Zigulov kerəssezən.

Asьvvьlə Ural kerəssezšaŋ Jenišej ju dьnəz ңuzaləma əd-dən paškьt ploskəj Rьtvьvšibirskəj lazьmtin. Sija šərna lazmalə lunvьvšaŋas, Altaj kerəssez uvtšaŋ, ojvьv la-dorə, Połarnəj sariz dьnə. Eta mu sar vьln medьзыt lazьmtin. Sьlən ojvьv polosabьs, kəda 200—300 *km* pašta, kujlə tundra uvtьn, lunvьv ladorə tundrasə vezə vekša suk tajga. A lunvьlas eta lazьmtinьn vəršep—vez sarizkod vьln tu-runa mesta, kьtən, vьtте ostrovvez, torja-zugəŋ čapkaləməš kьzjainnez da rasokkez.

Jenišej ju dьnšaŋ asьvvьlə Veļikəj okean bereggez do-rəz kujlə Asьvvьvšibirskəj vьlnin. Sijə vьdңoz po-peregalanь kerəs xrevjottez.

Ne vьln vьlnin jansətə lunvьv ladoršaŋ Rьtvьvšibirskəj lazьmtin verdiš mədik əddən paškьt lazьmtin, kəda kujlə Aral tь gəgər,—Turanskəj lazьmtin. Sь ojvьv toras kuj-ləŋ kəs, sonđi jugərrezən sotəm šteppez, a lunvьv ladoras—əddən paškьt da pesəka pustьŋaez, kьtən abu va da ңekь-əəm oləm. Toko juez dorət pustьŋa-рьr polosaezən kьššəŋь vadəm muez—vez oazissez.

Kerəssez. Asьvvьvjevrolejskəj da Rьtvьvšibirskəj lazьmtinnez kolasьn $2\frac{1}{2}$ šurs *km* ьlna kьššəŋь Ural kerəssez.

Nija pondətčəŋь ojvьv ladorьn, Połarnəj sariz bereg dorьn.

Sojuzas lunvьv ladorьn, Jevropa da Azia torrezas, le-wəŋь kьпьmkə kerəs xrevjottez. Kьm kəz vьln lunvьv la-doras sulaləŋь ңevьln Kьm kerəssez.

Šəd da Kaspij sarizzez kolasьn kьššəŋь Kavkaz ke-rəssez. Eta—SSSR-ын medvьln kerəs xrevjot.

Kerəssez kьššəŋь siz-zə i Turanskəj lazьmtinьn lunvьv da asьvvьv ladorrezas.

Lunasъv ladorъn em vълъn kerъsa strana — Pamiр. Mi-
jan kъv vълъn Pamiръs loъ — „Mir kъsa“. Eta — mirъn med-
vълъn kerъsa strana.

Pamiршаң ojasъvvълъ levъnъ Таң-Шаңлъn vълъn хревjottez.
Eta — kerъssezlъn вьдса шъстема, — кътъn керъs jъvvezas una
лъm da ьзът jъez.

Рътвъvшibirскъj lazъмъtinъn lunвъv ladoras, Mongolia gra-
ница дьпъn, кьсшъnъ Altaj kerъssez. Altaj аркмъ кь-
нъмкъ хревjotiш. Altaj kerъssezъn una емъш rudaez, a o-
lanъш kerъssez uvtas Sovetskъj sojuzlъn аddъn bogat izsoma
вашъejn — Kuzbas.

Upraznenъnoez. Азъа карта vълъn СССР-иш kerъssez, lazъмъtinnez
da вълъninnez. Тъдъ, кътъn nija kujlъnъ.

СССР-ъn juez.

СССР-ъn mu vevdъrъs pokata, ена pokattes lazmalъnъ
sarizzezlanъ. A sijъn juez vizътъnъ sarizzezas вьdлаңъ.

Ojвъv Polarnъj sarizlanъ pokatъs voштъ Sibir da Jevro-
pejsкъj lazъмъtiniш ojвъv ladorъsъ (кьеъм juez vizътъnъ eta
pokat kuza?). Lunвъv ladorъn pokatъs indъtсъma Шъd da
Azov sarizzezlanъ (кьеъм juez vizътъnъ eta pokat kuza?).
Шibirъn lunasъv ladoras, Bajkal sajъn, juec vizътъnъ Oхot
sarizъ. Etсъ kotъrtъ Amur ju. Sojuzas unalaъn juec oz lokтъ
sarizzezъs. Seeъм juec: Сыр-Darja da Amu-Darja.
Nija uшъnъ Aral тьъ. Volga da Ural juez uшъnъ Kасpij ть-
sarizъ.

Sija prostranstvoъs, кьtiш juec актъ asлъs vasъ, сушъ ju
вашъejnъn.

Етамъднъs дьniш ju вашъejnнесъ jukъnъ vajukannez
(vodorazdellez). Seeъм vajukanъn сушъnъ Ural kerъssez.
Ural kerъssezшаң asъvvълъ da рътвълъ кькnan pokat kuza ko-
tъrtъnъ juez da sorokkez. Asъvvълъ vizътъnъ Oвлъn pritok-
kez, a рътвълас — Kamalъn pritokkez.

Vajukannez тujъ oвлъnъ ъе toko kerъssez, no i ъеъзът
vълъninnez. Suam, Sojuzъn Jevropa toras медъзът vodoraz-

del tuja — Srednerusskəj vьlnin. Sьsaŋ asьvvьlə vizьvtəŋь Volga da Don juez, a rьtvьlə — Rьtvьv Dvina da Dnepr.

Upraznenņoez. Uškətə təd vьlanьt ŋimmesə da karta vьln kujləmsə nija juezliš, kədna vizьvtəŋь Ojvьv Polarnəj sarizə, Šəd da Azov sarizzezə, Oхot sarizə.

Мьсчалə karta vьln SSSR-иš ььтзьк juezliš ваššejnnesə. Кь-əвтə nija kontura karta vьln вəснїтїк vizzezəŋ.

Аззə Volga kolasьŋ da Rьtvьv Dvina kolasьŋ vajukan.

SSSR-ьŋ klīmat.

SSSR-ьŋ вьд zonaas klīmatьs əddəŋ ŋəətkod. Eta ŋəətkodьs sьsaŋ, мьlа SSSR-ьsləŋ муьs kuza ŋuzaləma ojvьv-šəŋ lunvьv ladorə: sija poŋdətčə polarnəj krug saьŋ da as-as rьtvьv ladorəŋ loktə tropikuvdər zonaьŋ sonьt sarizzezəz.

SSSR-ьŋ klīmat vьlə siz-zə vlijajtəŋь okeannez da sarizzez, kədna eməš ətmədəršəŋ.

Ojvьv ladoršəŋ kujlə kəzьt, jьezəŋ vevttəŋ Ojvьv Polarnəj sariz. Ojtəvvəs, kədna pəltəŋь sarizšəŋas, šurəŋь mukəd kosta ьlə lunvьlas da vajəttəŋь kəzьt po-godqə.

Rьtvьv ladoras kujlə Atlantika okean, kədə mijaŋ dьniš jənsəttə Rьtvьv Jevropaləŋ ььt prostranstvo. Rьtvьv Jevropa bereggez dьnətt okeanas munə sonьt vizьvtəŋь. — Gofstrom. Rьttəvvəs, kədna pəltəŋь Atlantika okeanšəŋ, vajəŋь mijaŋlə sonьt. Temperatura vьlə Atlantika okeanləŋ vlijəŋŋoьs tədčəzьk təvnas: кьŋьm ььŋzьk Atlantika okeanšəŋ asьvvьlə, sьŋьm kəzьtзьk loə təv. Sovetskəj sojuzьŋ medkəzьt mestaьs — Ojasьv Šibir.

Atlantika okeanšəŋ rьttəvvəs vajəttəŋь mijaŋlə vlaga da sogməttəŋь puksəssez da ьm. Кьŋьm ььŋzьk Atlantika okeanšəŋ, sьŋьm kəszьk loə klīmat. Sojuzьŋ medkə's mestaes — Kaspij da Aral tьez gəgər. Setčinəz oz loktə Atlantika okeanšəŋ vlaznəj rьttəvvəs; estəŋ kujləŋь mijaŋ pustьŋəez.

ььŋ Asьvvььləŋ, Kamčatkaьŋ lunrьt ladoras da Japon sariz bereggez dorətt, gozuməŋ una ušəŋь puksəssez;

nijə etçə vajətanь təvvez, kədna pəltənь Lən okeanşan. Sijən gozşa kadə ыzt zerrezşan əddən bura ыzdənь juez da sogmənь navodneñneoz.

Крымлən lunvьv beregьs da Kavkazsajlən Şəd sariz beregdorьs ojvьv ladorşan sajəvtəməş kerəssezən. Setçin—sonьt tropikuvdərşə klīmat. Tələn morozzes poçti oz ovlə. Kər mijan dekab təlişə sulalə kəzt pogodda, Kavkazsajьn ovlənь sonьt sondia lunnez, çvetitənь fialkaez da rozaez, voənь apeşinaez da mandarinaez. Крымьn Lunvьv beregas—kəs klīmat, a Kavkazsajlən Şəd sariz beregdoras—medvlaznəj mesta, kьz abu nekьtən Sojuzas; ьtvьv təvvez vajənь etçə Şəd sarizşan vlagə, kadə padmətənь (kutənь) kerəssez i sija (vlagəьs) uşə kerəs pokattezas ыzt zerrezən.

SSSR-ьn priroda zonaez.

Sojuzas ьd mestaьn klīmatьs-kə neətkod, dak i muşinəs, ьdmasses da zьvotnəjjes oz vermə ьdlaьn lonь ətkoddezən.

Ьdkod ьdmassez korənь aslanьs oləm ponda sonьtsə da vlagasə neətmьmdəən. Ətik ьdmassez olənь tundraьn kəzt ojvьln, mədikkez—sonьt lunvьln; ətikkez vermənь ovnь vlaznəj oblaşşezьn, mədikkez—kəs oblaşşezьn.

Ьdkod klīmat da ьdkod ьdmassez şərti sogmə i ьdkod muşin. Umerennəj otyн lunvьv ladoras, şteprezьn, ьdmas kołtçəmməz sişməşan sogmə şədmuşin. Kəzt muşinьn, tundraas, kьtən veksə muьs kьn, sişməmьs ovlə uməlyьk, i ьdmas kołtçəmmes kołtçənь sişmьtəg.

Vəra ul muşinьn vlagəьs, muşinas jizikə, kizərtə da nuə syiş ьdəs kizərtəm vessəstvoesə—sovvesə, kədna kolənь ьdmassezlə pitajtçəm ponda; sijən vəra zonaьn sogmə je-eaplodoroda sarguna muşin. A kəs şteprezьn da pustьnəzьn muşinas əddən unaəş sovves (solonçakkez).

Muşin şərti, siz-zə, sogmənь i ьdmassez. Nur tundra muşinьn bura ьdmənь turimoł, moroska. No

kovы́ съ вь́льн вь́дмьнь оз yermь—сьлѧ kolѧ step muşin.

Etə-zə pozə vištavnъ i zъvotnəjjez jъliş. Ətik zъvotnəjjez verməнь ovnъ ojъvъ priroda usloviaezyн, mədikkez — zar lunъvъ usloviaezyн. Ojъvъ ladoriş zъvotnəjjez paştəşəməş suk gəna da sonъt kuçikkezən. Lunъvъ ladoriş zъvotnəjjezlən seeəm kuçikъs avu. Verъlud, kəda olѧ kəs steppezъn da pu-stъŋaezyн, vermə kъnъmkə lun ŋe junъ vasə; i sija pitajtсə зъnpустъŋaiş çorъt вь́екаşan turunnezən.

Siz ojъvъşan lunъvъ ladorə şərna vezşə SSSR-ъn klīmat. Ətlaъn sь́kəт vezşəнь i muşin вь́dmassez da zъvotnəj mir.

Uprazneŋŋoez. Suvtəтə tablica, kədaъn-зъ tьdalіs, mъjən вь́d pri-roda zonaъn ŋe ətkodəş klīmat, muşin, вь́dmassez da zъvotnəj mir.

Pasjalə risunokkezən kontura karta вь́льн, кь́еəməş вь́d pri-roda zonaъn вь́dmassez da zъvotnəj mir.

2. SSSR-ъn promъslennoş.

SSSR-ъn promъslennoşъs bura zoramis toko medbərja voezə. Carskəj Roşşialən jeeəş vəlīsə fabrikaes da za-voddes.

Əddən ŋeətmoz kəzajstvoъs zoramis carskəj Roşşiaъn вь́d oblaşas. Toko mukəd oblaşъn vəli zoraməm promъslenno-şъs, a seşşə strana paştə poçti omən ez vələ ŋe fabrikaez, ŋe zavoddez. Şeļskəj kəzajstvoa Roşşiaъn gъriş promъslen-noşa centraes vəlīsə: Ləŋingrad, Moskva, Donbas.

Вь́dəs nija vəlīsə Jevropejskəj Roşşiaъn, сь́лən səriş da lunъvъ torrezas. A omən ojъvъ ladorъn, Şibirъn, Şər Aziāъn „əddən ь́зъt prostranstvoez, kədna vь́lə tərişə-въ ŋe ətik das mъmda gъriş kuļturnəj gosudarstvoez. I ena вь́d prost-ranstvoez вь́льн caritə... poludikoş i saməj nastojassəj di-koş“ — siz carskəj Roşşia jъliş baitis V. I. Lənin.

No medozza pjaŋiletkasə tьrtikə şeļskəj kəzajstvoa stranaiş SSSR-ъs pərtçis-ŋi promъslennoşa, oзын munіş stranaə. Strana paştə omən вь́dmis vіl so-

cialiſtičeskəj promyšlennos, zoramisə vil sloznəj proizvodst-voez.

Vezšis Sovetskəj sojuzlən karta. Pjaſiletkaəs mædkodſætis stranalış çuzəmsə. Bьd mestaьn, kьtæn „caritis saməj naſtojassəj dikoſ“, bьdməнь æddən ьзьт kolxozzez, sov-xozzez, zavoddez, saxtaez, karrez.

Промышленноса vaz rajonneзын vilış stroi-təma promyšlennossə. Oпыtnəj ravočəjjez vьlə pьkſikə estən stroitəma kьпьmkə vil proizvodstvo, kədna vovſo ez vələ vaz Roſſiaas. Leningrad zavoddezьn kerəməſ pervəj sovetskəj traktorrez. Moskvaьn pondətčis eļektroſtanciaez ponda oborudovaьno keran proizvodstvo, stroitəməſ vil za-voddez — avtomobil keran zavod, sariko-podsipnikkez keran zavod, metal vььn uzaləm ponda stanokkez keran zavod. Gorkəj kaгьn bьdmis avtomobil keran zavod-gigant.

Viļſalis i Donbas. Stroitəməſ vil gьriſ saxtaez: mu uvьn pondisə uzavьnь vruvovəj maſьnaez, mexaničeskəj molottez, saxtaeziſ izsomsə petkətləнь eļektrovozzez. Sodis izsom sed-təmsь.

No promyšlennosьs əni zoramə ɳe toko ena rajonneзын. Sija zoramə strana paſta omən.

Sovet vļaſьs bura zavoſitčə, medvь tədmavьnь Sojuziſ sedtəs bogatstvovəz. Sija oſtis vil, oz-zyk tədtəm, mestaez, kьtæn kujləнь izsom, ɳeft, rudaez da mædik polzaa sedtəssez. Sovetskəj Aſьv-ьvь tədalə vələma Rьtvьvſa bogatzьk. ьзьт bogatstvovəz kuj-lisə setčin vərəttəg.

Donbas i əni ьddiſə Sojuzas izsoma osnovnəj vaſſejnən, no aſьvvьlas Kuzbasьs tədalə vələma Donbassa 6-iſ bogatzьk.

Vazьn-ɳi Uralьn tədsaəſ ruda bogatstvovəz, no ispolzujt-нь niјə vəli ſəkьt sijən, mьla jeeə izsom. XVI partsjezd viſtalis jitнь Uraliſ rudasə kuzneckəj izsomkət da ləſətnь Uralo-Kuzneckəj kombinat.

Lunьvь Uralьn, Magnitnəj kerəs dььnь, levisə zavod-gigantlən domna gorrez. Eta zavodьs ьddiſə mirьn æddən ьзьт metallurgičeskəj zavodən. Sь gəgəгьn, kərkəſa kus ſte-

рһн, ыдмис вил кар — Магнитогорск. Metal сылатәм понда Магнитогорскәй завод бошта изсомса Кувбасиш. А сетчин, Кувбасас, строитәма мәдик гигант, Сталинскәй металлургическәй завод, кәда бошта кәрт рудасә Магнитнәй керәсиш.

Кувбасса сиз-зә ызыт значенно пондә сетнә и Карагандинскәй изсома ыашсеjn, кәда оштәма Казакстанһн оj-вын ладорас.

Уралһн емәш и меднәй рудаз, нә выһн узалә не әтик медсыләтан завод. Есә уназык меднәй рудас аzzәмәш әни Казакстанһн. Балхас тә дорһн ытланш берегас строитәнә әддән ызыт медсыләтан завод.

Ыдкод химицескәй сырjosә оштәмшән пондис познә зорәтнә химицескәй промьсленнош. 1925 воә Березнәк дәревнә районһн, Кама жу гәгәр, ыуовәй сквазинаезһн вәлисә аzzәмәш калиjnәй соввез.

Ена соввезлән запассес әддән ызытәш, сә ыздаес абу мирас некьтән. Әни химицескәй заводдез группайш аркмә Березниковскәй химицескәй комбинат. Калиjnәй соввезиш керәнә совхознәй да колхознәй ыввез понда ыурмәтәссез (удовренноез).

Не умәлзык седтәссез аzzәмәш Колскәй кәзын. Хивин керәссеziш советскәй тәдмәлишсез аzzисә зәлонәй рәма из—апатит. Сыһн ем фосфор, кәда колә советскәй ыввез ыурмәтәм понда. Оjвын ладорас, поләрнәй круг сайһн, пондис пизнә уз, һузалисә тужез, ыдмисә фабрикаез, әзjisә електрицескәй виез; Хивиногорск карә отирьс әкәsis 50 сурс морт мьмда, а есә невазын, чүлалис кьһнмкә во, кьз етә мөстәһн лопаррезлән токо кьк-куим шөмја пастуситисә ашһнһс оленнез да кьjisә чәри.

Ызыт химицескәй комбинат строитәма Бовриккөзһн, Московскәй облаһһн һунвын ладорас. Сетчин муас куjlә подмосковнәй изсом. Оззык сija седтисә jеә: сija һддәsis умәл лөтанән. Әни комбинат заводдезһн сыш керәнә ыурмәтәссез, крәскаез да мәдик химицескәй продуктаез.

Ызыт достизенноез емәш и нефт промьсленношһн. Аслас нефт запәссез шәрти СССР сулалә мирас ыд gosudarstvo ко-

lasъn pervaj mestaъn. Neftъs unazyksa mijan em Kavkazъn. Neftъ vъskaez, kъz suk vаr, levаnъ Baku gаgаr, Kaspij sariz beregъn, Groznaj da Majkop gаgаr, оjvъv Kavkazъn. Eна zapassez dъnа аni sodаnъ villez: Kaspij sariz dorъn оjvъv beregas, Аmба ju gаgаr, аsъvvъv beregas, Turkmeиiaъn, da Ural kerassezъn rъtvъv pokat kuza dol.

Бъът из munа масъnakerаmъn. Carskaj Rosиiaъs medaddаn kolъъlis eta delоаn: vъdас kolan масъnaesа sija vajalis granica sajiш. Аni масъnakerаmаn mijа sulalam miras mаdik mestaъn, а шelъoz масъnaez kerаmаn petimа pervaj mеstаа. Ьvbez vъъn uzalаnъ sovetskaj traktorrez da kombajnnez, zavoddezъn — sovetskaj stanokkez, elektro-stanciaezъn — аslаnъm kerаm масъnaez, тujjez kuza kotraшaнъ sovetskaj avtomobillez. Unalaъn uzalаnъ масъnakerаn zavoddes; Stalingradъn, Xarkovъn — traktor kerаn zavoddez, se-em-zа zavod levа Сelаbinskъn; Saratovъn da Zaporozjоn — kombajnkerаn zavoddez; Rostov-Donъn — шelъoz масъnakerаn gigantskaj zavod.

SSSR-ъn elektrofikacia. Sovetskaj sojuzъn promъshеnoшъs zoramа elektrofikacia pod vъъn. Stranasа omаn vevt-tisа elektrostanciaez, kаdna elektriceskaj еnergiasа шetаnъ zavoddezlа da fabrikaezlа, kopiezlа da rudnikkezlа. Аtikkez ена stanciaez kolasiш uzalаnъ torf vъъn, kъz Moskva uvtша Saturka, mаdikkez — izsom vъъn. Donbasъn elektrostanciaez ispolъujtаnъ i izsom bussа da posnit torresа, kаda аddаn una sogmа izsom sedtikа.

Unalaъn uzаtаnъ ju valish vъnsа, mаdnоz kаda suшa „шoшkom somаn“. Dnepr juъn uvlaъn vizъvtanas, dnepr poroggez mestaъn, kъtаn vaъs vizъvtа аddаn perъta, uzalа Lenin nima Dneprovskaj stancia. Etа — mirъn medъът elektrostancia, Sovetskaj sojuzlаn gordoш. Stancia gаgарas stroitъаnъ zavoddez, kаdnaiш arkmа Dneprovskaj promъshеn-naj kombinat.

Una еnergiasа vermasа шetнъ Kavkazъn da Sаr Aziaъn kerас juez, kаdna vizъvtаnъ аddаn perъta. Setчин uzalаnъ-ni

da stroitčənl̩ elektrostanciaz. Ne v̩ntəmzykəš i Šibir̩n̩ juēs; vištāləma ызt stroit̩el̩stvo pondətn̩ Angara ju v̩l̩n̩, kəda petə Bajkal t̩yš i ušə Jenišej juə.

Упражнение 2. Аззə karta v̩l̩n̩ SSSR-iš vaz rajonnesə, kədnəbn̩ prom̩sl̩nnoš̩s stroitčə mədpəv, a siz-zə azzə vil̩ prom̩sl̩nnoša rajonnesə.

Ed vunətə enə rajonnesə, n̩l̩š karta v̩l̩n̩ kujləmsə.

3. SSSR-ын şel̩skəj kəzajstvo.

SSSR-ын prom̩sl̩nnoš̩ zoraləmkət ətləbn̩ zoramə i şel̩skəj kəzajstvo. Ozza posnit̩ik da ətka kreššanskəj kəzajstvoez tujə, kədna v̩lisə ne ətik millon, sogmisə kolxozzez. Kulaçcoəb̩s k̩bz klas osnovnəja likvidirujtəma, əni nuətšə kolxozzez jonmətəm ponda reš̩telnəja peššəm, kulaçco ostatokkezkət reš̩telnəja peššəm. Ozza pervov̩tnəj kreššan-skəj t̩exnika d̩n̩šan̩ g̩r̩iš kəzajstvos vuzəbn̩ sloznəj maš̩naez d̩nə, kədnə šetə vil̩ prom̩sl̩nnoš̩s. Ne ətik šurs sovhoz da MTS vevt̩tisə stranəsə. Siz SSSR lois mir̩n̩ medg̩r̩iš da medoz̩bn̩ muniš socialistiçeskəj şel̩skəj kəzajstvo stranaən.

Təd v̩lə uškətam da keram itoggez s̩lə, m̩j̩ mijə pondimə təd̩n̩ etə ucev̩nikiš (çulaləm jukətiš) SSSR-ын şel̩skəj kəzajstvo zoraləm j̩l̩š.

Sojuzas v̩dkod̩ mestəbn̩ ne ətmoz zoramə şel̩skəj kəzajstvos.

Tundra zonəbn̩ kocev̩nikkezl̩n v̩lisə zoraləməš toko oļen̩vəditəm, çerik̩bjəm da v̩raləm (oxota). Tundra zonəb̩s l̩dd̩šis muuzaləm ponda sovšem negodnəjən. No əni, sovetskəj v̩laš d̩r̩n̩i, tundraas p̩rə vil̩ olan. Op̩ttezən tədəma-n̩i, sto tundra pašta omən, Poļarnəj sariz bereggezəz, pozə v̩dit̩n̩ karç. Ne̩l̩n̩ sija kad̩s, kər tundra kəzajstvoəbn̩ şel̩skəj kəzajstvoəb̩s loas medkolan otrašl̩n.

Vər zonəbn̩ ызt znaçen̩no šetə vər kəzajstvo. Sija unəz̩bksə zoraləma Sojuzas Jevropa toriš v̩rrez̩bn̩. Estən juēz kuza v̩rsə k̩l̩təbn̩ sariz d̩nə da Arxangelsk-p̩r,

Murmansk-рър да Ленинград-рър una indən granica sajə.

Льса вэрэзын луньв ладорас ьзыт-код пространствоез вьльн вэрьс абу-ңи колəма — вьдəс кəлəлəм. Estən əni ьв-вез, кьтə кəзəнь seeəm ңəңғез, кəдна оз корə əддəн бур климатсə,—id, рузəг да зəр. Esə unazьк ьввес eməş sora вэрэз овлаşьн. Вэр polosəьн рьтвьн ладорас, кьтəн unazьк уşə пукşəсьс, ьввез вьлə unaən кəзəнь |он. Лон сьсь кьз сьрjo мунə мьжан текстильнəй фабрикаезə да una indişşə granica sajə. Вэр polosəiş jua dolina бур poskořinaezas мьжанлə poзə зорəтнь podavəditəм да нунь jəла кəзəjstvo.

Вэрşтəп зонаьс i əддəнзьк şтəп зонаьс, кьтəн plodorod-нəй şədmua муşин,—Sojuzлən ңəң sogman osnovнəй mesta. Estən sonьт климатьс şтə кəзнь donazьк ңəң—sogdi. SSSR-ьн рьтвьн ладорас şədmua şтəппес вьдəс гəрəмəş да кəзəмəş sogdiən.

Estən кəзəнь siz-zə texническəй култураез — saxara şokla, podsolнуşnik да tabak, pondəнь кəзнь xlopok.

Asьvvьн ладорə климатьс loə кəсьзк, Volgасəй şтəппезьн overləнь zasuxaez, кəдна єькəтəнь urozəjsə. Estən şтəпьс ьзыт пространствоезəн esə kolə гəртəг. Estən—poda ponda poskořinaez. Kazakstan şтəппез, кəдна esə кəсьзкəş, lьddişəнь jəй вьлə podavəditəн osnovнəй rajonən.

Луньв ладорə Kazəksкəй кəс şтəппес вузəнь Səр Azia पुстьңaezə. Setçin му uzaləmsə poзə нунь toko iskusstven-нəйа му vadəм dьrңи. Vaьс pəртə olantəм पुстьңasə vovzəм gaza oazisə. Gьриş vadan (oroşitəлнəй) соорuzenңoez, кəдна керəмəş sovetskəй voezə, бura ьздətisə Səр Aziaьн vadəм му. Əддəн zar gozumьс şтə estən vəditнь xlopok да lunlaniş mədik вьdmassez: ris, fruktovej пueз да vinograd.

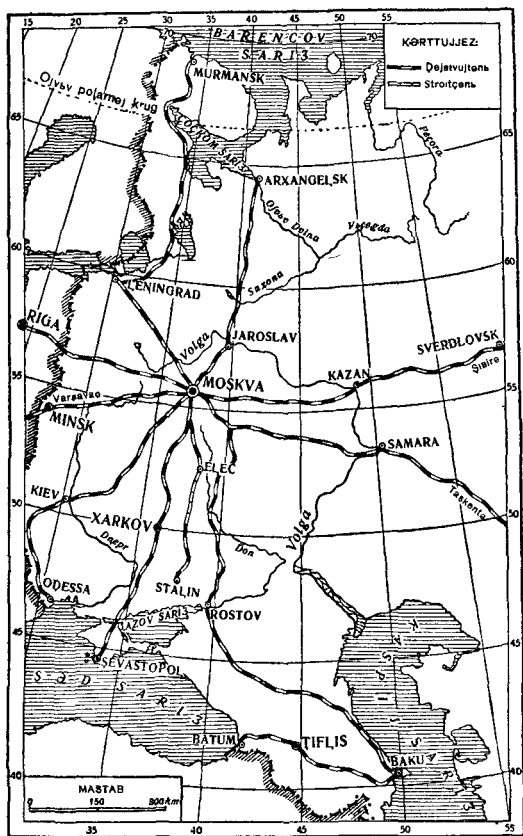
Sojuzas tropikuvdəр mestaezьн unazьксə vəditəнь fruktovej пueз: perşikkez да əbrikossez, бурзьк сорта jablokkez да grusaez, vinograd, а Kavkazьн medsonьт peļəsas, Batum gəгəр, ңelki apeļşinaez да mandarinnez. Estən-zə şo unazьк i unazьк paşkalə çaj култура, vəditəнь i xlopok.

Uprazneņņoez. Pasjalā kontura karta vļņn risunokkezēn, kļtēn kļēēm kēzajstvo otrasļlez nuētšēn.

Ed vunētā, kļēēm kēzajstvo otrasļlez nuētēn SSSR-as vļd priroda zonān.

4. SSSR-yn transport.

Transport — narodnēj kēzajstvolēn ēddēn kolana zveno; transporttēg oz vermь pravilņēja uzavņ ētik predpriatja, stranalēn ētik tor.

Moskovskēj kērttuj gērēd.

Sojuzas vļd mestān kērttuj vezys neētkod. Ozza promsļēnnos zorālēm šarti toko mukēdlaņ Jevropejskēj Rošsias stroitčisē kērttujes. Medzāt kērttuj gērēdēn pļr vēli Moskva. Moskvašān, kļz centrašān, kērttujēz munisē ētmēdērē. Ēk kērttuja vez em Ukrainalēn Donbaskēt. No sovšem kērttujes jēēāš mēdik mestaezņn Sojuzas. ēddēn ызt Šibirņn em toko ētik kērttuj — Velikēj šibirskēj tuj, kēdā munē Šibirpļr sь lunvļv ladorēt Vladivostok dņnēz Japon sarizņn. ētik kērt-

tuj jītē Sojuzliš Jevropainē Sēr Aziakēt.

Sovetskēj stroitelstvoys zev una-ņi sodtis kērttujesē. Stroitēma ызt tuj, kēdā jītis Šibirsē Sēr Aziakēt da šetē nļē rozan vezšņņ aslanys tovarrezēn. Etē — Turkestan o-Šibirskēj tuj, zenņtika sunь, Turķšiv.

Ызт кэрттуй строитчэ Донбассан Москвæ. Сйа житас Москонскэј промьсленнэј рајонсә медвазнэј изсoma вассејнкәт. Не әтик кэрттуй сиз-зә строитәма i мәдик мestaeзьн.

Ызт знаценно сетәнь i va тужез. Va вьләт тоvarресә кьскавнь сувтә кэрттуй вьләтса dontәмзька. Сојузас unalaьн, кьтән кэрттуйjes авуәш, jueз ыддишәнь jedinstvenнэј тужезән.

СССР пonda med-kolan va тужьс — Volga ju.

Volga куза uvлаңә munә вәр, вьвлаңә — наң, Каспийш чәри, Бакуйс da Грознәјиш нефт.

Гозумәп Volгаьн ваьс чинә, мьчсшәнь пәрьдьнннез, кәдна месәйтәнь судноезлә вет-льнь.

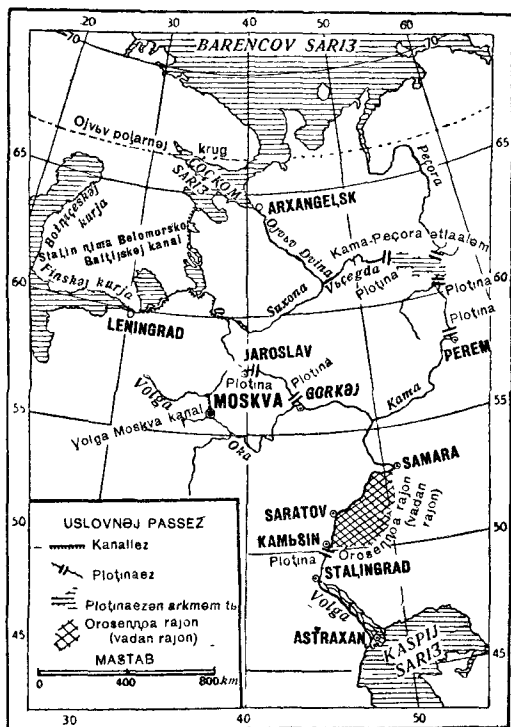
Вишталәма строитнь Volga вьльн кьньмкә ызт plotина da вьна гидро-електричәскәј стан-цияез.

Plotинаes левтасә Volgaьн vasә da буршәтасә сь куза судноезлә вет-лан условiaесә.

Va тужез буршәтәм ponda, ньлиш vezсә паşkәтәм ponda керәнь каналлез. Суам, каналлезнас Volga житәма Baltij саризкәт.

Eta va тужьс сушә Мариинскәј va сшстәмаән. Сйа pondәтчә Volгашәң da munә Секснә ju куза (кәда ушә Volgaас-зә), munә кьньмкә ju-пър, кәдна әтлаәтәмәш каналән, Оңәга da Ladoz тьез-пър da Невә ju куза Финскәј куржаә.

Pondәтчәнь житнь Реçоракәт da Oжvьв Dvinakәт Камә. Juez вьльн, кәдна ушәнь Камәә, Реçорәә da Oжvьв

Ызт Volгалән карта.

Dvinaə, kыныmkə pločina arkmətasə ызыт ть, kəda kuza sudnoez pondasə munнь ətik jušan mədikə.

Stroitəнь-ңи kanal: Volga-Moskva. Sija keras Moskva jušan vьliш Volgaə zenыtik tuj da ləšətas Moskvasə bur portən.

Ыдəs etna ыззес буршətasə Volga vьлн sudnoezлиш vetləmsə da kerasə, кыз сушə, „Ызыт Volga“.

Mədik siz-zə kolan va tuj—Dņepr ju. Сь vьлн uvlanиш vizьvtaninas porogges vazьншən vəlisə ызыт padmətannezən sudnoezлиш vetləmlə. Dņeprovskej elektrostancialən pločinaыs levtis vasə. Poroggez sajəvtcisə va uvtas, Dņeprыs ыдсən lois sudnoezlə vetlanən.

Sariz tujjez koləнь SSSR-lə mədik gosudarstvovəzkət snosəңņo ponda. Mədik stranaezkət SSSR-lən torgujtəмыs munə sariz porttez-рыr. Estən medkolanaes—Baltij da Šəd sarizzez. Baltij sarizьн — Leningrad port, Sovetskəj sojuzlən medkolan port. Šəd sarizьн porta karres—Odessa, Novoroššijsk, Batum. Velikəj okeanə petнь loə Japon sarizьн Vladivostok port.

Ojvьv ladorиш priroda bogatstvoesə pravilnəja ispolzujtəm ponda da mədik stranaezə niјə petkətəm ponda ызыт značəңņo šetə Ojvьv sariz tuj, kəda munə Ojvьv Polarnəj sariz kuza SSSR ojvьv bereggezət dol. Ojvьv ladoras medkolan porttes—Murmansk, Arxangel'sk, Igarka.

Uprazņəņņoez. Azzə geografia karta vьлн ыдəs kərttujjesə da va tujjesə i pasjalə niјə kontura karta vьлн.

Ed vunətə estən vištaləm kərttujjesə da va tujjesə, a siz-zə siјə kьtən niја kujləнь karta vьlas.

IV. POLIŤIČESKƏJA SSSR VIZƏTƏM.

1. SSSR-ып народdez.

Sojuzas əddən ызыт prostranstvo vыльпn oтирьs olə 165 mлn. mort мында. Сы ырти, мында olə oтир, SSSR वोष्टə mədik gosudarstvəoz kolasyп kuimət mesta.

SSSR-ып oтирьs əddən ңe ətkod aslas nacionalnəj sostav ырти. Sovetskəj sojuзып ыыdkod naroddez (nacionalnoşses) oləпь 150-şa unazyk. Ətamədnьs kolasyп nija ңeətkodəş aslanьs kьлəп, kəzajstvəппəj da ытовəj osobennoşsezəп.

Carskəj pravitelstvo dьrпi roççez vəlisə gospodstvujtan nacionalnoşəп. Roç burzujyez kolasiş da roç promessikkez kolasiş suvtətlisə çinovnikkesə, kədna veşkətlisə mədik naroddezəп. Roç kьльs vəli ыыd pravitelstvəппəj učrezdeпņəoz kьлəп. Školaeзып çeləqdə velətlisə toko roç kьv vьльп.

Nacionalnoşsez kolasiş unazykьsləп ez vəv aslas gizşəп (pişmennoş), aslas azbuka.

Medь ugņeтəппəj naroddesə ылəтпь нь medьзыт vragkət—samoderzaviakət peşəmiş, carskəj pravitelstvoьs purətlis ətik nacionalnoş mədik nacionalnoşkət. Sija ləgətlis nişə ətamədnьskət, kerlis jevrejskəj pogrommez, kerlis siz, medь Kavkazyп tatara da armjana тьskəsisə ətamədnьs kolasyп vooruzəппəj. Tişə tədat-пi, ңeroc nacionalnoşseziş uzalişsesə grabitəмыs da pravotəg vizəмыs vajətlisə setçəz, sto ылəп uşis kəzajstvo, ңissəjšəlisə da əsisə (ыьрисə) ыыdsə nacionalnoşsez.

Oktavskəj revoluçia mezdətis Roşşiaiş ыыdəs naroddesə da keris nişə sovetskəj socialisti-

českəj respublikaez Sojuzyn ətkod pravaa člen-
nezən.

Sovetskəj vlaš voezə bəđ nacionalnoşlən, kədna kərka
vəlisə əddən kolççəməş bərə, oləmys vezşis bydsən.

Перьта зорамə Sojuz okrainaезьн (dorrezas)
promyšlennoš, i byđkod nacionalnoşış ořirrez
suvtəny Sojuzyn socialističeskəj kəzajstvo stro-
itişsez rjadə. Nekulturnəj da koçujtiş naroddez pondəny
ovny ətiklaəny viľ promyšlennošə centraez gəgər. Vezşəny
nylən byt, nrauvez, obyčajjez.

Bərə kolççəm naroddeziş unazьkьslən em-ni
aslanьs gramota da gizəm, aslanьs skolaez da
vűzzez. Ena skolaезьн velətəny aslanьs (rodnəj)
кьv vьlьн.

Sijən, myla sovetskəj vlašlən pravilnəj nacionalnəj politi-
kəş, bura zoraməny ozykša bərə kolççəm una naroddez.

Упразненно. Vizətnь karta şərti da tədnь, kьtən SSSR-as oləny
byđkod naroddez.

2. Sovetskəj socialističeskəj respublikaez- lən sojuz.

SSSR-yn ətamədlə rodstvennəj naroddez ətuvtəisə şizim
sovetskəj socialističeskəj respublikaə:

Rošşijskəj sovetskəj fedərativnəj socialističeskəj respubli-
kaə — RSFSR;

Ukrainskəj sovetskəj socialističeskəj respublikaə — USSR;

Belorusskəj sovetskəj socialističeskəj respublikaə — BSSR;

Zakavkazskəj sovetskəj fedərativnəj socialističeskəj respub-
likaə — ZSFSR;

Turkmenskəj SSR-ə;

Uzbezkəj SSR-ə;

Tadzizskəj SSR-ə.

A bydəs ena respublikaes siz-zə ətuvtəisə ətiklaə — sovet-
skəj socialističeskəj respublikaez Sojuzə (SSSR).

Sovetskəj socialističeskəj respublikaezlən Sojuz — dobrovolnəj sojuz, kətčə pyrəň vьdəs uzališ naroddez, kədna oləň kərkəša carskəj Roššiiəň.

Ukrainskəj sovetskəj socialističeskəj respublika kujlə Sojuzas lunrət ladorəň, Rumьñiakət da Połsakət granica vьlən. Lunvьv ladoras sija loktə Šəd da Azov sarizzez dьnə. Ukrainalən stolicaəš — Kijev.

Belorusskəj SSR kujlə Sojuzas rьtvьv ladorəň, Połsakət granica vьlən. Stolicaəš — Minsk.

Zakavkazskəj sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika kujlə Kavkaz kerəssezšan lunvьv ladorə Šəd da Kaspij sarizzez kolasəň i graničitə lunvьvšənas Turkiakət da Peršiakət. ZSFSR-əň oтіrьs olə aslas nacionalnəj sostav šərti ңəətkod. Zakavkazskəj federacia arkmə kuim respublikaış: Kavkazsajəň rьtvьv ladoras, Šəd sariz dьnəň, kujlə Gruzinskəj respublika (stolica — Tiflis); əšvьvьv ladoras Kaspij sariz dьnəň — Azerbajdzanskəj respublika (stolica — Baku); lunvьv ladoras Turkiakət da Peršiakət granica vьlən — Armjanskəj respublika (stolica — Ərivan).

Šər Aziəň eməš kuim sojuznəj respublika: Turkmenskəj SSR (stolica — Aşxabad), Uzbekskəj SSR (stolica — Taskent) da Tadziksəj SSR (stolica — Staļinabad).

Sojuzas vьdəs mukəd prostranstvosə as uvtas voštə medьzьt respublika — Roššijskəj sovetskəj federativnəj socialističeskəj respublika (RSFSR).

RSFSR-ə pyrəň to kьəəm avtonomnəj respublikaez:

Baskirskəj avtonomnəj sovetskəj socialističeskəj respublika, Dagestanskəj ASSR, Karelskəj ASSR, Krьmskəj ASSR, Čuvasskəj ASSR, Kirgizskəj ASSR, Burjato-Mongołskəj ASSR, Kazakskəj ASSR, Jakutskəj ASSR, Volga doriš Nemeççezi ASSR, Kara-Kalpaksəj ASSR.

3. СССР-ын обласъез да крајјез.

Sovetskəj sojuzyn kerşə socialističeskəj kəzajstvo.

Медвѣ лəşəтнѣ сеем вəвлəтəм ъзѣт кəzajstvəсə, СССР пəşтə омəн кəzajstvenнəј stroitelstvo pəndə suvtəтəнѣ plan. Тəдəнѣ, кѣтəн вѣgodнəјзѣк stroitнѣ кѣем-лѣво fabrika ŋeto zavod, кѣтəн kolə kəznѣ вѣdkod ŋelʃkokəzajstvenнəј kulturaez i s. oз., veşkѣтə sunѣ, кѣтəн кѣем кəzajstvo otraşl zorəтнѣ.

Sojuz jukşə torrez vѣлə—oblaşsez vѣлə.

Вѣд oblaşlə ŋetşə aşlѣсə kəzajstvenнəј zadəŋno; вѣд oblaş tѣrtə ovşəј kəzajstvenнəј planiş tor.

СССР-as mukəd mestəyn ləşəтəмə ŋe oblaşsez, a kraјјez. Oblaşsez ŋərti nija mədkodəş siјən, sto nѣə pѣrəнѣ ŋeѣзѣт nacionalнəј respublikaez. Suam, Gorkovskəј kraјə, kəдə kujlə Moskovskəј oblaşşəŋ aşvѣvѣv ladorə, pѣrə Çuvasskəј SSR.

RSFSR jukşə to kѣем oblaşsez da kraјјez vѣлə:

Leņingradskəј oblaş, Rѣtvѣv oblaş, Moskovskəј oblaş, Ivanovskəј oblaş, Oјvѣvkavkazskəј kraј, Centralno-Çernozomнəј oblaş, Uralskəј oblaş, Nizegorodskəј kraј, Daļnevostočнəј kraј, Rѣtvѣvşibirskəј kraј, Aşvѣvѣvşibirskəј kraј, Oјvѣv kraј, Şərvolga kraј, Ulişvolga kraј.

Uprazŋeŋŋoez. Тəдə, кѣем sojuzнəј respublikaezis arkmə СССР да кѣтəн вѣд respublikaѣсə kujlə. Aззə karta vѣлн вѣдəс avtonomнəј respublikaesə, kəдnə pѣrəнѣ RSFSR-ə.

4. Кѣз СССР prostranstvoн jukəмə oŋir.

Oŋirlən toрѣтə. СССР-ын ŋe вѣд mestaas oləнѣ əтмѣм-дəн. Oŋirѣсə əkə olə Soјuzas сеем mestaезн, кѣтəн кəzajstvoѣсə jonзѣкə zoraləмə, suam, Moskva oblaş. Jeeəзѣк oŋirѣсə olə Şibirн da Soјuzas Şər Azia ladorн. Sovşem jeeə oŋirѣсə olə Soјuzas oјvѣv ladorн, кѣтəн 1 mort vѣлə 10 kv. km.

Sizkə, СССР-ын əddəн ъзѣт prostranstvoez esə kujləнѣ oŋirtəg.

Medvərja voezə bura vezşə oṭirsə jukaləmys. Okrainaezɣn kəzajstvo zoraləmys vuzəta oṭirsə ojvɣv oblaşşezə, blɣn Asɣv-vɣlə, Şər Aziaə.

Кыз sodə oṭir. Voiş voə Sovetskəj sojuɣɣn oṭirɣs sodə: vɣd voə 3 mɣn. mort mɣmdaən.

SSSR-ɣn oṭirɣs əni pondis sodnɣ əddənzɣka, ɣe siz, kɣz etə vəli revoluciaəz kadə. Sovetskəj sojuɣɣn oṭirɣs pondis kuvnɣ jeeəzɣk. Etə viştalə sɣ jɣliş, sto Sovetskəj sojuɣɣn ɣzaliş oṭirlən olan usloviaes burşaləɣ, kɣz ez vəv carskəj Roşşiaɣn.

Kariş da dɣrevnəiş oṭir. SSSR-as vɣdəs oṭirɣs kolasɣn karɣn olişşez—21⁰/₀, a dɣrevnəɣn—79⁰/₀.

No, kolə viştavnɣ, peryta sodə karɣn oliş oṭir. Medperɣta vɣdməɣn oṭirnas viɣ promɣşlennəj centraez, kɣz Stalɣngrad, Çelavinsk, a siz-zə Donvaslən karrez. Medvərja vit vo şərna ena karres soddisə kɣkiş aşşinɣs oṭirsə.

Vɣdməɣn siz-zə sojuɣnəj respublikaezlən stolicaez: Moskva, Xarkov, Minsk, Tiflis, Taşkent. Vɣdməɣn viɣ karrez, kədna əktəɣn oṭirsə ɣe ətik şo şurs mort mɣmdaən: Magnitogorsk, Stalinsk, Bobrikkez, Berezniķiez.

Polarnəj krug saɣɣn, oṭirtəm mestaezɣn, vɣdmisə viɣ karrez: Xibinogorsk, Murmansk, Igarka.

SSSR-ɣn proletariatlən vɣdməm. Sovetskəj sojuɣɣn promɣşlennəş zoraləmkət əfləɣn vɣdmə (sodə) i ravoçəj klas. Toko kɣk vo şərna (1930—1931 voezə) ravoçəjjes da sluzassəjjes soddisə 2 mɣn. mort.

MIRLƏN KARTA.

1. Kapitalistischeskəj stranaez.

Mu sar vılas SSSR-şa eməş una mədik stranaez.

No toko SSSR-ın vlaşs — ravoçəj klas da uzalış kreşşana kın. Toko SSSR-ın stroitçə socialistischeskəj kəzajstvo. A vıdlaın mədik stranaezas kəzajstvujtəń kapitalissez da pomessykkəz.

Њ kın gosudarstavoas vlaşs vıdsən, ń kın unazık muı, vıdəs fabrikaes da zavoddes.

Ena stranaezın ravoçəj klası da uzalış kreşşanaı uzaləń kapitalissezlə da pomessykkəzlə.

Kapitalissez da pomessykkəz ispolzujtəń ńlıš ızsə aslanı nazıva ponda, aslanı bogatşaləm ponda.

Nazıva şərın vətikə kapitalissez vıdənnı kossənı vıl mestəz, kıtçə-vı pozis vuzavı asını tovarrez, kıtıš-vı pozis boşı dontəm sırjo da dontəm uzalıš kiez. Vına kapitalistischeskəj gosudarstvoes boştısə eta ponda aslanı kiezə bogatəj, no vıntəm stranaesə, i ń sajsən dugdıvtəg ətamədnı kolası ıuəń vojna. Seəəm boştəm stranaez sısənı kolonıaezən.

Medvərja voezə kapitalistischeskəj gosudarstvoesə kutis ızıt kəzajstvennəj krızis. Ena gosudarstvoezın promıslennoşs da şelškəj kəzajstvoı ızənı.

Vıd kapitalistischeskəj stranaın kommunistischeskəj partia veşkətləm şərti ravoçəj klası şorıta pessə kapitalissezkət, pomessykkəzkət da ń pravıtelstvovezkət.

Organizujtənı zabastovkaez, „eıg poxoddez“. Mukəd

stranaŋn əzjəlnə policiakət da vojskaezkət voorozonnəj pešəmmez (sxvatkaez), kreššanskəj vosstanŋoez.

SASS, Anglia, Francia, Italia, Germania, Gollandia, Belgia, Japoŋia—to kədna medzət kapitališticeskəj stranaes. Bədnənlən nylən eməš kolonjaez. Abuəš toko Germanjalən—səliš kolonjaesə mərddisə imperiališticeskəj vojna kosta.

Uprazneŋoez. Azə enə stranaesə geografia karta vylən.

Pasjalə nijə kontura karta vylən.

Azə geografia karta vylən da pasjalə kontura karta vylən stolicaez: SASS-liš—Vasington, Angliališ—London, Franciališ—Pariz, Belgiališ—Brjušsel, Germaniališ—Berlin, Gollandiališ—Amsterdam, Italiališ—Rim, Japoŋiališ—Tokio.

2. Kolonjiaa stranaez.

Мьj kapitalissez kerənə kolonjiaa stranaezyn. Musarlən kvaŋiš vit torəs kujlə kapitalissez vlašuvtyn. Vyna kapitališticeskəj gosudarstvoez voštisə aslanəš kiezə ьлн bogatəj muesə Afrikaiš, Amerikaiš, Avstraliəiš, Aziaiš. Ne šəkət nylə vəli vošnə enə muesə: setčīn olisə vėdkod vərə kolččəm naroddez.

Bėdəs voštəm muesə, kapitališticeskəj gosudarstvoez pərtisə aslənəš kolonjaezə. Setčīn bėdsən kəzajstvujtənə kapitalisses.

Nija vuzalənə setčīn aššinəš tovarreznəšə da kerənə ьzət prīvyllez. Nija kəzajstvujtənə ena stranaezyn bėdsən priroda bogatstvoeznas. Nija xisnikkez-moz gravitənə da voštənə aslənəš sərjo, rozoritənə setčīniš olišsesə da mərddalənə nylisə muez, eəktənə nijə uzavnə aslənəš.

Stranaes, kədna voštisə kapitališticeskəj gosudarstvoez, unəzəksə kujlənə tropik otnə neto tropikuvdər otnə.

Estən klīmatəs zar, a unalənə mukədlaas vləznəj. Sijən ena stranaes bogatəš vėdmassezən. Estən vėdmənə mort ponda əddən dona vėdmassez: kauçuka ru, xinnəj ru, kokosovəj palma, şaxərnəj trəşnik, banənnəz.

Əddən bogat urozajjez şetəñ nija plantaciaes, kýtəñ vьdməñ kofe, kakao, ris, kauçuk. Mukəd mestañ una kujləñ dona polzaa sedtəssez—olovo, şerebro, mednəj rudaez da zoloto.

Vot kьeəməş priroda bogatstvoesə gravitəñ kolonïaeziş da nuəñ asləñs kapitalissez.

Къз kolonïaa stranaezьñ oləñ uzalişsez. Una vьdkod naroddez oləñ kolonïaa stranaezas. Medunasə—negrrez, indussez, malajci, indejçi.

Şəkьta ovşə kolonïaa stranaezьñ oтіrslə.

Uzaləmiş otkazьtçəm ponda grəzitə turma. Mьj-libo uçitika ңe siz kerəm ponda—vizzəñ plettəzən. Çasto plettəznas vartləñ kuləməz. Medşəkьta oləñ afrikais negrrez.

Bьdsa dєrevñaeziş (şelennoeziş) oтіrsə vasətəñ vojenəj vьnəñ stroitəñ kərttujjez da soşse tujjez. Setçin çasto kosvi uzaləñ ңur vaьñ. Bьdəs uzьs nuşə poçti kus kiezən. Tuj stroitəm ponda materialsə negrrez vajaləñ as vьlanьs.

Kapitalislə negrьs—masьnaşa vьgodnəjzьk. Medvь masьnaьs uzalis, dak kolə vizəñ lontan. Negr uzalə poçti sovsem veş, ңem ponda. Benzin—dona, banannez—negrrezlən şojan—darovəjaş.

Xisnikkez-moz kapitalisses vьrətəñ kolonïaeziş priroda bogatstvoez, xisnikkez-moz nija vijəñ i uzalan vьnsə.

• Kolonïaa stranaezas ңe ətik şurs negr da mədik olişsez kuləñ şəkьt uzşan kauçuka vərrezьñ, tujjez stroitikə, plantaciaezьñ, əddən una siz-zə kuləñ epidemiaezşan. 17 şurs negr kulisə toko ətik kərttuj stroitikə francialən afrikanskəj kolonïaьñ.

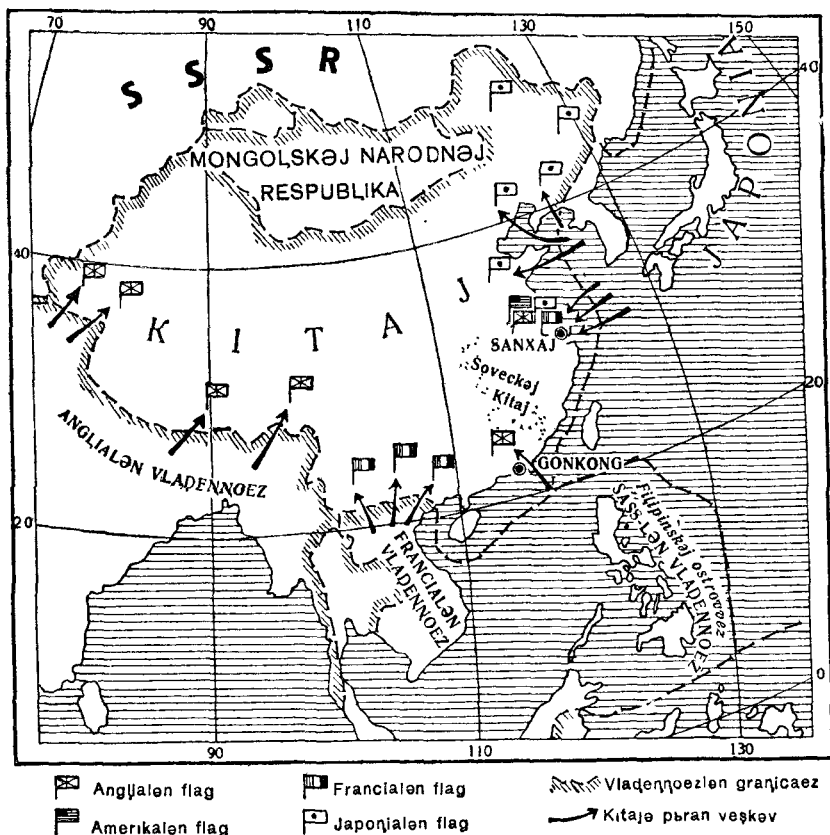
No i kolonïaeziş uzalişsez levtişəñ-ñi pessəñ aslanьs ugnetatellezkət-kapitalissezkət. Kolonïaezьñ vьdmə revolucionəj dvizenno. Şo şmevzьka da organizovanəjzьka kommunističeskəj partia juraləm şerti pessəñ kolonïaezьñ uzalişsez.

3. Зынколоңияа странаез.

Му сар вьльн емәш i seeәм странаез, кәдна лъддışәнь samostojaтe[nәj]jeзән, но вьлїш-зә оләнъ вьна капитаłїс-тїсескәј gosudarstvovез ki увтьн, нь вләш увтьн.

Етә—зынколоңияа странаез.

Медьзт зынколоңияа странаән лъддışә una отїра Китаж.

Вьна капитаłїсескәј gosudarstvovēzлән Китажә пьрәм јлїш карта.

Китаж кујлә Азиאַн лун-асьв ладорас, тропикувдәр отьн. Китажьн лунвьн ладорас соньт влазнәј кłиматьс да плодороднәј мушїннес шетәнъ чәјлїш, рїслїш да хлороклїш әддән vogatәј urozajjeз.

Китаж мuezьн әддән una кујләнъ sedтәс vogatstvovез. Es-тән unazьksә кујләнъ izeom, кәрт руда, нефт да мәдик połзаә sedтәsseз,

Vazynšan-ŋi Kitajŋs kyskis as dŋnas vŋd stranaiŝ kapitalissesə. Kitajŝ priroda bogatstvoes vermisə nŋlə ŝetnŋ promŝlennoŝ ponda vŋdkod sŋrjo. Unamillona oŝirŋs vermis lonŋ dontəm uzalan vŋnən da nŋliŝ una vŋdkod tovarrez voŝtiŝən.

Çulaləm vek pondətcikə Kitajə indətcisə Angliaiŝ, Amerikaiŝ, Japoniaiŝ da Franciaiŝ kapitalisses.

Nija etçə pondisə vajnŋ asŝinŋs tovarrez. Pondisə estən voŝnŋ muez, stroitnŋ saxtaez, rudnikkez, zavoddez.

Siz ŝarna nija voŝtisə aslanŋs kiezə poçti vŋdəs priroda bogatstvoesə, poçti vŋdəs promŝlennoŝsə Kitajŝis.

Mədik stranaeziŝ kapitalissesə dəzəritəm ponda Kitajŋn ызтык promŝlennəj centraezas ƚe ətik das ŝurs mŋmda sulalənŋ mədik stranaeziŝ əddən bura vooruzitəm vojskaez. Kitajas sarizzezn da porttezn pŋr gotovəŝ sulalənŋ vojenəj flottez: Angliələn, Franciələn, Japoniələn da SASŝ-lən.

Ena gosudarstvovez kolasiŝ vŋdŋs kerə-vŋ Kitajŝə aslŋs kolonიაən. Medəddən dejstvujtə Japonia. Sija mŋrddis Kitajliŝ Mənczuria da oŝta vojennəj dejstvიაez nuə Ojvŋv Kitajŋn.

Ŗəkyta ovŝə Kitajŋn unamillona uzaliŝ oŝirlə, kədə ugneajtənŋ i aslanŋs i mədik stranaeziŝ kapitalissez.

Nissəjŝətəm da ləgətəm kitajŝkəj ravoçəjjez pondətisə revolucionnəj pessəm. ƚe sleditəmmez, ƚe lŋjləmmez da pŋtkaez oz vermə viznŋ niŝə pondətəm revolucionnəj pessəmiŝ.

Ызта paŝkalə Kitajŋn revolucionnəj pessəməs. Eta pessəmən veŝkətlə kitajŝkəj kommunističeskəj partia. SSSR primer ŝərti ƚe ətik rajonŋn-ŋi ravoçəjjes vermisə asŝinŋs vraggesə da kerisə sovetskəj vlaš.

4. SASŝ.

Ojvŋvamerikanskəj ətlaaləm stattez (SASŝ) kujlənŋ Ojvŋv Amerikaŋn səras da lunvŋv ladoras.

SASŝ-ŋn priroda bogatstvovez. SASŝ-ŋn umerenno-sonŋt klīmatŋs da plodorodnəj muezlən ызт prostranstvoes, a sizə sŋ kolonიაezzn zar da vlaznəj klīmatŋs da plodorodnəj

mues şetənb SASŞ-lə əddən una vəditənb poçti bədəs kolanaşyk kulturnəj bədmassəsə.

Əddən una izsom, neft, kərt da mədik pol-zaa sedtəssez—SASŞ-yn promyšlennos zoraləm ponda jon pod.

Sə şərti, una-ja polzaa sedtəssez, SASŞ ləddişə kapitalişticeskəj stranaez kolashyn medvogatəjən.

Мыj sedtə SASŞ. SASŞ-yn promyšlennosş əddən bura zoraləma.

Promyšlennos zoraləm şərti etə stranaşs boştə miras bəd strana kolashyn pervəj mesta.

SASŞ — masşnaez da mədik metalliçeskəj izdełloez kerəm şərti pervəj strana.

Bura zoraləma estən i mədik promyšlennos.

Ne uməlyşka zoraləma i şełskəj kəzajstvo. SASŞ-yn vəditənb bədəs kolanaşyk şuesə (nañşesə), karçşesə da plod-desə, kədna bədmənb umerennəj otn. Lunvyn ladoryn, SASŞ-yn medsonşinas, vəditənb: xlopok, tabak, ris, saxarnəj trosnik, a koloniəezyn, tropik ot ostrovvez vylas esə kofe, kakao, vanannez.

SASŞ-yn ekonomiçeskəj krizis. SASŞ—promyšlennos da şełskəj kəzajstvo zoraləm şərti miryn pervəj strana.

No nepravilno vəli-vv dumajtnb, sto SASŞ-yn promyšlennosş da şełskəj kəzajstvoşs əni əddən bura bədmənb.

Siz-zə, kəz i mədik kapitalişticeskəj stranaezyn, etə stranaşn—ekonomiçeskəj krizis.

Privyl şəryn vətçikə əddən una tovarresə çapkişə rənokə kapitalişses.

Əddən una loisə tovarrez, a nişə nəvişşes oz tərme.

SASŞ-yn uzaliş oştirəslən oz tərme sredstvaez, medv tovarsə nəvnb şymda, mymda şylə kolə aslşs.

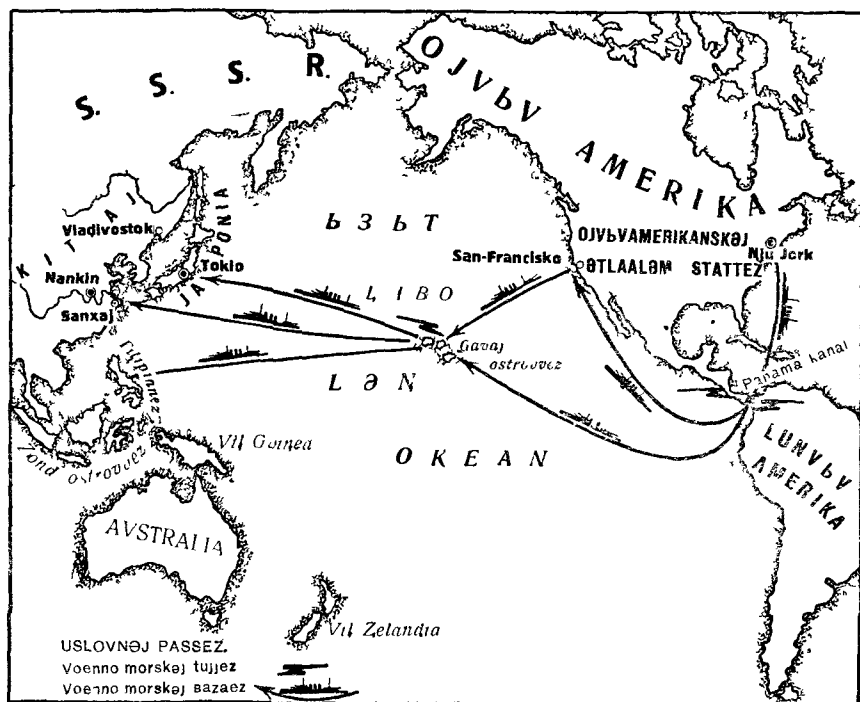
Granica sajiş rənokkes tərishə tovarreznas, kədna vəlišə kerəməş esə ozyk.

Mukəd promyšlennos otraşlles suvtişə.

Pondisə çintnə proizvodstvo. Pondisə pədnavnə fabrikaez da zavoddez.

Ne ətik millon mort mьmda ravoçəjjez kolisə izzətəg, ььgjalənə.

Мьj da кьтсə кьskalə SAS8. SAS8-ьn kerəm tovarres toko ңevna kolтсənə strana ړьkas — voštənə setçin olis oтиrьs. Tovarsə unazьk SAS8-iş kapitalishez кьskalənə vuza-

SAS8-lən vojenno-morskəj tujjez

ləm ponda miras mədik stranaezə. Unazьksə кьskalənə: masьnaez, avtomobillez, metalliçeskəj izdelloez, ңefl produktaez, tkaңnez, xlorok, ңaң da jaj produktaez.

Mir karta vььn tьdalə, mədik stranaezkət snoseңno ponda kьeəm udovnəj mestaьn pukalə SAS8-ьs.

Кьknan 1 dorşaң — asьvvьvşaң da ғьtvьvşaң — SAS8-sə mişkalənə okəannez (кьeəməş?). Eна okəannez-ړьr SAS8-lə sariz tujьs oşşə miras ətmədərə.

Ојувъ да лунъвъ Америка коласѣ гарѣма Panama канал, кѣда унаіш џінтѣ Атлантіка океанша Velіkѣј океанѣ ујалан тујсѣ.

SASS-ын медъзѣт порттез — Nju-Jork, Атлантіка океан берегgez дънын, да San-Francisko — Velіkѣј океан берегgez дънын.

SASS-лѣн коланазык војенно-морскѣј тујжез. Саріз тујжез коласіш мукѣдъс шетѣ не токо торгужтан знаџенно. Nija колѣнь і војеннѣј делѣын. SASS пѣнда ѣддѣн зъзѣт војеннѣј знаџенно шетѣ Panama канал. Loas-кѣ Japoниакѣт војна, етѣ канал-пыр SASS вермас перыта вузѣтнъ Nju-Jorkша San-Franciskoѣ војеннѣј флот.

А Kitaj пѣнда Japoниакѣт војнаыс вермас ѣзънъ въд минутѣ. Panama каналѣ кыкнан конџѣс сувтѣтѣмѣш војеннѣј укреплѣннѣоз, і каналсѣ дѣзѣритѣ војеннѣј ескадра.

SASS-лѣн коланазык војенно-морскѣј тујыс — Nju-Jork — Panama канал — San-Francisko — Gavaj ostrov-vez — Filippin ostrovvez — Kitaj.

Gavaj ostrovvez — SASS-лѣн војеннѣј база. Ена ostrovvezын, сіз-зѣ кыз і Panama каналын, строитѣмѣш војенно-морскѣј укреплѣннѣоз. Естѣн сіз-зѣ пыр готѣвѣј сулѣлѣ SASS-лѣн војенно-морскѣј ескадра.

Upraznennoez. Тѣдѣ карта шѣрти, кыѣѣм параллеллез да meridian-pez коласын пукѣлѣ SASS.

Аззѣ карта вълън SASS-ліш колоңіѣз: Америкаын — Alaska, Porto-Riko ostrov, Panama каналліш зона; Velіkѣј океанын — Gavaj да Filippin ostrovvez.

Тѣдѣ карта шѣрти, кыѣѣм клімат оттезын пукѣлѣ SASS да сылѣн колоңіѣз.

Пасјалѣ контура карта вълън SASS да сыліш колоңіѣз.

Пасјалѣ контура карта вълън SASS-ліш војенно-морскѣј тујжез.

.5. Anglija.

Anglijalѣn geografiџeskѣј polozenno. Anglija — sariza strana. Gѣгѣршаң sijѣ кыѣѣвтѣ sarіз. Sija пукѣлѣ Velіkobritanija ostrov вълън.

Ojvuvšan da rıtvuvšan sıjə mışkalə Atlantika okean, asıvvuvšan — Ojvuv sarız, lunvuvšan — Jevropa berdiş jansə-təma Lamans prolıvən.

Sylən beregges ıura vundələməş. I sarız sudnoezlə sula-ləm ponda ena bereggezyñ una eməş udovnəj buxtaez.

Anglia, sylən kolonıaez da mədik muez. Əddən vazyn-šan Angliälən pondisə vetılñ sarız kuza torgujtan sudnoez. Angliaiş kupeçcez ujalisə aslanıñ korabbezən mu sar vılas ıydkod sarızət da torgujtisə medılñ stranaezkət.

Tuj vılas şurlisə-kə bogatəj muez, kýtən oləñ ıe vına otır, dak kupeçcez bərşən sek-zə munlisə vojennəj korabbez; nija vištavlisə, ena-pə mues — Angliälən, i kollisə setçin an-glijskəj vojennəj otrjaddez. Siz çuzisə Angliälən kolonıaez.

Mu sar vılas ıydkod mestayñ una muesə etaz boştis Angliayñ. Pozə vezərtñ, mılə Angliälən kolonıaes siz unaəş. Angliälən kolonıaez da mədik muez boştəñ as uvtanıñ plos-sadsə 140-ış unazık sışsa, mımda boştə açıs Angliayñ.

To ñ kolasiş ızıtızkkes: India, Lunvıvafrika so-juz, Avstraliya, Vil Zelandiya, Kanada, Nju-Fau-ndlend, Irlandiya.

Uprazneçnoez. Azə karta vılñ, kbeəm okeannez da sarızzez mışkaləñ Angliasə.

. Tədə karta şerti, kbeəm parallellez da meridiannez kolayñ sıja kujlə.

Azə geografiçeskəj karta vılñ Angliaiş kolonıaez da mədik muez.

Pasjalə nijə kontura karta vılñ.

Vizətə karta şerti da gizə, kbeəm ottezyñ nija kujləñ.

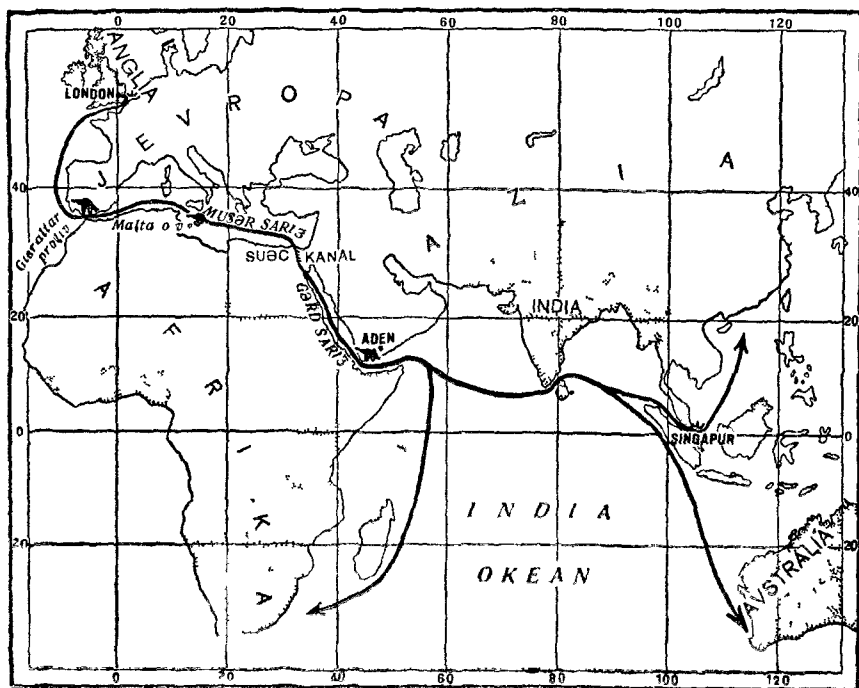
Mıj sedtə Anglia. Una izsom zapassez eməş Angliälən asas. Em siz-zə kərt ruda. No əddən una ıydkod sırjosə setəñ Angliälə sylən kolonıaez da mədik muez. Anglia — promıñlennoşa strana. Promıñlennoş zoraləm şerti sıja munə SASŞ bərñ.

Angliayñ əddən una sedtişşə izsom, a siz-zə kərt ruda. Estən una kerəñ çugun, kərt da stal. Zoraləma masına keran da sarız sudnoez keran proizvodstvo.

Angliabn əddən bura zoraləma siz-zə i təkstilnəj promyšlennos.

Xlopokis da vuruniş, kədnə vajalənb Indiais, AvstraliAIS da mədik muezis, Angliabn təkstilnəj fabrikaez kəjənb vıdçuzəma xlopçatovumaznəj da vurunə tkañnez.

Bıdəs enə izdelloesə, a siz-zə izsomsə Angliə kəskalə kəz aslas koloniəezə, siz i mədik stranaezə.

Angliälən vöjenno-morskəj tujjez.

Angliə—promyšlennos zoraləm şerti mirənb mədik strana.

No Angliabn promyšlennosıs oz vıdmı ozlañ, a pədə ızıt krizisėn. Kusənb domnaez, pədnəşşənb predpriaťiaez.

Angliälən kolanazık vöjenno-morskəj tuj. Angliälən koloniAES da mədik mues unazıkəsə kujlənb India okeanėn.

Sijən Angliə ponda kolan znaçenno şetə matış sariz tuj, kədə munə India okeanə.

Vot etə tujıs: Lamans prolıv—Gıbraltar pro-

liv—Musər sariz—Suəc kanal—Gərd sariz—
India okean.

Pozə vezərtñb, etə tujəb kolə Angliə ne toko torgujtəm
ponda, sija şetə i poliŋiŋeskəj znaŋeñño. Sija kolə
Angliəis kapitalissezlə i sʒ ponda, medvʒ kokñitzʒk vəlī veş-
kətlñb kolonīaezən, kokñitzʒk vizñb niʒə aslanʒ kiezʒn da
dorjñb niʒə, pondasə-kə mʒrdđñb mədik kapitalistīŋeskəj
stranaez. Medvʒ vizñb etə tujə as saʒñn, Angliə voštis aslas
kiezə Musər sarizñn da Gərd sarizñn kñymkə punkt. Giv-
raltar prolivə pʒrəminñn stroitis Gibraltar krepoş da oz
lez loktñb pañt kujlan beregə francuzzezəs. Musər sarizñn
ətik ostrov vʒlə aslas vojennəj flotlə sulaləm ponda stroitis
vaza. India okeanə Gərd sarizʒ petəminñn stroitis Aden
krepoş, a siz-zə stroitə vʒt okeanə India okeaniş petəminñn
miras əddən vʒt krepoş—Singapur.

Uprazneñnoez. Azə Angliəis kolanəzʒk vojenno-morskəj tujə,
azə krepoşsez: Singapur, Gibraltar, Aden.

Pasjalə kontura karta vʒñn niʒə mestaesə, kʒtən sulaləñ kre-
poşsez, kʒt munə vojenno-morskəj tuj.

6. Francia.

Geografiŋeskəj polozeñño. Aslas vʒda şərti Fran-
cia lʒddiʒə Jevropaas SSSR vəʒñn medvʒt stra-
naən.

Sija kujlə Jevropaas rʒtvʒv ladorñn, umerennəj i mʒmda-
kə tropikuvdər otñ. Lunrʒtşanʒs Francia jitsə Pirenej kəzkət.
Rʒtvʒv ladorşan da oʒvʒv ladorşan sija mişkalə Atlantika
okean, lunvʒv ladorşan—Musər sariz, asvʒvʒv ladoras grani-
citə Italiakət, Svejçariakət da Germaniakət.

Franciañ priroda. Franciañ şəlskəj kəzajstvo ponda
priroda uslovīaes əddən burəş.

Franciañ unəzʒksə mu vevdərʒs—lazmʒtina rovnəjin.
Umerennəj, a lunvʒv ladoras ŋelki sonʒt, tʒrməmvī vʒaznəj
kʒimat. Muşinnez unəzʒksə plodorodnəjəş.

Franciaһn priroda usloviaes umәlzykәş promьslennоş zoralәм, ponda.

Una em kәrt ruda, no jеeа izzom da sovšem avu нефт. I әtsә i mәdsә kovşә vajavнь mәdik stranaezış.

Мыj sedtә Francia. Imperialistическәj vojnaәз Franciaһn promьslennоşs vәli umәla zoralәм. Vojna vәrһn sija pondis әddәn perьta vьdmьнь. Mirnәj dogovor şәrti Germaniaşan Francia voştis polzaa sedtәssezәn bogat Elzas-Lotaringia da una zoloto. I, sizkә, Franciaһn kapitalissey bogatşalisә Germaniaış uzalişsesә gravitәмşan.

Kәt i jеeа lontanьs (izzomьs da нефтs), a vojna vәrһn şәkt promьslennоşs әddәn bura zoramis, әddәn-zyk vьdmis vьdkod vojennәj snarjazeһo keran proizvodstvo.

No medvәrja voezә Franciasә, kьz i mәdik stranaezәs, kutis promьslennәj krizis. Proizvodstvoыs pondis әddәn perьta uşнь. Ne әtik millon ravoçәj kolçcisә uztәg.

Franciaһn şәlskәj kәzajstvoыs әddәn bura zoralәм, levәм. Bur klimatьs da plodorodnәj muşinnes şetәнь sylә vәditнь una şәlskokәzajstvennәj vьdmassesә — vьdkod şu kulturaesә: sogdi, zәr, id, ruзәg, a siz-zә saxarnәj sveklovica da kartovki. Unazyk bursә şetә seeәм vьdmassez vәditәм, kьz vinograd, tutovәj puez (solkvәditәм ponda), olivkovәj da plodovәj puez.

Francialән kolonjaez. Francialән әddәn unaәş kolonjaes. Sьşsa unazykәş kolonjaes toko Angliälән.

Francialән kolonjaes voştәнь as uvtanьs plossaqsa 22-iş unazyk sьşsa, mьmda sija voştә açьs. Francialән ьztzyk kolonjaes to kьeәмәş: Afrikaһn — Morokko, Tunis, Alzir, Ekvatorialnәj Afrika, Madagaskar; Aziaһn — mьmdakә Indokitaj. Francialә kolonjaes şetәнь xlopok, vurun, kauçuk, һan, vьdmas vi, a siz-zә armia ponda soldattez.

Franciaһn kapitalisseyzlән çorьt gravitan politikaыs çuztә

kolonizācijas dugdāvētām vosstanņoes. Orētāg vosstanņoes
эзjылєнь Marokkoєнь, Indokitajєнь.

Uprazņeņņoes. Аззэ карта вьлн Francia.

Аззэ океаннєз да сариззєз, кэднa мiшкaлєнь Franciasє; аззэ
Pirenej кєз да нijє gosudarstvoєsє, кэднaкєт Franciasь gra-
ņiцитє.

Pasjalє вьдєs етє контура карта вьлн.

Аззэ карта вьлн Francialij kolonizєz. Pasjalє нijє aslanьт кон-
тура карта вьлн.

7. Germanija.

Geografičeskaj položenņo. Germanija pukalє Jev-
ropa sєras. Ojvєv лadoršaн sija мiшкaлєнь Baltij
да Ojvєv сариззєз. Asьvvєv лadoras, rьtvєv да
lunvєv лadoras sija graniцитє una gosudarstvo-
єzkєт.

Germanijaьн priroda. Germanijaьн тu vєvdєrьs əddєn
ņeətkod. Sь ojvєv лadorьн—lazmьtina rovnєjin,
kьтєn pozє nунь тu uzalєm, sєras да lunvєv la-
doras—kerəsain, kьтєn pozє toko vєđitнь poda. Ger-
manijasє vundьstєнь sudnoєz vetlana kьньmkє ььт ju, кэд-
на vizьvtєнь lunvєvšaн ojvєv лadorє Baltij да Ojvєv sa-
rizzєzє.

Germanijaьн klimatьs umerennaj да jona-kod
vlaznaj.

Mušinnez unazьksє podzolistajєš, jєєa plodo-
rodnєjєš. Germanijaьн muas una eməš promьslennos pon-
da kolan polzaa sedtəsєz: una izsom, mednєj rudaez,
svineč да šerebro rudaez, kєrt, a siz-zє una eməš
iz sovvez.

Germanija imperialističeskaj vojnaєz да vojna вєрєн.
Mirovaj imperialističeskaj vojnaєz Germanija vєli Jevropaas
əddєn вьна да ььт kapitalističeskaj gosudarstvoєн.

Sьлєн vєli əddєn jona zoralєm promьslennos. Germanija-
лєн tovarres šurlisє вьdlє, тьrtlisє rьnokkesє вьд stranajš.
Germanija voštis kьньmkє тu да keris нijє aslьs kolonizєzє.

No Germaniais kapitalissezlə ʃo vəli jeeə. Nija mʏrsisə voʃnʏ esə unazʏk. Nʏlən interesses pantaʃisə Angliais, Francia is da mədik stranaezis kapitalissez interessezkət i 1914 voə levis mirovəj imperialističeskəj vojna. Eta vojna dʏrni Germaniasə vermisə. Sʏlis mʏrddisə vʏdəs koloniasə, mʏrddisə nijə rajonnesə, kədna bogatəjəʃ kərt rudaən, izsomən da mədik polzaa sedtəssezən. Germania ʃetis počti vʏdəs asʃis flotsə, ʃetis una vagonnez da paravozzez i, kolə etčə-zə sodtʏnʏ, vois voə ne ətik vo ʃərna pondis vestʏnʏ zolotoən zev una ʃəm.

Vojna vərn Germanialən promʃlennosʏs uʃis. Amerikanskəj kapitalissezliʃ ozəstəm ʃəmən sija levtis etə promʃlennosʃə kok jʏlas, no ɳedʏr kezə. Lois ʏzʏt promʃlennəj krizis: proizvodstvo levis vojnaəʒsa vʏlʏnzʏka, a vuzavnʏ kerəm tovarresə lois ɳekʏtčə, mirovəj vojna dʏrni Germanialən vʏdəs rʏnokkes vəlisə mʏrddəməʃ, uzaliʃ otiʏrs ɳissəjʃalis.

Мьj sedtə Germania. Germaniabn promʃlennoslən medʏzʏt oʃraʃʏs — metallurgičeskəj promʃlennosʃ, i torjən kolə viʃtavʏnʏ, masʏna keran promʃlennosʃ. Əddən vʏdməma siz-zə ximičeskəj promʃlennosʃ. Kerəʏ vʏdkod kraskaez da zellaez. Una kerəʏ vʏdčuzəma eʏlektričeskəj oʏborudovanʏo. A siz-zə zev una kerəʏ tkanʏez da ʃojan produktaez.

Germaniabn ʃeʏskəj kəzajstvoʏs siz-zə bura zora-ləm. Vəditəʏ ruʒəg, zər, sogdi. Čuʃ ne vʏdlaʏn vəditəʏ kartovki, a soʏntʏk mestaezʏn — saxarnəj svjokla, tabak, vinograd. Muʃinʏs setčin kət jeeə plodorodnəj, a urozajjes ovləʏnʏ əddən ʏzʏtəʃ. Etə sijən, mʏla setčin paʃkʏta uzaləʏnʏ ʃeʏxoz masʏnaezən, vizəʏnʏ miɳeralnəj burmətassez, a siz-zə sijən, mʏla setčin ləʃətəma mnogopolʏo.

Germaniabn rabočəj klaslən oləm da revolucionnəj pessəm. ʃəkʏta ovʃə Germaniais uzaliʃsezlə. Bʏzʏt vestassez (plaʒozzez), kədna Germaniabʏs vestə kʏz vermən strana, da eʏkomičeskəj krizis ʃəkʏta vodisə ɳ peʏ-

ponnez vьlэ; эddэн ьзът naloggez, зарплата çin-
tэм да узтэмалэм vajətisə uzalişsesə nişsəjša-
ləməz да otçajannoəz.

Kommunističeskəj partia veškətləm uvtьn soznatelnəj ra-
bočəjjez ne ətik millon mort levtişişə peşşьn kapitališe-
kət da нь pravitelstvovəzkət. Əzjis çorьt revolucionnəj
peşşəm.

Rabočəj klaslə revolucionnəj peşşəмын Ger-
maniaas ьзът vred keris germanskəj social-
demokratičeskəj partia. Eta partiabьs—Germaniabьn
rabočəj klaslən predatəl. Sija pədtis 1918—19 voə rabočəj
klasliş revolucia. Ne ətik vo şərna social-demokratiabьs,
vlaş dьnnь sulalikə, gromitis revolucionnəj rabočəj
organizaciaez, lьjliş rabočəj demonstraciaez.
Sija vəvəttliş jeeasoznatelnəj rabočəjjesə, vizis,
ьləttliş niyə revolucionnəj peşşəmiş. Sija presle-
dujtiş kommunističeskəj partiase.

Bьdəs eta vьntəmşətiş rabočəj klassəсь revol-
ucionnəj peşşəмын да vьnşətiş burzuaziasə
rabočəjjezkət peşşəмын, vьnşətiş sьliş vlaş.

Social-demokratiələn predatəlskəj politikaabьs
vajətiş setçəz, sto vlaşьs vuzis faşishez kiə.
Pondətiş revolucionnəj rabočəjjezkət çorьt ras-
prava. Ez pondə lezнь ovнь kommunističeskəj organiza-
ciaezlə. Kommunističeskəj partia munis podpolloə. Pondətişə
aresttez, vijləmmez, pytkaez.

No rabočəjjezlən revolucionnəj peşşəмыс ez
kus. Şo vьeəmyzьka da vьeəmyzьka rabočəjjez ka-
zaləнь social-demokratialiş vəvətəmsə da pre-
datelstvosa. Şo jonzьka da jonzьka bьdməнь kom-
munističeskəj partiələn rjaddez. Podpolloə munəm
vəрьn Germaniaiş kommunističeskəj partiabьs o-
zlaş veškətlə revolucionnəj peşşəməн, kədə nuə
germanskəj rabočəj klas.

Упражнение. Аззə karta vььn Germania da pasjalə sija kontura
karta vььn.

8. Japonia.

Geografičeskaj položenno. Japonia voštə as uvtas kыпымкə ostrov, kədna kuz lozən kыssəнь Azia asьvvьv beregət dol. Sija pukalə tropikuvdər oтьн.

Sariz əddən bura vundalə Japonialış bereggesə da sog-mətə una kurjaez, prolivvez da sudnoezlə sullaləm ponda udovnəj vuxtaez.

Okean vaьs oštə Japonialə tujsə vьdkod stranaə, kədna pukaləнь lьzt okeanьн.

Japoniaьн priroda. Japoniaьs çuт ne vьdəs kerəsaina. Sьlən mu vevdərьs $\frac{2}{3}$ vevtəma vərrezən. Kлимatьs sonьt, vlaznəj, şelskəj kəzajstvo zoraləm ponda əddən blagopri-jatnəj.

Japoniaьн jeeəş polzaa sedtəsses — jeeə izsom, neft, da kərt.

Мы sedtə Japonia. Dьr Japoniaьs vəli koļçəm stranaən. Medvərja 70 vo şərna sьlən bura zoramis promьslennos.

Pervəj mestaьн sulaləнь metallurgia da sudnokerəm. Zo-raləma siz-zə tekstīlnəj promьslennos.

Japoniaьн sonьt da vlaznəj klimatьs şetə vədītнь seeəm şelskokəzajstvennəj kulturaez, kьz ris, çaj, tutovəj pu. Meduna kəzəнь ris.

Zoraləma siz-zə karçvədītəm da podavədītəm.

Şəkyta ovşə Japoniaьн kreşşanalə. Neьzt plossad, kьtçə pozə kəznь, Japoniaas çuт ne vьdəs pomessьkkez da kulak-kez kыпн. Kreşşana sijə arendujtəнь lьzt şəm ponda. Mu-şinsə uzaləнь kiezən.

Kreşşaninlən muşə dokodьs çuт ne vьdəs munə vestьнь arendaez da naloggez. Kreşşanaьs rozoritçəнь, çapkəнь musə da munəнь karrezə.

A karrezas nija toko sodtəнь uztəmaləmmezliş armia. Etə sijən, mьla japonskəj promьslennosьн, kьz i mədik stranaezьн, krizis, zastoј, a sizkə i lьzt uztəmaləьм.

Japonialən kolonjaez. Japonia — mirьн əddən vьna imperialiştičeskəj strana.

Јапоңиалән ызытзък колоңиас — Korea да Formosa остров, кәдна сулаһәнь Kitaj береггезьн, а сиз-зә Сахаһин островлән лунвув ладорьс.

Јапоңия ползуйтсә Ызыт океаньн әддән вьғоднәј поло-
зенһоән i, уназыксә, сижән, мыла сь дьншаң матьн кујлән
сееәм странаез, кьз Манчзурия да Kitaj, кәдналән промыш-
ленносьс умәла зораләма. Јапоңия воштис аслаһ кия Манчзу-
риасә да прокод керлә Kitaj вьлә војеннәј палоттез.

Kitajьн Јапоңиайс капиталиссеzlән интересес панташәнь
SAS8-иш капиталиссеz интересеzkәт. Јапоңия коласын да SAS3
коласын вьд минутаә вермас әзьянь војна. I кькнан странаьс
јона ләшәтсәнь сь кезә.

Упразненһоез. Аззә карта вьльн Јапоңия да сьлиш колоңиас.
Pasjalә nijә контура карта вьльн.

Terminnez.

Асьувув — восток
Buzdannez, buzdæggez — оползни
Ju — река
Kәsin — суша
Kәз — полуостров
Kurja — залив
Kuza — долгота
Kerәsoz — предгорье
Lador — сторона
Lunvuv — юг
Lьsa vәr — хвойный лес
Lisa vәr — лиственный лес
Musәr sariz — Средиземное море
Nekrut — пологий
Ojvuv — север
Ot — пояс
Pašta — широта
Potәmin — трещина

Pukšәssez — наносы, осадки
Rьtvuv — запад
Sora vәr — смешанный лес
Tь — озеро
Tropik uvдәr — подтропик
Vajizan — водопроницаемый
Vajukan — водораздел
Vарьkan — водоупорный
Veškәv — направление
Vevдәr — поверхность
Vez — сеть
Viz — линия
Vьльна, suvda — высота
Bьльна — расстояние
Bзда — размер
Zugdan — разрушительный
Zьnsar — полушарие
Зьprустьла — полупустыня

1. Kapitalistiskaj stranaez	123
2. Koloniaa stranaez	124
3. Zinkoloniaa s'raaez	126
4. SASS	127
5. Anglia	130
6. Francia	133
7. Germania	135
8. Japonia	138